

Η ΠΕΡΙ ΔΙΚΑΙΩΣΕΩΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΛΟΥΘΗΡΟΥ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΕΡΩΤΗΜΑ

Υ Π Ο

ΜΕΓΑ ΦΑΡΑΝΤΟΥ

Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

1. Εἰσαγωγικά.

Ὁ προτεσταντικὸς κόσμος ἐορτάζει ἐφέτος τὰ 500 χρόνια ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Λουθήρου (1483-1546), τοῦ μεγαλυτέρου μεταρρυθμιστοῦ τοῦ δυτικοῦ Χριστιανισμοῦ, μὲ ποικίλας ἐκκλησιαστικὰς καὶ θεολογικὰς ἐκδηλώσεις, εἰς τὰς ὁποίας λαμβάνουν μέρος πιστοὶ καὶ θεολόγοι καὶ ἐξ ὧν τῶν ἄλλων χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, λόγῳ τῶν σημαντικῶν ἐπιπτώσεων, τὰς ὁποίας ἔσχεν ἡ προσωπικότης καὶ τὸ ἔργον τοῦ Λουθήρου ὄχι μόνον ἐπὶ τοῦ Προτεσταντισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐφ' ὅλοκλήρου τοῦ Χριστιανισμοῦ. Εἰς τὰ πλαίσια τῶν ἐκδηλώσεων τούτων ἡ εὐαγγελικὴ θεολογικὴ σχολὴ τοῦ πανεπιστημίου τῆς Bonn μὲ προσεκάλεσε νὰ δώσω διάλεξιν ὑπὸ τὸ ἀνωτέρω θέμα, ἥτις καὶ ἔλαβε χώραν τὴν 16.5.83. Πρὸς στιγμὴν ἐσκέφθην νὰ ἀρνηθῶ τὴν πρόσκλησιν, ἀναλογιζόμενος τὰς πολλὰς δυσχερείας, τὰς ὁποίας θὰ εἶχον νὰ ἀντιμετωπίσω· διότι οὔτε εἰδικῶς ἔχω ἀσχοληθῇ περὶ τὸν Λούθηρον καὶ τὴν θεολογίαν του, οὔτε ἱκανὸν χρόνον εἶχον πρὸς ἐνασχόλησιν — ἐμεσολάβησε μόνον δῖμνηνον ἀπὸ τῆς προσκλήσεως μέχρι τῆς διαλέξεως—, οὔτε καὶ τὰς ἰδανικὰς ἐπιστημονικὰς προϋποθέσεις εἶχον ἐδῶ, εἰς Ἀθήνας, πρὸς ἐργασίαν ἐξ ἐπόψεως πηγῶν, συγχρόνου βιβλιογραφικῆς ἐνημερώσεως κλπ.

Ἐξ ἄλλου τὸ περὶ «δικαιώσεως» θέμα ἀποτελεῖ τὸ «κέντρον» καὶ τὸν κορμὸν τῆς ὅλης θεολογίας τοῦ Λουθήρου, ὅστις, κυρίως ὑπὸ τὴν ὠθησιν τῶν περὶ δικαιώσεως θέσεών του, προὐχώρησεν εἰς μίαν ριζικὴν κριτικὴν τοῦ θεολογικοῦ καὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ συστήματος τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ, ἡ ὁποία, τελικῶς, καὶ τὸν ὠδήγησεν εἰς τὴν ἔξοδόν του ἐξ αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν πρὸς αὐτὸν ἀντίθεσίν του. Ὅμως ἡ περὶ δικαιώσεως διδασκαλία τοῦ Λουθήρου δὲν ἀποτελεῖ ἀπλῶς τὸ κεντρικώτατον, ἀλλὰ καὶ τὸ δυσκολώτατον τμῆμα τῆς θεολογίας αὐτοῦ, ἐκ μέρους δὲ τῶν ἐρευνητῶν στασιάζονται σχεδὸν τὰ πάντα· τὰ χρονικὰ καὶ τὰ θεολογικὰ στάδια ἐξελίξεως αὐτῆς, τὰ οὐσιώδη σημεῖα τοῦ περιεχομένου της, ἡ ἱστορικο-θεολογικὴ προέλευσις, ἡ συνάφειά της πρὸς τὰς λοιπὰς θεολογικὰς διδασκαλίας αὐτοῦ, ἡ ὀρθότης αὐτῆς ἐξ ἐπόψεως τῆς εὐαγγελικῆς ἀληθείας κλπ. Πλήθος δὲ ἔργων καὶ πραγματειῶν ἔχουν γραφῇ περὶ τὸ θέμα τῆς «δικαιώσεως» εἰς τὸν Λούθηρον, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ ἀνεξάντλητον πηγὴν νέων ἐμπνεύσεων, ἀλλὰ καὶ ἀτελευτήτων θεολογικῶν διαμαχῶν.

Ὑπὸ τὰς ἀνωτέρω προϋποθέσεις ἡ συμβολὴ ἑνὸς ὀρθοδόξου θεολόγου ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου φαίνεται νὰ εἶναι, ἐκ πρώτης ὄψεως, σχεδὸν μηδαμινή· ἐν

τούτοις ὄχι τόσοι μηδαμινή, ὅσον νομίζουν οἱ δυτικοὶ —προτεστάνται καὶ ρωμαιοκαθολικοὶ— θεολόγοι. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι εἰς τὰς περὶ δικαιοσύνης θέσεις καὶ ἀπόψεις τοῦ Λουθήρου σχεδὸν οὐδὲν τὸ νέον ἔχομεν νὰ προσθέσωμεν ταύτας, δηλ. τὰς πλέον βασικὰς ἐξ αὐτῶν, δανειζόμεθα ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Λουθήρου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν ἀσχοληθέντων ἐρευνητῶν. Ὁμῶς ὁ Λούθηρος ὑπῆρξε κατ' ἐξοχὴν «δυτικὸς» θεολόγος· ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργον του ἀνεπτύχθησαν ἐντὸς τῶν κόλπων τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ, εἴτε ὡς θέσεις εἴτε καὶ ὡς ἀντίθεσις. Ὁ Λούθηρος ἀγνοεῖ, βασικῶς, τὴν μεγάλην ἐκκλησιαστικὴν καὶ θεολογικὴν παράδοσιν ὄχι μόνον τῆς Ὁρθοδόξου, ἀλλὰ καὶ τῆς Ἀρχαίας Ἑκκλησίας τῶν ἑπτὰ οἰκουμενικῶν συνόδων, ταυτίζει δὲ αὐτήν, ἐν πολλοῖς, πρὸς τὴν τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ, διὸ καὶ δυσπιστεῖ ἐναντι αὐτῆς. Ἀπεναντίας εἶναι βέβαιον ὅτι γνωρίζει καλῶς τὸν ἱερὸν Αὐγουστίνον¹, τὸν μεγαλύτερον πατέρα τῆς Λατινικῆς Ἑκκλησίας, τὸν θεολόγον τοῦ δυτικοῦ μονοθεϊσμοῦ καὶ ἀτομικισμοῦ, τοῦ Θεοῦ τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀπολύτου προορισμοῦ, ἐκ τοῦ ὁποῦ ἔχει βαθύτατα ἐπηρεασθῇ εἰς τὴν θεολογικὴν του σκέψιν, ἔστω καὶ ἂν ἀργότερον ἡρνήθη τοῦτο ὁ ἴδιος ἢ ἐνόμισεν ὅτι ἀπεμακρύνθη ἐξ αὐτοῦ. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ καὶ θεολογικὴ ὁμῶς παράδοσις τῆς Ἀρχαίας καὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἑκκλησίας εἶναι τελείως διάφορος τῆς τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ, ἔχει δὲ παρανοηθῇ, ἐν πολλοῖς, μέχρι καὶ σήμερον τόσοι ὑπὸ τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ ὅσον καὶ ὑπὸ τοῦ Προτεσταντισμοῦ· ἐκ τῆς αἰτίας δὲ ταύτης ἀξίζει νὰ ἀσχοληθῇ τις, ἀπὸ ὀρθοδόξου ἐπόψεως, περὶ τὴν περὶ δικαιοσύνης διδασκαλίαν τοῦ Λουθήρου, ἐν τῇ ἐλπίδι δηλ. ὅτι θὰ καταδειχθῇ τὸ διάφορον τῆς ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου θεολογικῆς παραδόσεως τῆς Ἀνατολικῆς Ἑκκλησίας τόσοι ἐναντι τῆς ἀντιστοίχου προτεσταντικῆς, ὅσον καὶ τῆς ρωμαιοκαθολικῆς.

2. Βασικαὶ τινες θέσεις τῆς ὀρθοδόξου σωτηριολογίας.

Ἡ Δύσις ἐσφαλμένως νομίζει, ὅτι ἡ Ἀρχαία καὶ ἡ Ὁρθόδοξος Ἑκκλησία δὲν ἔχουν ἀναπτύξει ἐκπεφρασμένως καὶ συστηματικῶς μίαν θεολογικὴν περὶ δικαιοσύνης διδασκαλίαν², καὶ ἴσως ἔχει δίκαιον ὡς πρὸς τὸ σημεῖον ὅτι ἡ θεολογία τῆς Ἀνατολικῆς Ἑκκλησίας οὐδέποτε εἶδεν ἢ ἀνέπτυξε τὴν δικαιοσύνην μεμονωμένως καὶ εἰδικῶς, ὡς τοῦτο συνέβη, ἐν πολλοῖς, εἰς τὴν

1. Ὁ ἴδιος ὁ Λούθηρος ἀναφέρει: «Augustinus... meus totus est» (WA 18, 640).

2. Ὁ K. Barth πιστεύει, ὅτι «ἡ ἐκκλησία τῶν πρώτων αἰώνων ἔζη εἰς ἓνα ἀφελῆ Πελαγianiσμόν... Αὕτη δὲν ἐγνώριζε τουλάχιστον ἐκπεφρασμένως μίαν περὶ δικαιοσύνης διδασκαλίαν... Τὸ αὐτὸ θὰ ἡδύνατο νὰ λεχθῇ καὶ ἀργότερον περὶ ὅλης τῆς ἐκκλησίας μὲ τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν καὶ παράδοσιν καὶ κατ' ἐπέκτασιν περὶ τῆς ἐν γένει ἐκκλησίας καὶ θεολογίας τῆς Ἀνατολικῆς. Ἡ ἀπὸ τοῦ Αὐγουστίνου ἀρξαμένη διαμόρφωσις τῆς περὶ δικαιοσύνης διδασκαλίας ἀπετέλεσε μίαν εἰδικὴν δυτικὴν ἢ ν-χριστιανικὴν ὑπόθεσιν» (KD IV/1, 1960, σ. 584-5). Τῆς αὐτῆς γνώμης εἶναι καὶ ὁ H. Küng (Rechtfertigung, 1957, σ. 25).

Δύσιν, ἀλλ' ἐθεώρησεν αὐτὴν ἀνάκαθεν εἰς μίαν ὀργανικὴν συνάφειαν πρὸς τὰ λοιπὰ δόγματα τῆς θεο-λογίας, χριστο-λογίας, πνευματο-λογίας, ἐκκλησιολογίας, μυστηριο-λογίας κλπ. Οὐχ ἤττον ἢ περὶ δικαιοσύνης διδασκαλία τῆς Ἀρχαίας καὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας εἶναι σαφὲς καὶ ἐκπεφρασμένη.

Τὴν περὶ τοῦ τρόπου σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διδασκαλίαν τῆς ἀνέπτυξε συστηματικῶς καὶ διετύπωσεν εἰς δόγμα ἢ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία περὶ τὰ μέσα τοῦ 14ου αἰῶνος διὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει συνόδων τοῦ 1341, τοῦ 1347 καὶ 1351, ἦτοι 160 καὶ πλέον ἔτη πρὸ τῆς ἐκσπάσεως τῆς Μεταρρυθμίσεως εἰς τὴν Δύσιν, καὶ δὴ εἰς ἀντιπαράθεσιν πρὸς τὴν δυτικῆς προελεύσεως περὶ δικαιοσύνης διδασκαλίαν τοῦ λατίνου μοναχοῦ Βαρλαάμ, ἥτις, ἀπὸ τινος ἐπόψεως, φαίνεται ὅτι ἐκφράζει καὶ τὴν μέχρι σήμερον ἐπικρατούσαν ρωμαιοκαθολικὴν ἀντίληψιν³. «Ὁ ἐκ Καλαβρίας ὁρμώμενος μοναχὸς Βαρλαάμ», ἐλθὼν ἐκ Δύσεως εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ συναντήσας «τισὶ τῶν παρ' ἡμῖν μοναχῶν, οἱ τὸν ἡσύχιον προελόμενοι βίον» εἶχον ἀφιερῶσαι ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ, ἦλθεν εἰς θεολογικὴν διαμάχην πρὸς αὐτούς, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ θέμα τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου. Ἀκούσας δὲ ἐκείνων λεγόντων, ὅτι οἱ παρὰ Θεοῦ «κεκαθαρμένοι τὰς καρδίας ἐλλάμψεις θείας μυστικῶς καὶ ἀπορρήτως ἐγγιγνομένης αὐτοῖς δέχονται, κατηγορήσεν αὐτῶν ὡς τὴν οὐσίαν αὐτὴν τοῦ Θεοῦ μεθεκτὴν λεγόντων. Τῶν δὲ ἀπολογουμένων, οὐ τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ τὴν ἄκτιστον καὶ αἰδίον καὶ θεοποιὸν χάριν τοῦ Πνεύματος, διθεῖας αὐτοῖς ἔγκλημα προστρίψασθαι ἐπεχείρησεν»⁴.

Ὁ Βαρλαάμ ἐξεπροσώπει μίαν «θεϊστικὴν» καὶ «μονοθεϊστικὴν» περὶ Θεοῦ ἀντίληψιν. Ἀφορμώμενος οὗτος ἐκ τῆς «ἀπλότητος» τοῦ Θεοῦ καὶ «ὑποκρινόμενος τῷ ἐνιαίῳ συνηγορεῖν τῆς θεότητος»⁵, ὡς ἐπραττεν ἄλλοτε καὶ ὁ ἱερός Αὐγουστίνος⁶, ἡδυνάτει νὰ παραδεχθῇ τὴν ὑπαρξίν πλειόνων καὶ

3. Τὰ πρακτικὰ καὶ τὰ ἄλλα κείμενα τῶν συνόδων τούτων μετὰ σχετικῆς εἰσαγωγῆς καὶ βιβλιογραφίας εὑρῇται ἐν: Ἰω. Κ α ρ μ ῆ ρ η, Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ι, 1960², σ. 348 ἐξ., (ἐφ.: Μνημεῖα).

4. Μνημεῖα, Ι, 355.

5. Αὐτόθι, 367. Καὶ κατὰ Γ ρ η γ ὀ ρ ι ο ν τὸν Παλαμᾶν ὁ Βαρλαάμ καὶ οἱ ὁπαδοὶ τοῦ ταυτίζον ἀδιακρίτως θείαν οὐσίαν καὶ ἐνέργειαν «προφάσει τῆς ἀπλότητος τῆς θείας» (Συγγράμματα, ἐκδ. ὑπὸ Π. Χρήστου, Γ', Θεσσαλονίκη 1970, σ. 444).

6. Μὲ τὸ θέμα αὐτὸ ἔχει ἀσχοληθῇ ἰδιαιτέρως ὁ P. M. S t r o m, ὅστις διαπιστώνει, ὅτι «ἡ πλατωνικὴ διδασκαλία περὶ τῆς ἀπολύτου ἀπλότητος τοῦ Θεοῦ... ἔχει ἐπιδράσει ἐπὶ τοῦ Αὐγουστίνου πολὺ ἰσχυρῶς» καὶ τόσον, ὥστε «θα ἡδυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ἡ θέσις περὶ τῆς ἀπολύτου ἀπλότητος τοῦ Θεοῦ παρ' Αὐγουστίνῳ ἀποτελεῖ τὴν βασικὴν θέσιν τῆς περὶ Θεοῦ διδασκαλίας του» (Die Trinitätslehre des Hl. Athanasius und ihr Missverstehen im Abendland, ἐν: «Kyrios, 1974, 49). Ἀντιθέτως παρανοεῖ τελείως τὴν θεολογίαν τοῦ μεγάλου Ἀθανασίου, ὅταν προσπαθῇ νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι, κατ' αὐτόν, ἐν τῷ Θεῷ «ὑπάρχουν τρεῖς πραγματικότητες: ἡ οὐσία — ἡ ἐξ αὐτῆς γεννωμένη δύναμις — καὶ ἡ ἐξ ἀμφοτέρων προαγομένη ἐνέργεια — καὶ αἱ τρεῖς αὗται ὀντότητες εἶναι κατὰ τὸν Ἀθανά-

διαφόρων, ἀπ' ἀλλήλων ὄντως διακρινομένων, «πραγμάτων» ἐν τῷ Θεῷ, καταλήγων οὕτως εἰς τελείαν ἀπλούστευσιν καὶ ἐνοποιήσιν τῆς θείας οὐσίας, καὶ ἰσχυριζόμενος περὶ τῶν θείων δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν ὡς «ἀπασῶν ἐν οὐσῶν καὶ οὐσίας μόνης»· «...ἡ θεία δὲ θέλησις καὶ δύναμις καὶ ἐνέργεια οὐδὲν τῆς ἀκτίστου οὐσίας διενηνόχασιν». Ἔτσι περιέπιπτεν οὗτος ἐκ νέου εἰς τὰς ἀρχαίας μονοθεϊστικὰς αἱρέσεις τοῦ Ἀρειανισμοῦ τε καὶ Σαβελλιανισμοῦ, καταστρέφων τὸν πληθυντικὸν χαρακτῆρα τῆς χριστιανικῆς θεότητος, δια-

σιον καὶ τὸν Κύριλλον Ἀλεξανδρείας ἀκριβῶς τὰ τρία θεῖα πρόσωπα: ὁ ΠΑΤΗΡ, ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Αἴγιον Πνεῦμα» (σ. 47). Τὴν ἄποψιν ταύτην ὑπεστήριξε κατὰ τὴν περίοδον τῶν «ἡσυχαστικῶν ἐρίδων» ὁ Ἀκινδυνος, ὁ μαθητὴς καὶ ὁπαδὸς τοῦ Βαρλαάμ, ὅστις, προσπαθῶν νὰ συμβιβάσῃ τὴν ἐτεροδιδασκαλίαν τοῦ διδασκάλου του πρὸς τὴν ὀρθόδοξον διδασκαλίαν, ἐπρέσβευσεν, ὅτι ἐν τῷ Θεῷ ὑπάρχουν «ἐνέργειαι», ἀλλ' αὐταὶ εἶναι ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα. Ἔτσι ὁ Ἀκινδυνος συνεβίβαζεν ἀμφότερα, δεχόμενος ὅτι καὶ δὲν ὑπάρχουν ἐνέργειαι ἐν τῷ Θεῷ, διακρινόμεναι τῆς θείας οὐσίας καὶ τῶν ὑποστάσεων, καὶ ὑπάρχουν, ταυτιζόμεναι πρὸς τὰς ὑποστάσεις τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος. Ὁ Ἀκινδυνος προσπαθεῖ νὰ στηρίξῃ τὰς ἀπόψεις του ταύτας εἰς τινὰς φραστικὰς ἀναφορὰς πατέρων τινῶν, καὶ δὴ εἰς τὸν μέγαν Ἀθανάσιον. «Ὁ Υἱός, λοιπόν, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον κατὰ τὸν Ἀκινδύνον ἐστὶν ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ» (Γρηγορίου Παλαμᾶ, Συγγρ., Γ', 449). Κατ' αὐτὸν «μόνον ὁ Υἱὸς ἀκτιστος δύναμις τε καὶ ἐνέργειά» ἐστὶ (428). Καὶ ὀλίγον ἀνωτέρω παραθέτει ὁ ἅγιος Γρηγόριος ἀπόσπασμά τι τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀκινδύνου, ἔχον οὕτως: «Ἄκτιστοι καὶ θεῖαι δυνάμεις καὶ ἐνέργειαι τοῦ Πατρὸς ἐστὶν ὁ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον» (426). Ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς ἀποδεικνύει μὲ συντριπτικὰ θεολογικὰ ἐπιχειρήματα, ὅτι τὸ νὰ λέγωμεν τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα ἐνεργείας τοῦ Πατρὸς ἢ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ ἐπιστρέφομεν εἰς τὰς μονοθεϊστικὰς αἱρέσεις τῶν Σαβελλιῶν, Εὐνομίου κλπ., καὶ δὴ 1. διότι «κοινή ἐστὶ καὶ ἡ αὐτὴ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ἀκτιστος δύναμις καὶ θέλησις καὶ ἐνέργεια» (431). Καὶ 2. «ἐπεὶ προαποδεδείκται μὴθ' ὑποστάσεις εἶναι μὴθ' ὑποστατικὰ τὴν ἀκτιστον δύναμιν καὶ τὴν ἐνέργειαν, ἀλλ' οὐδὲ φύσιν, λείπεται φυσικῶς τῷ Θεῷ προσεῖναι ταῦτα», ἦτοι ταῦτα «δύναμις τῆς φύσεως ἐστίν» (437). Ἐδῶ δηλ. γίνεται σύγχυσις μεταξὺ τῶν ὑποστάσεων, αἵτινες εἶναι «ὑφεστῶσα δύναμις», δηλ. «ἐνυπόστατος» (435), καὶ τῶν ἐνεργειῶν, αἵτινες εἶναι «φυσικαὶ δυνάμεις», κοιναὶ καὶ αἱ αὐταὶ καὶ τῶν τριῶν θείων ὑποστάσεων. Ἡ ἐνέργεια «οὐκ ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει ἐστὶ» (221). «Καλεῖται μέντοι καὶ τὸ πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐνέργεια τε καὶ δύναμις, ἀλλ' ὡς δυνάμεις τε καὶ ἐνεργείας ἔχον» (198). Τὸ Πνεῦμα εἶναι «τὸ ἐνυπόστατον», αἱ δὲ ἐνέργειαι εἶναι «τὸ ὑποστατικόν» (199). Τὰ αὐτὰ ἰσχύουν καὶ περὶ τοῦ Υἱοῦ. Οὐχὶ «δύναμις ἐστὶν ὁ Υἱός», ἀλλ' «ὡς ἔχω νύ δύναμιν τε καὶ ἐνέργειαν θεῶν» πρέπει νὰ ἐννοῇται (430). Ὅσάκις οἱ Πατέρες, ὡς π.χ. ὁ μέγας Ἀθανάσιος, ἀναφέρουν τὸν Υἱὸν ὡς «ἐνέργειαν» ἢ «δύναμιν» τοῦ Πατρὸς: α) κάμνουν «τὴν ἀντιδιαστολὴν» (μὴ πρὸς τὰς ἀκτίστους ἐνεργείας, ἀλλὰ πρὸς τὰ κτίσματα), καὶ β) θέλουν νὰ δεῖξουν «καὶ τῷ δι' αὐτοῦ δημιουργῶν εἶναι τὸν Πατέρα» (434, 435, 438). Ὁ P. M. Strohlm, λοιπόν, μὲ ὅσα γράφει, ἀποδίδει τὴν αἵρεσιν τοῦ Ἀκινδύνου εἰς τὸν μέγαν Ἀθανάσιον, συγχρόνως δὲ ἀποκαλύπτει καὶ ὁ ἴδιος ὡς «ἀνήκων εἰς τὴν Δύσιν», δηλ. εἰς τὴν αἵρεσιν τοῦ Μονοθεϊσμοῦ, παρὰ τὰς ὀρθὰς παρατηρήσεις, τὰς ὁποίας οὗτος κάμνει ἐπὶ τῆς θεολογίας τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου. Παρόμοια δοῦξαι ὁ Strohlm καὶ εἰς τὰς ἄλλας σχετικὰς μονογραφίας του, ὡς: *Lumen de Lumine*, ἐν: *Kyrios*, 1965, 204 ἐξ.· *Die Lehre von der Einfachheit Gottes*, ἐν: *Kyrios*, 1967, 216 ἐξ.· *Die Dreiheit «Substanz - Kraft - Wirken»*, ἐν: *Kyrios*, 1969, 31 ἐξ.

κρινομένης ὄντως ἐν ἑαυτῇ εἰς οὐσίαν, τρεῖς ὑποστάσεις καὶ εἰς ἐνεργείας⁷. 'Ὡς ἐλέχθη, ἡ σκέψις τοῦ Βαρλαάμ εἶναι «θεϊστική»· τὸν Θεὸν θεωρεῖ οὗτος ὄχι καὶ μακράν, ἀλλὰ μόνον μακράν τοῦ κόσμου καὶ ἡμῶν, προσεγγίζοντα ἡμᾶς ὄχι ἀμέσως καὶ προσωπικῶς, ἀλλ' ἐμμέσως καὶ διὰ «κτιστῶν» δυνάμεων. 'Εδῶ ἀναδύεται ἡ ἀντίληψις τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ περὶ «μεσαζόντων κτιστῶν» ὄντων ὡς ἀναγκαιῶν διὰ τὴν σωτηρίαν ἡμῶν, ὅπως π.χ. τοῦ Πάπα καὶ τῆς Θεοτόκου Μαρίας ὡς «συλλυτρωτρίας». Δὲν εἶναι δὲ τυχαῖον τὸ γεγονός ὅτι τὸν «κτιστὸν» χαρακτῆρα τῆς θείας χάριτος ὑποστηρίζουν καὶ σύγχρονοι ρωμαιοκαθολικοὶ θεολόγοι, γινώσκοντες, ἐν πολλοῖς, τῆς λεγομένης «ἡσυχαστικῆς ἔριρος»⁸. Ὁ Βαρλαάμ ὑπεστήριζεν ὅτι ὑπάρχει ἀπόλυτος ταυτότης, ἄνευ πραγματικῆς διακρίσεως, μεταξὺ θείας οὐσίας καὶ θείας ἐνεργείας ἢ χάριτος. Συνεπῶς, ἐὰν γινόμεθα ὄντως μέτοχοι τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, γινόμεθα, κατ' αὐτόν, ὄντως μέτοχοι καὶ τῆς οὐσίας αὐτοῦ. Τοῦτο, ὅμως, εἶναι παντελῶς ἄτοπον· διότι περιπίπτομεν ἔτσι εἰς τὴν αἵρεσιν τοῦ ontologismus καὶ τῶν ἀρχαίων «Μεσσαλιανῶν, λεγόντων, ὡς τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ ἐν μετοχῇ καθίστανται οἱ παρ' ἐκείνοις κεκαθαρμένοι»⁹, καὶ μεταβάλλομεν, ἔτσι, τὴν πίστιν εἰς γνῶσιν καὶ θέαν.

Κατ' ἀνάγκην, λοιπόν, θὰ πρέπει νὰ ἀποδεχθῶμεν ὅτι ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ, διὰ τῆς ὁποίας οὗτος τελειοῦτὰ ὄντα, εἶναι τι τὸ κτιστόν, νοουμένη ὡς τὸ «ποιοτικόν» τῶν κτιστῶν ὄντων. Ὅπως ἀναφέρει ὁ Ἀκίνδυνος, ὁ Ἑλλην λατι-

7. «Συνοδικὸς τόμος» συνόδου 1347, ἐν: Καρμίρη, Μνημεῖα, I, 366-367.

8. Χαρακτηριστικῶς λέγει ὁ Johann Auer: «Ἡ ρωμαϊκὴ θεολογία ἐπέμεινε μὲ ἔμφασιν κατὰ τὴν μεγάλην περὶ τὴν χάριν διαμάχην τοῦ Μεσαίωνος, ὅτι ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ διὰ τὸν ἄνθρωπον δὲν εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ «Ἅγιον Πνεῦμα ὡς πρόσωπον, ἀλλὰ μᾶλλον παριστᾷ αὕτη μίαν κ τ ι σ τ ῆ ν ὑ π ε ρ φ υ σ ι κ ῆ ν π ρ α γ μ α τ ι κ ὴ τ α ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, καίτοι γίνεται ἀποδεκτὸν ὅτι κατ' ἀκολουθίαν τῆς κτιστῆς ταύτης πραγματικότητος συμβαίνει ἡ ἐνοίκησις τοῦ ἁκτίστου καὶ αἰώνιου Ἁγίου Πνεύματος. Ἐκτὸς τῆς προσωπικῆς πραγματικότητος τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθέντος κόσμου δὲν γνωρίζει ἡ δυτικὴ θεολογία ἰδίως «ἁκτίστους ἐνεργείας», ἐνεργούσας ἐπὶ τοῦ κτιστοῦ κόσμου» (Kleine Katholische Dogmatik, II, 1978, 348-9· αἱ ὑπογραμμίσεις ἐτέθησαν ὑπ' ἐμοῦ). Εἰς τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο τοῦ J. Auer ἐκφράζεται ὅλη ἡ λατινικὴ σκέψις ὡς «φυσικὴ» θεολογία, καὶ δῆ: α) ὁ θεϊστικὸς αὐτῆς χαρακτήρ: ὁ Θεὸς κεῖται «ἐπέκεινα» πάντων· β) «ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ» εἶναι «κτιστὴ πραγματικότης»· μάλιστα ὁ Auer, διαισθανόμενος τὸ ἀδιέξοδον, τὴν χαρακτηρίζει μὲ τὴν παράλογον φράσιν: «κτιστὴ ὑπερφυσικὴ πραγματικότης ἐν τῷ ἀνθρώπῳ» (eine geschaffene übernatürliche Wirklichkeit im Menschen)! Ὡστε, ἐκτὸς τοῦ ἁκτίστου Θεοῦ καὶ τοῦ κτιστοῦ κόσμου, ὑπάρχει καὶ ἄλλη, τρίτη, «κτιστὴ-ὑπερφυσικὴ πραγματικότης»; Καὶ γ) ὁ Θεὸς μᾶς σφῆζει, ὄχι ἀμέσως καὶ προσωπικῶς, ἀλλ' ἐμμέσως, μέσῳ «κτιστῶν»· δι' αὐτῶν «ἐνοικεῖ» ἐν ἡμῖν! Τέλος, ποῖος ἰσχυρίσθη ποτὲ ὅτι αἱ «ἰδίαι» ἁκτιστοὶ ἐνέργειαι» εἶναι κάτι τὸ ἐκτὸς ἢ τὸ διάφορον «τῆς προσωπικῆς πραγματικότητος τοῦ Θεοῦ»; Ἐν τῷ Θεῷ, λοιπόν, δὲν ὑπάρχουν δ ι α κ ρ ί σ ε ι ς οὐσίας, ὑποστάσεων, ἐνεργειῶν; Δὲν συνεχίζει, ἔτσι, ὁ Auer τὴν παράδοσιν τοῦ δυτικοῦ σαβελλιανικοῦ Μονοθεϊσμοῦ;

9. Πρβλ. ἐν: Καρμίρη, Μνημεῖα, I, 400.

νόφρων μαθητῆς καὶ ὁπαδὸς τοῦ Βαρλαάμ, «ἡ κυρίως χάρις, ἡ ἐκχεομένη παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, τὸ ἀσώματόν ἐστι καὶ ἀόρατον καὶ ἡ αἰσθησις τῶν αἰσθητικῶν καὶ ὁ λόγος τῶν λογικῶν καὶ ἡ ζωὴ τῶν ζώντων»¹⁰. Ἡ ἐπενέργεια τῆς θείας χάριτος ἐδῶ δὲν εἶναι τὰ «χαρίσματα» τοῦ Πνεύματος ὡς «ἀλλοιώσεις» καὶ «μεταστοιχειώσεις»¹¹, δηλ. ὡς «ποιοτική» ἀλλαγὴ διὰ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος τοῦ προσώπου — «μετασκευασθέντες τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος»¹²—, ἀλλ' εἶναι τὰ φυσικὰ «προσόντα» τῶν ὄντων, ἥτοι «ὁ λόγος τῶν λογικῶν, ἡ ζωὴ τῶν ζώντων» κλπ. Ἡ θεία χάρις, ἐδῶ, δὲν ἀλλάσσει, δὲν «μεταμορφώνει» τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ἀπλῶς συμπληροῖ καὶ τελειοῖ τὰ φυσικὰ προσόντα αὐτοῦ, κατὰ τὸ ἰδεῶδες τῆς ἀνθρωπιστικῆς παιδείας. Ὅπου ὁ ἄνθρωπος συμπληροῖ καὶ τελειοῖ τὰ φυσικὰ προσόντα αὐτοῦ, τὴν σοφίαν, τὰς ἀρετάς του, ἐκεῖ εὐδοκίμεῖ καὶ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ. Ἐδῶ, ὅπως εἶναι προφανές, ἔχομεν νὰ κάμωμεν μὲ μίαν θεολογίαν τῆς δημιουργίας καὶ ὄχι τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως· ὡς «κεχαριτωμένον» νοεῖται ἀπλῶς τὸ φυσικῶς τέλειον. Ὁ Θεὸς δὲν ἔρχεται εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸν κόσμον καὶ πρὸς τὸν ἄνθρωπον, καὶ δὲν ὑπάρχει πραγματικὴ γνῶσις αὐτοῦ καὶ ἔνωσης μετ' αὐτοῦ· ἡ θεία χάρις ἐποικοδομεῖ ἐπὶ τοῦ «φυσικοῦ». Τὸν Θεὸν γνωρίζομεν ἀναλογικῶς» μόνον μέσῳ τῶν κτισμάτων του, θὰ πῇ ὁ Ἀκίνδυνος· «μηδενὶ δυνατὸν ἄλλως ἰδεῖν τὸν Θεὸν ἢ ἀπὸ τῶν αὐτοῦ κτισμάτων»¹³· «ἀπὸ τῶν κτισμάτων ὁρᾶσθαι, δηλαδή νοεῖσθαι, λεγόντων τοῖς πᾶσι τὸν Θεόν, διὰ τῆς ἐμφαινομένης τῷ παντὶ σοφίας τὸν ἐν σοφίᾳ τὰ πάντα πεποικηκότα στοχαστικῶς ὁρῶσι, ταῦτ' ὁ εἰπεῖν ἀναλογιζόμενοις»¹⁴. Ἐδῶ ἔχομεν σαφῶς «φυσικὴν» θεολογίαν· δὲν ἔρχεται ὁ Θεὸς πρὸς τὸν ἄνθρωπον, δὲν ἀποκαλύπτεται πρὸς αὐτόν, ἀλλ' ἀνέρχεται, μέσῳ τῶν κτισμάτων καὶ διὰ τῶν «φυσικῶν» προσόντων αὐτοῦ, ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὸν Θεόν· ὁ ἄνθρωπος κατα-λαμβάνει τὸν Θεόν, δὲν προσλαμβάνει ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον.

Κατὰ τοῦ εἰδους τούτου τῆς θεολογίας προέβαλεν ἡ Ὁρθόδοξος Ἑκκλησία ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, τοῦ πλέον αὐθεντικοῦ ἐρμηνευτοῦ τῆς δογματικῆς παραδόσεως τῆς Ἀρχαίας καὶ τῆς Ὁρθοδόξου Ἑκκλησίας, σθεναρὰν ἀντίστασιν καὶ ἔδωκε τὴν ἰδικήν της μαρτυρίαν περὶ τοῦ τρόπου ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ εἰς τὸν κόσμον καὶ σωτηρίας ἡμῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐν Χριστῷ θείας ἀποκαλύψεως. Ἡ θεία ἐνέργεια εἶναι θεία καὶ ἄκτιστος καὶ ὄχι κτιστή· «οὐδὲν κτιστὸν ἐνέργειά ἐστι θεία»¹⁵. Ἐτῶν

10. Γρηγορίου Παλαμᾶ, Συγγρ., Γ', 180.

11. Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, Εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν 15. PG 96, 569A κ. 97, 932C-933B: «τὴν εἰς τὸ κρεῖττον ἀλλοίωσιν, τὴν ἐπὶ τὰ ὑπὲρ φύσιν τῶν κατὰ φύσιν ἔκστασιν καὶ ἀνάβασιν».

12. Γρηγορίου Παλαμᾶ, Συγγρ. Γ', 272.

13. Αὐτόθι, σ. 288, 291, 296, 297 κ.ά.

14. Αὐτόθι, σ. 295.

15. Αὐτόθι, σ. 197.

γὰρ φύσει προσόντων τῷ Θεῷ κτιστὸν οὐδὲν καὶ ἐκτὸς Θεοῦ ἄκτιστον οὐδέν»¹⁶. Τὸ «κτιστὸν» δὲν δύναται νὰ μᾶς σώσῃ· «θεώσεως γὰρ οὐδὲν γενητὸν κατὰ φύσιν ἐστὶ ποιητικόν, ἐπεὶ μὴδὲ Θεοῦ καταληπτικόν»¹⁷. Μόνον ὁ Θεὸς μᾶς σφίzzῃ· «πάντων ἁγίων ἁγγέλων τε καὶ ἀνθρώπων, διὰ μόνης θεουμένων τῆς τοῦ Θεοῦ ἐνεργείας»¹⁸.

Ἡ ἐνέργεια ἢ χάρις εἶναι μία, ἐνιαία καὶ κοινὴ καὶ τῶν τριῶν θείων ὑποστάσεων. «Κοινὴ ἐστὶ Πατὴρ, Υἱὸς καὶ Πνεῦματος ἢ χάρις», «τὸ ἐνιαῖον καὶ τὴν ταυτότητα καὶ τὸ ἀπαράλλακτον τῆς κοινῆς τῶν τριῶν ἐνεργείας κηρυττόντων»· «αἱ δυνάμεις καὶ ἐνέργειαι ἐκ τῆς μιᾶς τρισυποστάτου φύσεως»¹⁹. Τὸ κοινὸν καὶ ἐνιαῖον τοῦτο τῆς ἐνεργείας ἢ χάριτος κέκτηται μεγίστην θεολογικὴν σημασίαν, διότι μᾶς προστατεύει ἐκ πολλῶν θεολογικῶν ἐκτροπῶν. Τὴν χάριν τοῦ Πατρὸς δεόν νὰ ἀναζητῶμεν εἰς τὴν χάριν τοῦ σαρκωθέντος Υἱοῦ, καὶ τούτου εἰς τὴν τοῦ Ἀγίου Πνεύματος. Ὁ συνειρμὸς οὗτος τοῦ θεολογικῶς σκέπτεσθαι μᾶς ἀποτρέπει ἀπὸ τοῦ νὰ ἐκτραπῶμεν εἰς μονομερείας καὶ ἀκρότητας μιᾶς πατρο-λογίας ἢ μιᾶς χριστο-λογίας ἢ μιᾶς πνευματο-λογίας, ἥτις θὰ ἀπέκλειεν ἢ θὰ ὑπετίμα τὴν ἰσότημον καὶ ἐνεργὸν παρουσίαν εἰς τὴν θείαν οἰκονομίαν μιᾶς ἢ καὶ δύο ἐκ τῶν τριῶν θείων ὑποστάσεων.

Τέλος διὰ τὴν ἔννοιαν τῆς σωτηρίας καὶ τῆς θεώσεως μεγίστης σημασίας εἶναι ἡ μεταξὺ θείας οὐσίας καὶ θείας ἐνεργείας διάκρισις, τὴν ὁποίαν παραδέχεται ἡ ὀρθόδοξος θεολογία. Ἐν τῷ Θεῷ ὑφίστανται δύο πραγματικαὶ διακρίσεις: ἡ τῶν τριῶν ὑποστάσεων πρὸς τὴν οὐσίαν, — ἐκεῖναι μὲν εἶναι

16. Αὐτόθι, σ. 256. Πρβλ. καί: σ. 252: «Θεοῦ γὰρ ἐκτὸς ἄκτιστον οὐδέν».

17. Μ α ξ ί μ ο υ Ὁ μ ο λ ο γ η τ ο ῦ, Πρὸς Θαλάσσιον, 22. PG 90, 321A. Καὶ συνεχίζει ὁ ἅγιος Μάξιμος: «μόνης γὰρ τῆς θείας χάριτος ἴδιον πέφυκεν εἶναι, τὸ ἀναλόγως τοῖς οὐσι χαρίζεσθαι καὶ θέωσιν, καὶ λαμπρυνούσης τὴν φύσιν τῷ ὑπὲρ φύσιν φωτὶ, καὶ τῶν οἰκείων ὅρων ὑπεράνω κατὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς δόξης ποιουμένης».

18. Γ ρ η γ ο ρ ί ο υ Π α λ α μ ᾶ, μν. ἔργ., σ. 66. Ἐν τῇ θεολογίᾳ ὑπάρχουν τριῶν εἰδῶν «ἐνώσεις»: ἡ «κατ' οὐσίαν» ἐνωσις, ἥτις εἶναι ἡ ἐνωσις τῶν τριῶν θείων ὑποστάσεων, «ἡ τοῦ Θεοῦ Λόγου καθ' ὑπόστασιν ἐνωσις» (65), καὶ ἡ τῶν κτισμάτων μετὰ τοῦ Θεοῦ κατ' ἐνέργειαν ἢ χάριν ἐνωσις· «μὴ τῆς θείας οὐσίας, ἀλλὰ τῆς ἐνεργείας μετέχειν τὰ ποιήματα» (118)· ἡμεῖς λαμβάνομεν «τὴν θεοποιὸν καὶ τὴν καθαρτικὴν καὶ τὴν θεατικὴν δυνάμιν τε καὶ ἐνέργειαν» (106). «Ἐνεργεῖα πάντες, ἀλλ' οὐκ οὐσία οὔτε μὴν ὑποστάσει θεοῦνται» (144). «Οὐ κτιστὴ δύναμις» θεοῦμεθα (139)· ὁ Θεὸς μᾶς σφίzzει «τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος» (138). «Ὅμως δὲ κοινωνοῦμεν τοῦ Πνεύματος, ἀλλὰ τῆς χάριτος αὐτοῦ. «Οὐ γὰρ δὴ ὁ Παράκλητος μερίζεται» (Ἰ ω ά ν ν ο υ Χ ρ υ σ ο σ τ ό μ ο υ, Εἰς τὸν ΜΔ΄ Ψαλμόν, γ'. PG 55, 186), ἀλλ' ἡ χάρις αὐτοῦ· «αὕτη γάρ ἐστιν ἡ μερίζομένη» (Γρ. Παλαμᾶ, μν. ἔργ. 140), ἥτις ἐνεργεῖ ἐν ἡμῖν τὰ «χαρίσματα». Ὁ ἀνθρώπος, μετασκευαζόμενος «ὑπὸ τοῦ Πνεύματος», «οὐχὶ τῇ κτιστῇ καὶ αἰσθητικῇ δυνάμει, ἀλλ' ἐν μεθέξει τῆς ἀκτίστου χάριτος», γίνεται «πνευματικὸς» καὶ καταξιοῦται «τῆς κοινωνίας» μετὰ τοῦ Θεοῦ (162. 163). Πρβλ. καί: Μ ε γ ά λ ο υ Β α σ ι λ ε ί ο υ, Περὶ Ἀγίου Πνεύματος 15,36. BEPI 52,260.

19. Γ ρ η γ ο ρ ί ο υ Π α λ α μ ᾶ, μν. ἔργ., 182, 152, 236.

αὐτοῦποστάτοι, αὕτη δὲ ὑποστατική—, καὶ ἡ τῆς οὐσίας πρὸς τὴν ἐνέργειαν ἢ τὰς ἐνεργείας αὐτῆς²⁰. «Καὶ πάντες, ἐνὶ στόματι καὶ ἐξ ἐνὸς κινούμενοι Πνεύματος, μετὰ τοῦ ἡνωμένου καὶ θεοπρεπῆ διακρίσιν καὶ διαφορὰν τῆς θείας οὐσίας καὶ ἐνεργείας φανερώς ὡμολόγησαν»²¹. Αἱ ἐνέργειαι δὲν εἶναι τι τὸ κατώτερον τῆς οὐσίας, —οὐδὲν τὸ ἄκτιστον εἶναι ὑποδεέστερον ἄλλου τινὸς ἀκτίστου—, ἀλλ' εἶναι αἱ «ἀκτῖνες» τῆς θεότητος, νοούμεναι ὡς ἡ σοφία, ἡ ἀγάπη, ἡ δικαιοσύνη αὐτῆς κλπ. Τὴν σκέψιν τῶν θείων ἐνεργειῶν ἐν ὁρθοδόξῳ ἐννοίᾳ πλησιάζει καὶ ὁ Λούθηρος, ὅταν ὀρίξῃ τὴν δικαιοσύνην ὅχι ὡς ιδιότητα τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὡς τὴν δικαιουσαν ἡμᾶς, δηλ. ὡς φιλανθρωπίαν καὶ χάριν. Ὁ Θεὸς εἶναι ὅλος εἰς πᾶσαν «ἀκτῖνα» του παρὼν· ἡ ἐνέργεια εἶναι, ὡς καὶ ἡ οὐσία, «ἡ θεότης»²². Καὶ συγχρόνως εἶναι οὗτος, ὡς οὐσία, «ἐπέκεινα» αὐτῆς· ἡ ἐνέργεια, καίτοι πηγάζει ἐκ τῆς οὐσίας, δὲν ταυτίζεται πρὸς αὐτήν, ἀλλὰ διακρίνεται ἀπ' αὐτῆς. Ἐν μὲν τῇ οὐσίᾳ του ὁ Θεὸς εἶναι «ἐν ἑαυτῷ», ἦτοι «μυστήριον»: ἀπρόσιτος, ἀκατάληπτος· ἐν δὲ τῇ ἐνεργείᾳ του ὁ Θεὸς εἶναι «ἐκτὸς ἑαυτοῦ», ἦτοι «ἀποκάλυψις»: προσιτός, καταληπτός. Καὶ ἔργον μὲν τῆς θείας οὐσίας εἶναι αἱ ἀίτιοι ἐν τῷ Θεῷ πρόοδοι: ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς γέννησις τοῦ Υἱοῦ καὶ ἡ ἐκπόρευσις τοῦ Πνεύματος φύσει καὶ οὐσιωδῶς· ἔργον δὲ τῶν θείων ἐνεργειῶν εἶναι ὁ κόσμος: ἡ κτίσις καὶ ἡ ἀναγέννησις αὐτοῦ· «μὴ τῆς θείας οὐσίας, ἀλλὰ τῆς ἐνεργείας μετέχειν τὰ ποιήματα». Ὁ ἄνθρωπος, «ἐν μεθέξει τῆς ἀκτίστου χάριτος», καταξιούται «τῆς κοινωνίας» τοῦ Θεοῦ²³.

Ἡ μετὰ τὴν οὐσίαν καὶ ἐνεργείαν διάκρισις αὕτη λύει σωρεῖαν θεολογικῶν ἀποριῶν. Καὶ δὴ προστατεύει τὴν θειότητα τοῦ Θεοῦ ἀπὸ πάσης συγχύσεως ἢ συναλοιφῆς αὐτοῦ πρὸς τὸ κτιστὸν καὶ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον· ὁ Θεὸς

20. Τὰς ὑφισταμένας ἐν τῇ θεότητι «διαφορὰς» παριστᾷ ὁ Γ ρ η γ ὁ ρ ι ο ς Παλαμᾶς (μν. ἔργ., σ. 426) ὡς ἀκολουθῶς: «Μερίζεται γὰρ ἀμερίστως ὁ Θεὸς οὐ κατὰ τὰς ὑποστάσεις μόνον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς κοινὰς προόδους τε καὶ ἐνεργείας... Καὶ ὁ μερισμὸς οὐ τομὴ καὶ χωρισμὸς ἐστίν, ἀλλὰ διαφορά. Διαφέρει μὲν γὰρ οὐσίας θείας ἡ ὑπόστασις καὶ αἱ τρεῖς ὑποστάσεις πρὸς ἀλλήλας, αἳ τε τοῦ τρισυποστάτου Θεοῦ ἐνέργειαι ἀλλήλων τε καὶ τῆς οὐσίας διαφέρουσιν, ἀλλ' οὐ χωρίζονται ἀλλήλων. Εἷς γὰρ πάντα ταῦτ' ἐστὶ Θεὸς ἐν μιᾷ οὐσίᾳ τρισυποστάτῳ καὶ παντοδυνάμῳ».

21. «Τόμος συνοδικὸς» συνόδου Κων/λεως (1351), ἐν: Καρμίρη, Μνημεῖα, I, σ. 384. Πρβλ. καὶ: σ. 380: «Διαφορὰν μέντοι οὐσίας θείας καὶ θείας ἐνεργείας ἢ καὶ θείων ἐνεργειῶν, καὶ μάλα καὶ νοεῖσθαι καὶ λέγεσθαι προετρέψαντο, διαρρήδην τοῦ τοιοῦτου δόγματος παρὰ τῆς Ἑκκλησίας κεκηρυγμένου». Ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀλλήλας διαφέρουν αἱ θεῖαι ἐνέργειαι. «Οὐ πολλοὶ δὲ μόνον αἱ θεῖαι ἐνέργειαι, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀλλήλας διαφέρουσιν... καὶ τῆς μιᾶς οὐσίας ἐξ ἀνάγκης διενηρόχασιν» διὸ καὶ ἐνεργοῦν πολλὰ καὶ ποικίλα χαρίσματα εἰς τοὺς ἁγίους (Γ ρ η γ ὁ ρ ι ο υ Παλαμᾶ, μν. ἔργ., σ. 195-196).

22. «Τόμος συνοδικὸς» συνόδου Κων/πόλεως (1351), ἐν: Καρμίρη, Μνημεῖα, I, σ. 379. Πρβλ. καὶ Γ ρ η γ ὁ ρ ι ο υ Παλαμᾶ, μν. ἔργ., σ. 127: «Πηγὴ τῶν ἐνεργειῶν ἡ φύσις». Συνεπῶς «ἐκ θεότητος ἀκτίστου, τῆς οὐσίας, θεότης ἄκτιστος ἡ ἐνέργεια» (221). Ἡμεῖς δοξάζομεν «κατ' οὐσίαν καὶ κατ' ἐνέργειαν ἄκτιστον εἶναι τὸν Θεόν» (216).

23. Αὐτόθι, σ. 118, 163.

εἶναι καὶ παραμένει «οὐσία», ἤτοι «Θεός», δηλ. τελείως διάφορος τοῦ κόσμου καὶ παντελῶς ἀπρόσιτος καὶ ἀκατάληπτος ἐκ μέρους τοῦ ἀνθρώπου. «Ὁ Θεός, ὅ,τι ποτε κατ' οὐσίαν ἐστὶ, πάντων ὑπερεξηρημένος τε καὶ ἀπολελυμένος ὢν, ὑπὲρ πάντα νοῦν ἐστὶ παντάπασιν καὶ πάντα λόγον, ἔνωσιν τε καὶ μέθεξιν παντοίαν, ἄσχετος, ἄληπτος, ἀμέθεκτος, ἀθεώρητος, ἀπερινόητος, ἀνώνυμος τε καὶ ἀνέκφραστος τελῶς»²⁴. Καὶ συγχρόνως ὁ Θεὸς ἐν ταῖς ἐνεργείαις του «ἔξω ἑαυτοῦ γίνεται»²⁵· ἀποκαλύπτεται, γνωρίζεται, μερίζεται, μετέχεται· εἰς τὰς ἑαυτοῦ «ἐνεργείας ὁ κατ' οὐσίαν ἄσχετος ἐν σχέσει θεωρεῖται»²⁶. Οὕτως ὁ Θεὸς εἶναι δι' ἡμᾶς συγχρόνως ἀμφοτέρω: πάντοτε ὁ αὐτὸς καὶ ἅμα «ἄλλος καὶ ἄλλος», ὢν συγχρόνως οὐσία καὶ ἐνέργεια, μυστήριον καὶ ἀποκάλυψις, ἀγνωσία καὶ γνώσις, ἀκατάληπτος καὶ καταληπτός, ἀπρόσιτος καὶ προσιτός, ἀμέθεκτος καὶ μεθεκτός κλπ. «Ὡς αὐτὸς μὲν, ὅ,τι ποτε κατ' οὐσίαν ἐστὶν (ὁ Θεός), ὑπὲρ πᾶσαν ὄρασιν καὶ μέθεξιν, γνώσιν τε ἔκφρασιν ἐστὶ, κατὰ δὲ τὰς προόδους καὶ ἐκφάνσεις, δυνάμεις τε καὶ ἐνεργείας, καὶ μετέχεται καὶ νοεῖται καὶ ὀνομάζεται, πολυνύμος τε καὶ ὑπερνύμος ἐστίν»²⁷. «Οὕτω γὰρ καὶ ληπτὸς ἡμῖν καὶ ἀκατάληπτος ὑπάρχει ὁ Θεὸς ἡμῶν», ἄληπτος μὲν «παντάπασιν» κατ' οὐσίαν, ληπτὸς δὲ κατ' ἐνέργειαν²⁸. Καὶ κατὰ Γρηγόριον τὸν Θεολόγον· τὸ θεῖον εἶναι «ὄλον ἄληπτον» καὶ ἅμα «τελῶς ληπτόν», «ἵνα τῷ ληπτῷ μὲν ἔλκη πρὸς ἑαυτό..., τῷ δὲ ἀλήπτῳ θαυμάζεται». Ἔτσι, παρ' ὄλον ὅτι «ἄπειρον τὸ θεῖον καὶ δυσθεώρητον, καὶ τοῦτο πάντη καταληπτὸν αὐτοῦ μόνον, ἢ ἀπειρίαν», εἶναι τοῦτο συγχρόνως «Θεὸς θεοῖς ἐνούμενός τε καὶ γνωριζόμενος»²⁹, βεβαίως μόνον ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ ἀποκαλύψει.

Οὕτως ἡ «ἐξοδος», ἡ ἀποκάλυψις, ἡ πρὸς ἡμᾶς ἔλευσις τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ πρόσληψις ἡμῶν πρὸς γνώσιν, θέαν καὶ θέωσιν ἡμῶν γίνεται διὰ τῆς θείας ἐνεργείας ἢ χάριτος. Ἐν τῇ χάριτί του ὁ Θεὸς κοινωνεῖ μεθ' ἡμῶν ὄντως καὶ ἱκανοῖ ἡμᾶς πρὸς κοινωνίαν μετ' αὐτοῦ καὶ μετοχὴν εἰς τὴν ζωὴν του. Αἱ ἐνεργεῖαι τοῦ Θεοῦ «ποικίλλονται τε καὶ μερίζονται διαφόρως ἐπὶ τῶν μετεχόντων, ἀναλόγως ἐκάστῳ μετεχόμεναι»³⁰. «τὸ γινώσκεσθαι τὸν Θεὸν ἐκ τῶν θείων αὐτοῦ προόδων καὶ ἐνεργειῶν»³¹. «μόνης γὰρ τῆς θείας

24. Αὐτόθι, σ. 41.

25. Πρβλ. Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, Περὶ θείων ὀνομάτων Δ', 13, λέγοντος: «...καὶ αὐτὸς ὁ πάντων αἷτις, τῷ καλῷ καὶ ἀγαθῷ τῶν πάντων ἔρωτι δι' ὑπερβολὴν τῆς ἐρωτικῆς ἀγαθότητος, ἔξω ἑαυτοῦ γίνεται, ταῖς εἰς τὰ ὄντα πάντα προνοίαις,...»

26. Γρηγορίου Παλαμά, μν. ἔργ., σ. 42.

27. Αὐτόθι, σ. 222.

28. Αὐτόθι, σ. 265.

29. Γρηγορίου Θεολόγου, Λόγος ΔΗ', Εἰς τὰ Θεοφάνια, 7· καὶ: Λόγ. ΜΕ', Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα, 3. ΒΕΠ 60, σ. 66. 187.

30. Γρηγορίου Παλαμά, μν. ἔργ., σ. 237.

31. Αὐτόθι, σ. 253.

χάριτος ἴδιον τοῦτο πέφυκεν εἶναι, τὸ ἀναλόγως τοῖς οὖσι χαρίζεσθαι θέωσιν»³². «Πνεύματος Ἁγίου χάρις..., ἀπειρόδωρος χύσις, δι' ἧς ἀναλόγως ἕκαστος τῇ καθάρσει θεοῦμεθα»³³.

Διὰ τῆς διακρίσεως οὐσίας καὶ ἐνεργείας ἐν τῷ Θεῷ ἀποφεύγει ἡ ὀρθόδοξος θεολογία τὰς ἀκολούθους ἀκρότητας: 1. Νὰ παραστήσῃ τὸν Θεὸν «θεϊστικῶς» καὶ «μεταφυσικῶς», δηλ. ὡς Θεὸν μόνον καθ' αὐτὸν καὶ ἄνευ θεωρήσεως εἰς τὴν ἀποκάλυψίν του, ὅπερ θὰ συνέβαινεν ἐὰν ὁ Θεὸς ἦτο μόνον «οὐσία». 2. Νὰ παραστήσῃ τὸν Θεὸν μόνον «οἰκονομικῶς» καὶ «ἐν σχέσει», ἄνευ συνθεωρήσεως καὶ τοῦ Θεοῦ «καθ' αὐτόν», πρᾶγμα ποῦ θὰ συνέβαινεν ἐὰν ὁ Θεὸς ἦτο μόνον «ἐνέργεια», ὁπότε περιπίπτομεν εἰς τὸν σαβελλιανισμόν, καὶ 3. Νὰ παρεμβάλλῃ μεταξὺ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου «μεσάζοντα» ὄντα ὡς ἀναγκαῖα πρὸς σωτηρίαν μας, εἰς ἣν περιπίπτωσιν ὁ Θεὸς θὰ ἐξελαμβάνετο μόνον ὡς «οὐσία». Ὁ Θεὸς ἐν τῇ κρυφιοτήτῃ του (οὐσία) εἶναι τελεία ἔκφανσις (ἐνέργεια) καί, συνεπῶς, ἐνεργεῖ τὰ πάντα μόνος, προσωπικῶς, ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ ἀμέσως. Ἡ δυτικὴ θεολογία, μὴ δεχομένη τὴν ἀνωτέρω διάκρισιν τῆς θείας οὐσίας ἀπὸ τῶν ἐνεργειῶν αὐτῆς, περιπίπτει διαρκῶς πρὸς δύο ἀκρότητας: τὴν τοῦ (θεϊσμοῦ), τὴν ὁποίαν ἐκφράζει κυρίως ἡ ρωμαιοκαθολικὴ θεολογία, ἥτις, ταυτίζουσα οὐσίαν καὶ ἐνέργειαν ἐν τῷ Θεῷ, θεωρεῖ τὸν Θεὸν μᾶλλον ὡς «οὐσίαν», τουτέστιν ὡς ἀπρόσιτον καὶ ἀκατάληπτον. Ἐντεῦθεν καὶ ἐργάζεται διαρκῶς μὲ «κτιστά», δεχομένη τὴν διὰ τοῦ κόσμου «ἄνωδον» τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, ὅπως π.χ. τὴν χάριν, ὡς «κτιστὴν» διὰ «κτιστῶν» (δηλ. τοῦ Πάπα) μεταδιδομένην, διὸ καὶ ὡς ἀπλῶς συμπληρωματικὴν τῶν φυσικῶν «προσόντων». Ἐδῶ ἔχει τὴν θέσιν του τὸ «σκοτεινόν», τὸ «μυστηριώδες» τοῦ Ρωμαιοκαθολικισμοῦ, εἰς τὸ γεγονὸς δηλ. ὅτι ἐκλαμβάνει οὗτος τὸν Θεὸν πρωτίστως ὡς «οὐσίαν», ἥτοι ὡς «μυστήριον».

Εἰς τὸ ἀντίθετον ἄκρον περιπίπτει ἡ προτεσταντικὴ θεολογία, ἥτις, ταυτίζουσα καὶ αὕτη τὴν οὐσίαν πρὸς τὴν ἐνέργειαν, ἐκλαμβάνει τὸν Θεὸν μᾶλλον ὡς «ἐνέργειαν». Ἔτσι καταργεῖ τὸν ἐν τριάδι Θεὸν «καθ' αὐτόν» ὡς «μεταφυσικὴν» «πρόθεσιν» (Vor-gabe)³⁴, καὶ ὁμιλεῖ μόνον περὶ τοῦ Θεοῦ

32. Μαξιμου τοῦ Ὁμολογητοῦ· πρβλ. ὑπόσημ. 17.

33. Γρηγορίου Παλαμά, μν. ἔργ. σ. 284.

34. Ὁ E. Wolf ἀναφέρει χαρακτηριστικῶς: «Ἰσχύει διὰ τὸν σχολαστικισμόν ἐν γένει ἡ ἀπάντησις: τὸ ἀντικείμενον τῆς θεολογίας εἶναι ὁ τριαδικὸς Θεὸς — 'ὁ Θεὸς καθ' αὐτόν'—, οὕτως ἀναφέρεται εἰς τὸν Λούθηρον εἰς ἕνα ἰδιαιτέρως τονισμένον σχολικὸν ὅρισμόν: 'Theologiae proprium subiectum est homo peccati reus ac perditus et Deus iustificans ac salvator hominis peccatoris. Quicquid extra hoc subiectum in Theologia quaeritur aut disputatur, est error et venenum'. Οὐχὶ ἐν μεταφυσικῶν ὄν, ἀλλ' ἐν συγκεκριμένον ἱστορικῶν γεγονόσ, τὸ σωτήριον ἔργον τοῦ Θεοῦ μὲ τὸν ἁμαρτωλὸν ἄνθρωπον, εἶναι τὸ 'ἀντικείμενον' τῆς θεολογίας, καὶ δὴ τῆς θεολογίας ὡς ἐπιστήμης» (Die Rechtfertigungslehre als Mitte und Grenze reformatorischer Theologie, ἐν: Ev. Th. 9/1949-50, σ. 300).

ἐν σχέσει πρὸς ἡμᾶς, δηλ. ἐν τῇ ἀποκαλύψει του, μεταβάλλουσα τὴν θεο-λογία ἐν εἰς οἰκονομο-λογία καὶ περιπίπτουσα ἔτσι εἰς ἓνα σαβελλιανισμόν. Δι' αὐτὴν Θεὸς εἶναι μόνον ὁ Θεὸς τῆς «οἰκονομίας», δηλ. ὁ Χριστός, καταλήγουσαν, οὕτως, εἰς ἓνα ἄκρατον χριστοκεντρισμὸν καὶ χριστομονισμόν. Ἐδῶ ἐκφράζεται ἐν ἄλλο εἶδος θεολογίας. Ὁ Προτεσταντισμὸς θέλει τὸν Θεὸν ὡς «γυμνὴν οὐσίαν» καὶ ὡς «ὄρατὴν καθ' αὐτήν», θὰ ἔλεγεν ὁ Γρηγόριος Παλαμάς³⁵. Ἡ Δύσις, ἐδῶ, τὰ θέλει ὅλα «γυμνά», «καθαρά», «νὰ τὰ βλέπη». Ἐδῶ ἔχει τὴν θέσιν του ὁ δυτικὸς «γυμνισμὸς», ὅστις καὶ προκαλεῖ τὴν ἀντίδρασιν τῶν ὀρθοδόξων νεο-ελλήνων. Ἡ Δύσις ἐπιζητεῖ τὴν πάσῃ θυσίᾳ γνῶσιν, θεάν, κατὰκτησιν τῆς «οὐσίας» ἢ ἰδεολογία τῆς εἶναι imperialism. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου φωρᾶται ὁ Προτεσταντισμὸς ὡς ἰδεολογικὸς πρόδρομος τῆς κατακτητικότητος τοῦ ἀνθρώπου τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἀλλὰ ἡ «θεά» εἶναι μετὰ θάνατον μὲν ἴδιον τῶν δικαίων, ἐν τῇ παρουσίᾳ δὲ ζωῇ ἴδιον τῶν μικρῶν παιδιῶν, τῶν ὁποίων τὸ ἐνστικτον εἶναι «αἰσθητικόν» καὶ κατακτητικόν. Ἐδῶ κινδυνεύει νὰ χαθῇ τὸ «μυστήριον», τὸ ἀπρόσιτον καὶ τὸ ἀκατάληπτον τοῦ Θεοῦ. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἔχει τὴν θέσιν του ὁ προτεσταντικὸς Liberalism καὶ ὁ Libertinismus, ὅστις, μὲ βάσιν τὴν θεολογίαν ὡς οἰκονομο-λογία, ἀπογυμνώνει τὴν πίστιν ἐκ τοῦ μυστηρίου τῆς καὶ τὴν κάμνει μόνον «λόγον», — τὸ ἴδιον τοῦ Προτεσταντισμοῦ.

Ἡ ἀνατολικὴ ὀρθόδοξος θεολογία ἀντετάχθη καὶ εἰς τὰς δύο ἀνωτέρω δυτικὰς ἀκρότητας, τὴν τοῦ Θεϊσμοῦ καὶ τοῦ σαβελλιανισμοῦ, δεχθεῖσα ὅτι ὁ Θεός, ὡς ἐνέργεια, ἀποκαλύπτεται ὄντως εἰς ἡμᾶς καὶ ἡμεῖς γινόμεθα διὰ τῆς χάριτός του μέτοχοι τῆς ζωῆς αὐτοῦ. Καὶ συγχρόνως ὅτι ὁ Θεός, ὡς οὐσία, εἶναι «μυστήριον», ἀπρόσιτος καὶ ἀκατάληπτος. Διὰ τῆς διακρίσεως μεταξὺ τῆς οὐσίας καὶ τῆς ἐνεργείας ἐν τῷ Θεῷ, ἐν τῇ συγχρόνῳ ταυτότητι αὐτῶν, ἀπαντᾷ ἡ ὀρθόδοξος θεολογία εἰς δύο, κυρίως, δογματικὰ ἐρωτήματα: 1. Εἰς τὸ «πῶς» εἶναι ὁ Θεός, — καὶ ἡ ἀπάντησις εἶναι: ὁ Θεὸς δὲν εἶναι μόνον ὑπερβατικὸς (οὐσία, μυστήριον κλπ.) ἢ μόνον «κοσμικὸς» (ἐνέργεια, ἀποκάλυψις κλπ.), ἀλλ' εἶναι συγχρόνως ἀμφότερα: ἔκφανσις ἐν τῇ κρυφιώτητί του. Καὶ 2. εἰς τὸ ἐρώτημα «πῶς» ἐνοῦται ὁ ἄνθρωπος μετὰ τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἡ ἀπάντησις εἶναι: ὁ ἄνθρωπος ἐνοῦται ὄντως μετὰ τοῦ Θεοῦ, διότι ὁ Θεὸς εἶναι «ἐνέργεια», δηλ. προσιτός, μεθεκτός κλπ. Καὶ συγχρόνως εὐρίσκεται ὅλος καὶ τελείως «ἐκτός» τοῦ Θεοῦ, διότι ὁ Θεὸς εἶναι «οὐσία», δηλ. ἀπρόσιτος καὶ ἀμέθεκτος. Ἐδῶ, λοιπόν, ἐπὶ τοῦ χώρου τῆς σωτηριολογίας ἐπαναλαμβάνει ἡ ὀρθόδοξος θεολογία τὸ «χριστολογικόν» δόγμα τῆς Χαλκηδόνης: ὁ ἄνθρωπος ἐνοῦται μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς σαρκώσεως τοῦ θείου Λόγου, «ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, ἀχωρίστως, ἀδιαιρέτως», οὐχὶ ὁμως ἐν τῇ οὐσίᾳ ἢ ταῖς ὑποστάσεσιν, ἀλλ' ἐν ταῖς ἐνεργείαις αὐτοῦ. «Φύσις κρύπτεσθαι φιλεῖ», θὰ

35. Γρηγόριος Παλαμάς, μν. ἔργ., σ. 142, 146.

ἔλεγεν ὁ μέγας Ἡράκλειτος. Ἡ ὀρθόδοξος Ἀνατολή προσπαθεῖ μὲν νὰ γνωρίσῃ καὶ νὰ προσεγγίσῃ τὸν Θεόν, τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰ λοιπὰ ὄντα, ἀλλὰ μέσῳ τῶν «ἐνεργειῶν» καὶ τῶν «φανερώσεων» των· οὐδέποτε ὁμῶς ἐπιχειρεῖ νὰ παραβιάσῃ «τὰ ἄδηλα καὶ τὰ κρύφια» τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν (Ψλμ. 50,8). Ἡ «φύσις» ὄχι μόνον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀνθρώπου, ὡς καὶ ὅλου τοῦ κόσμου, εἶναι τὸ «ἀπρόσιτον», τὸ μὴ ὑποκείμενον εἰς κατάρκτησιν³⁶. Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ἔχῃ σεβασμὸν πρὸ τοῦ «μυστηρίου» τοῦ Θεοῦ, τῶν συνανθρώπων του καὶ τοῦ περιβάλλοντος αὐτὸν κόσμου. Αἱ ἐνέργειαι εἶναι τὸ προσιτόν, τὸ θετικόν, «ὅ,τι χρειάζεται διὰ τὸν ἄνθρωπον». Ἡ δὲ οὐσία εἶναι τὸ «ἀποφατικόν», τὸ ἀπρόσιτον, αὐτό, ποὺ δὲν χρειάζεται νὰ γνωρίζωμεν³⁷, διὰ νὰ ἔχωμεν, ἔτσι, διαρκῆ συναίσθησιν τοῦ «κτιστοῦ» τῆς ὑπάρξεώς μας καὶ νὰ «διορθώνωμεν» τὸν ἀνθρωπισμὸν μας.

Ὅταν δὲ ὁ Λούθηρος ὁμιλῇ περὶ τοῦ Deus absconditus, δὲν θὰ πρέπει νὰ νομισθῇ ὅτι ἐννοεῖ τὸν Θεὸν ὡς «οὐσίαν» καὶ «μυστήριον». Διὰ τοῦ Deus absconditus ἐννοεῖ οὗτος μᾶλλον τὸ «σκοτεινόν», —τὸ «δαίμονικόν»;— πρόσωπον τοῦ Θεοῦ, τὸ ὁποῖον ἀποκαλύπτεται ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ, ὡς τὸ «ξέσπασμα» τῆς ὀργῆς του πρὸς ἕνα ἄθῳν διὰ νὰ ἀπαλλάξῃ ἐκ τῆς τιμωρίας τοὺς ἁμαρτωλοὺς· μὲ ἄλλα λόγια διὰ τοῦ ὅρου αὐτοῦ ἐννοεῖ ὁ Λούθηρος κυρίως τὴν «σκοτεινὴν» διαδικασίαν τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ σταυρῷ πρὸς ἀπολύτρωσιν τῶν ἀνθρώπων.

Ὅπως ἐγένετο ἱσως ἀντιληπτόν, διὰ τῶν ἀνωτέρω, παρελείφθη ὁ τρόπος ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ θείου Λόγου καὶ ἐνεργείας αὐτοῦ πρὸς σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων. Τὸ θέμα τοῦτο θὰ διαπραγματευθῶμεν κατωτέρω εἰς ἄλλην συνάφειαν. Ἐνταῦθα ἔχομεν ἐκ προοιμίου μόνον νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὁ ἐν τριάδι Θεὸς ἐνεργεῖ μὲν εἰς τὸν κόσμον ἀπολύτως ἐνιαίως, ὡς εἰς

36. Ὁ Γ ρ η γ ὀ ρ ι ο ς ὁ Θ ε ο λ ὀ γ ο ς εἰς ὀλόκληρον τὸν ΚΗ', «Περὶ Θεολογίας», λόγον του προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι ὄχι μόνον ἡ «πρώτη» φύσις, δηλ. ἡ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ τῶν δευτέρων φύσις, δηλ. τῶν κτισμάτων, εἶναι ἀκατάληπτος ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου· «τοῦτο γὰρ ἡγωνίζετο παραστῆσαι (ὁ λόγος), ὅτι νοῦ κρείττων καὶ ἡ τῶν δευτέρων φύσις, μὴ ὅτι τῆς πρώτης καὶ μόνης, ὡνῶς γὰρ εἰπεῖν, ὑπὲρ πάντα» (ἐν: Ἔργα Γρ. Θεολόγου· ΕΠΕ 4 (1976), 102). «Φύσις ἄληπτος τε καὶ ἀπερίληπτος» (42). Καὶ τὸ μὲν «νοηθὲν» καὶ νοούμενον ἐκ τῶν ὄντων δηλοῖ ὁ «λόγος» (40), «τὸ δὲ μὴ ληπτὸν ἀνθρωπίνῃ διανοίᾳ» (54), γίνεται συνειδητὸν ὡς σιωπῇ· τὰ «ἄρρητα... σιωπῇ τιμάσθω» (72). Ἐτσι εἰς τὴν προσπάθειαν πρὸς γνώσιν παντός «ὄντος» καὶ κατ' ἐξοχὴν τοῦ «ὄντως ὄντος» κινούμεθα διττῶς: ἀποφατικῶς μὲν ἐκ τῆς γνώσεως πρὸς τὴν ἀγνωσίαν, καταφατικῶς δὲ ἐκ τῆς ἀγνωσίας πρὸς τὴν γνῶσιν. «Οὕτως οὐδὲ ἐκεῖ στήσεται μέχρι τοῦ εἰπεῖν, ἀ μὴ ἐστίν, ὁ τὴν τοῦ ὄντος πολυπραγμονῶν φύσιν, ἀλλὰ δεῖ, πρὸς τῷ εἰπεῖν ἀ μὴ ἐστίν, καὶ ὁ ἐστίν εἰπεῖν... ἵνα ἐκ τε τῆς ἀναιρέσεως ὡν οὐκ ἐστίν, καὶ τῆς οὐ ἐστίν θέσεως, περιληφθῇ τὸ νοούμενον» (50).

37. Τὰς σκέψεις διὰ «ὅσα τε ἀναγκαῖα καὶ ὅσα πρὸς ἀπόλαυσιν» παρέχει ἡμῖν «ἡ φύσις, ἵν'... ἐξ ὧν εὐεργετῇ, γνωρίσῃς τὸν Θεόν, καὶ τῷ δεῖσθαι γένῃ σεαυτοῦ συνετώτερος» (86), ἀναπτύσσει ὁ ἄ γ ι ο ς Γ ρ η γ ὀ ρ ι ο ς εἰς τὸν προμνημονευθέντα λόγον του.

Θεός —μία εἶναι ἡ θεία ἐνέργεια—, ἀλλὰ κατὰ προσωπικὸν τρόπον, δηλ. ἐκάστοτε διὰ μιᾶς τῶν τριῶν ὑποστάσεων του. Οὕτως ἐν μὲν τῇ δημιουργίᾳ ἐνεργεῖ ὁ Πατὴρ δι' Υἱοῦ ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι τὴν κτίσιν τοῦ κόσμου· ἐν τῇ θεῖᾳ οἰκονομίᾳ ἐνεργεῖ ὁ Υἱὸς τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ κόσμου, ἐκπληρῶν τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς καὶ φερόμενος ὑπὸ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος· ἐν δὲ τοῖς ἐσχάτοις καιροῖς ἐνεργεῖ ὁ Παράκλητος τὸν ἁγιασμὸν τῶν ἀνθρώπων, πεμπόμενος ὑπὸ τοῦ Πατρὸς πρὸς οἰκιοποίησιν εἰς ἓνα ἕκαστον ἄνθρωπον τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἀλλ', ὡς ἐλέχθη, περὶ τῆς θείας οἰκονομίας καὶ τῆς δι' αὐτῆς ἀπολυτρώσεως τῶν ἀνθρώπων θὰ γίνῃ εἰδικώτερος λόγος κατωτέρω.

3. Θέσεις τινὲς ἐκ τῆς περὶ δικαιοσύνης διδασκαλίας τοῦ Λουθήρου.

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω διευκρινιστικὰ σχετικῶς πρὸς τὴν ὀρθόδοξον σωτηριολογίαν ἐρχόμεθα ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς περὶ δικαιοσύνης διδασκαλίας τοῦ Λουθήρου. Ὁ Λούθηρος (ἐφεξῆς: Λ) δὲν θεολογεῖ μὲ τὴν βοήθειαν καὶ τὴν χρῆσιν τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφικῆς ὀρολογίας, ὅπως πράττει ἡ θεολογικὴ παράδοσις τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, χρησιμοποιοῦσα τοὺς φιλοσοφικοὺς ὅρους οὐσία, φύσις, ὑπόστασις, πρόσωπον, πρόοδος κλπ., ἀλλὰ χρησιμοποιεῖ λέξεις καὶ φράσεις, εἰλημμένες ἀμέσως ἐκ τῆς Ἀγίας Γραφῆς, καὶ ἐκ τῆς ἐπόψεως ταύτης, θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῇ, ὅτι ἡ περὶ δικαιοσύνης διδασκαλία του ἔχει κατ' ἐξοχὴν «βιβλικὸν» χαρακτῆρα, παρ' ὅλον ὅτι ἡ χρῆσις «ἀγιογραφικῆς» ὀρολογίας οὐδόλως σημαίνει καὶ συνταύτισιν τῶν ὑπὸ τινος λεγομένων ἢ γραφομένων πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς Ἀγίας Γραφῆς. Τουναντίον ἡ φραστικὴ πιστότης εἰς τὸ κείμενον τῆς Ἀγίας Γραφῆς εἶναι, συχνάκις, ἐνδεικτικὸν μειωμένης θεολογικῆς ικανότητος καὶ παρανοήσεως τοῦ θεολογικοῦ ἔργου, τὸ ὅποιον συνίσταται ὅχι εἰς φραστικὰς ἐπαναλήψεις, ἀλλ' εἰς τὴν «ἐρμηνείαν» τῆς Γραφῆς, ἥτοι εἰς τὴν μὲ ἄλλα λόγια ἀπόδοσιν τοῦ πνεύματος αὐτῆς. Ὁ μέγας Ἀθανάσιος, ἀπολογούμενος ἔναντι τῶν Ἀρειανῶν, οἷτινες ἐγόγγυζον ὅτι οἱ ὑπὸ τῶν πατέρων τῆς Α' οἰκουμενικῆς συνόδου χρησιμοποιηθέντες ὅροι, καὶ δὴ τὸ ὁμοούσιον, «μὴ ἐγγράφοι εἰσι» καὶ «ἐξ ἀγράφων» προέρχονται, λέγει, «ὅτι, εἰ καὶ μὴ οὕτως ἐν ταῖς Γραφαῖς εἰσιν αἱ λέξεις, ἀλλὰ ... τὴν ἐκ τῶν Γραφῶν διάνοιαν ἔχουσιν»³⁸. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ Λ. εἶναι καὶ κατὰ τὰς λέξεις ἀγιογραφικὸς, καὶ αὐτὸ συνιστᾷ μίαν διαφορὰν πρὸς τὴν ἀντίστοιχον ὀρθόδοξον περὶ δικαιοσύνης διδασκαλίαν.

Τὸ θέμα μᾶς ἀναγκάζει νὰ περιορισθῶμεν εἰς τινὰς βασικὰς σκέψεις τοῦ Λ. μόνον, νὰ παραλείψωμεν δὲ σχέσεις καὶ διαφορὰς αὐτοῦ καὶ πρὸς τοὺς λοιποὺς πρωταγωνιστὰς τῆς μεταρρυθμίσεως, ἥτοι τοὺς Calvin, Melancthon,

38. Περὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου 21. BEII 31, 162.

Zwingli κ. ἄ. Ἐξ ἄλλου, κατὰ γενικὴν ὁμολογίαν, ὁ Λ. ἀναγνωρίζεται ὡς ὁ μέγιστος τῶν θεολόγων τῆς Μεταρρυθμίσεως³⁹, ἡ δὲ περὶ δικαιοσύσεως διδασκαλία του ὡς τὸ κεντρικώτατον δόγμα τῆς προτεσταντικῆς θεολογίας⁴⁰.

Ὁ Λούθηρος εἰς κάποιαν δεδομένην στιγμήν ἐφθασεν εἰς τὴν *iustitia passiva*, εἰς τὴν σκέψιν δηλ. ὅτι ὁ ἄνθρωπος μόνον ἐκ τοῦ Θεοῦ σφάζεται χάριν τοῦ ὑπ' αὐτοῦ συντελεσθέντος ἐν Χριστῷ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἔργου διὰ πίστεως, κατὰ τὸ Ρωμ. 1,17: «δικαιοσύνη γὰρ Θεοῦ ἐν αὐτῷ ἀποκαλύπτεται ἐκ πίστεως εἰς πίστιν, καθὼς γέγραπται· ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται»⁴¹. Τὴν σύλληψιν ταύτην εἶδεν ὁ Λούθηρος ὡς θεϊαν φώτισιν, ἐπίστευσε δηλ. ὅτι ἡ περὶ δικαιοσύσεως αὕτη διδασκαλία τοῦ ἀποστόλου Παύλου, καὶ ὡς κατενόησεν οὗτος ταύτην, ἐκφράζει τὸ σύνολον τῆς εὐαγγελικῆς ἀληθείας.

Πότε συνέβη τοῦτο καὶ ἂν συνέβη σταδιακῶς ἢ διὰ μιᾶς, δὲν γνωρίζομεν ἐπακριβῶς· ὅπως, ἐπίσης, δὲν γνωρίζομεν ἐπακριβῶς καὶ τὴν θεολογικὴν ἀφετηρίαν τῆς περὶ δικαιοσύσεως συλλήψεώς του ταύτης. Ὁ ἴδιος ὁ Λ. ἀναφέρει εἰς τινὰς ὁμιλίας του, ὅτι ἡ ὁρθὴ αὕτη σύλληψις τῆς *iustitia Dei* τοῦ συνέβη εἰς τὸν πύργον τοῦ Μοναστηρίου τοῦ Wittenberg, διὸ καὶ εἶναι γνωστὴ ἡ μεταστροφή του αὕτη ὡς «*Turmerlebnis*». Πότε ὅμως συνέβη τοῦτο, ἐξ ἐπόψεως χρόνου, μᾶς εἶναι σχετικῶς ἄγνωστον. Ὡς πιθανὰ ἔτη ἀναφέρονται τὰ ἀπὸ τοῦ 1508 μέχρι καὶ τοῦ 1519. Κατὰ τινὰς τῶν ἐρευνητῶν τὰ πρῶτα ἔχνη ἐνδὸς νέου θεολογικοῦ προσανατολισμοῦ του παρατηροῦνται

39. Κατὰ τὸν O. Weber ἀναγνωρίζεται ὁ Λούθηρος ὡς «ὁ ἀναντιρρήτως αὐθεντικὸς θεολόγος τοῦ Προτεσταντισμοῦ» (*Grundlagen der Dogmatik*, I, 1964³, σ. 121), κατὰ δὲ δὲ τὸν W. Maurer «ἡ Μεταρρυθμίσις εἶναι ἐν στενωτέρᾳ ἐννοίᾳ ἢ ἐσωτερικῇ ἱστορίᾳ τοῦ Ἰδίου τοῦ Λουθήρου καὶ τῆς θεολογίας του». Αὕτη «εἶναι ἐν στενωτέρᾳ ἐννοίᾳ τὸ ἔργον τοῦ Λουθήρου», βασιζομένη «ἐπὶ τῆς μεταρρυθμιστικῆς ἀνακαλύψεως τοῦ Λουθήρου καὶ τῆς ἐν συναφείᾳ πρὸς αὐτὴν ἀναπτυχθείσης καὶ ἐξ αὐτῆς προαχθείσης εὐαγγελικῆς ἀληθείας» (ἄρθρ.: *Reformation*, ἐν: RGG, V, σ. 863. 864).

40. «*Articulus iustificationis est magister et princeps, dominus, rector et iudex super omnia genera doctrinarum, qui conservat et gubernat omnem doctrinam ecclesiasticam et erigit conscientiam nostram coram Deo*» (WA 39 I, 205).

41. «...Pauli in epistola ad Rom.,... quod est Cap. 1: *Iustitia Dei* revelatur in illo. Oderam enim vocabulum istud '*Iustitia Dei*', quod usu et consuetudine omnium doctorum doctus eram philosophice intelligere de iustitia (ut vocant) formali seu activa, qua Deus est iustus, et peccatores iniustosque punit... Donec miserente Deo meditabundus dies et noctes connexionem verborum attenderem, nempe: *Iustitia Dei* revelatur in illo, sicut scriptum est: *Iustus ex fide* vivit, ibi *iustitiam Dei* coepi intelligere eam, qua iustus dono Dei vivit, nempe ex fide, et esse hanc sententiam, revelari per euangelium *iustitiam Dei*, scilicet passivam, qua nos Deus misericors iustificat per fidem, sicut scriptum est: *Iustus ex fide* vivit... ut opus Dei, id est, quod operatur in nobis Deus, virtus Dei, qua nos potentes facit, sapientia Dei, qua nos sapientes facit, fortitudo Dei, salus Dei, gloria Dei» (WA 54, 185-186).

ἤδη εἰς τὰς πρωΐμους συγγραφάς του, δηλ. κατὰ τὰ ἔτη 1508-9, κατ' ἄλλους δὲ κατὰ τὴν περίοδον τῶν παραδόσεων του εἰς τοὺς Ψαλμούς, ἦτοι μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1513-15, ἐνῶ κατ' ἄλλους μετατίθεται τὸ χρονικὸν ὄριον ὀλίγον ἀργότερον, δηλ. μεταξὺ 1514 καὶ 1515, καὶ κατ' ἄλλους μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1518 καὶ 1519, ἴσως ὅχι ἀργότερον τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1518, συμφώνως πρὸς ὠρισμένους ἐνδείξεις ἐκ τῶν ἔργων τοῦ ἰδίου τοῦ Λουθήρου, παρ' ὅλον ὅτι τὰ βασικὰ στοιχεῖα τῆς νέας του ταύτης περὶ δικαιώσεως συλλήψεως ἀπαντῶνται εἰς συγγραφάς του πολὺ ἐνωρίτερον. Ὁ Ἰδιος ὁ Λ. ἀναφέρει, εἰς τὸν πρόλογον τοῦ Α' τόμου τῶν Opera Latina τῆς Wittenberger Ausgabe τοῦ 1545, εἰς τί συνίστατο τὸ Turmerlebnis αὐτοῦ. «Μετὰ ἡμερῶν καὶ νυκτῶν σκέψιν», καὶ ἐν συναφείᾳ πρὸς τὸ Α' κεφάλαιον τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς τοῦ ἀποστόλου Παύλου, ἦλθον εἰς κατανόησιν τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ ὡς τῆς δικαιοσύνης ἐκείνης, «διὰ τῆς ὁποίας ζεῖ ὁ δίκαιος χάριτι Θεοῦ, ἦτοι ἐκ πίστεως»⁴².

Διαφωνίαι, ὡσαύτως, ὑφίστανται μεταξὺ τῶν ἐρευνητῶν καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν θεολογικὴν ἀφετηρίαν τῆς *iustitia passiva* τοῦ Λουθήρου. Κατὰ μίαν θεολογικὴν ἐκδοχὴν ἡ στροφή τοῦ Λ. πρὸς τὴν δικαιοσύνην, ὡς τὸ ἀποκλειστικὸν ἔργον τοῦ Θεοῦ, ὀφείλεται εἰς τὴν «μεσαιωνικὴν» περὶ Θεοῦ εἰκόνα, πού εἶχεν, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ τρομερὸν αἶσθημα περὶ ἁμαρτίας καὶ φόβου, δηλ. μηδαμινότητος, πρὸ τοῦ Θεοῦ τούτου, τὸ ὁποῖον τὸν κατεῖχεν⁴³. Ἐκ φόβου πρὸ τοῦ «σκοτεινοῦ» τούτου Θεοῦ (*Deus absconditus*) κατέφυγεν εἰς τὸ Μοναστήριον, ἐκεῖ δὲ ἐβασανίζετο, ἐνίστε μέχρι τῶν ὁρίων τῆς παραφροσύνης, ἀναλογιζόμενος τὰς τιμωρίας τῆς κολάσεως, μέχρις ὅτου, μὲ τὴν μελέτην τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς, ἦλθεν εἰς νέαν σύλληψιν τῆς θείας δικαιοσύνης καὶ εἰς νέαν σχέσιν πρὸς τὸν Θεόν. Ἀλλά, ὡς ἐλέχθη, ἡ περὶ δικαιώσεως διδασκαλία τοῦ Λ. ἀποτελεῖ τὴν «καρδίαν» τῆς προτεσταντικῆς θεολογίας, διὸ καὶ ἡ πλειὰς τῶν προτεσταντῶν θεολόγων δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ ἀποτελῇ τὴν θεολογικὴν ἀφετηρίαν ταύτης ἐν προσωπικὸν βίωμα τοῦ Λουθήρου· ἀναζητοῦν δὲ οὗτοι τὴν θεολογικὴν ἀφετηρίαν τῆς περὶ δικαιώσεως διδασκαλίας αὐτοῦ εἰς τὸ «κέντρον» τοῦ Εὐαγγελίου, εἰς τὸ ἔργον σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ⁴⁴. Ἐπὶ τοῦ σταυροῦ

42. Πρβλ. σχετικῶς καί: Heinz Schütte, *Protestantismus*, 1966, σ. 260 ἔξ.

43. Πρβλ. E. Kinder, *ἄρθρ. Rechtfertigung (dogmengeschichtlich)*, ἐν: RGG V, 835), ὅστις ἀναφέρει: «Ἡ περὶ δικαιώσεως διδασκαλία τοῦ Λουθήρου δύναται νὰ κατανοηθῇ μόνον ἐκ τοῦ ὑποβάθρου τῆς ριζικῆς περὶ ἁμαρτίας ἀντιλήψεώς του».

44. Ὁ P. Althaus ἀναφέρει σχετικῶς: «Ἡμεῖς κατανοοῦμεν τὴν δικαίωσιν διὰ μόνος τῆς πίστεως ὅχι μόνον ἐκ τοῦ πραγματικοῦ τῆς ἁμαρτίας, ἦτοι ἀμαρτιοκεντρικῶς, ἀλλὰ συγχρόνως θεοκεντρικῶς, ὡς τὴν ἔκφρασιν τῆς θεότητος τοῦ Θεοῦ. Αὕτη δὲ εἶναι πρωτίστως δευτέρα, διὰ τῆς πτώσεως προσδιοριζομένη, ἀλλ' εἶναι ἡ ἀρχικὴ του, ἡ πρώτη θέλησις» (*Die christliche Wahrheit*, 1962^ο, σ. 605-606).

ἀποκαλύπτει ὁ Θεὸς τὸ πρόσωπόν του, ὡς *Deus absconditus* καὶ ὡς *Deus revelatus*: ἀφ' ἧν τὴν ὁργὴν του νὰ ἐκσπάσῃ ἐπὶ τοῦ Ἰησοῦ του διὰ νὰ δυνηθῇ, ἔτσι, νὰ συγχωρήσῃ καὶ νὰ ἐλευθερώσῃ ἡμᾶς τοὺς ἁμαρτωλοὺς· διὸ καὶ ἡ θεολογία τοῦ Λουθήρου φέρει, κατ' ἐξοχὴν, τὰ γνωρίσματα μιᾶς *theologia crucis*.

Τέλος, ὁ W. Maurer ἀναζητεῖ «τὰς ἀρχὰς τῆς θεολογίας τοῦ Λουθήρου»⁴⁵ εἰς μίαν ὑπ' αὐτοῦ «ὠψηλοτέραν κατανόησιν τῶν μεγάλων παλαιοχριστιανικῶν δογμάτων τῆς τριαδολογίας καὶ τῆς χριστολογίας». Ὁ W. Maurer λαμβάνει πολὺ σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν του τὴν σχέσιν ταύτην τῆς περὶ δικαιοσύνης διδασκαλίας τοῦ Λουθήρου πρὸς τὸ τριαδολογικὸν καὶ τὸ χριστολογικὸν δόγμα τῆς Ἀρχαίας Ἑκκλησίας καὶ ὑποστηρίζει ὅτι ἐκ τῆς διαπιστώσεως, ἐὰν αἱ ἀπόψεις τοῦ Λουθήρου ἀποτελοῦν συνέχειαν καὶ περαιτέρω θετικὴν ἐξέλιξιν τῶν δογμάτων τούτων τῆς Ἀρχαίας Ἑκκλησίας ἢ ὄχι, δύναται νὰ δοθῇ ἀπάντησις καὶ εἰς τὸ ἐρώτημα, ἂν ἡ Λουθηρανικὴ ἐκκλησία εἶναι ἢ δὲν εἶναι αἱρεσις. Χωρὶς νὰ ἐπιθυμῶ νὰ λάβω θέσιν ἐπὶ τοῦ τελευταίου τούτου ἐρωτήματος ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν μεγάλον μεταρρυθμιστὴν, καταλήγω εἰς τὴν σκέψιν ὅτι ὁ Λούθηρος εἰς τοὺς θεολογικοὺς του στοχασμοὺς δὲν ἔλαβε πολὺ ὑπ' ὄψιν του τὴν θεολογίαν τῆς Ἀρχαίας Ἑκκλησίας· ἔλαβε δὲ οὗτος ὑπ' ὄψιν του, θετικῶς ἢ ἀρνητικῶς, ὠρισμένας διδασκαλίας, αἱ ὁποῖαι ἐκυκλοφόρουν ἐντὸς τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἑκκλησίας ὡς διδασκαλαί τῆς Ἀρχαίας Ἑκκλησίας, ἀλλὰ δὲν ἦσαν εἰς τὴν πραγματικότητά.

Ὁ ἄνθρωπος, λοιπόν, ἰσχυρίζεται ὁ Λούθηρος, σφίζεται μόνον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ ἔργου του ἐν πίστει πρὸς τὸν Θεόν⁴⁶. Ἐδῶ ὁ Λ. ἀπορρίπτει τὰ «μεσάζοντα» ὄντα εἴτε εἶναι ταῦτα ἄνθρωποι εἴτε καὶ κοσμικὰ ἢ ἐκκλησιαστικὰ «καταστήματα» (*Institutionen*), τὰ ὁποῖα «παρεμ-

45. Πρβλ. W. Maurer, *Die Anfänge von Luthers Theologie. Eine Frage an die Lutherische Kirche*, ἐν: *ThLZ*, 1952, σ. 2 ἐξ.

46. Εἰς πλείστας ὁσας ἀναφοράς του ὁ Λούθηρος ἐξάγει τὴν δικαιοσύνην ὡς τὸ ἔργον ἀποκλειστικῶς τοῦ Θεοῦ, ἤτοι ὡς χάριν, παρεχομένην εἰς τοὺς ἀνθρώπους διὰ τοῦ ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ ἐπισυμβάντος ἀπολυτρωτικοῦ γεγονότος καὶ προσοικειουμένην ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων μόνον διὰ τῆς πίστεως. Εἰς πλείστας ὁσας περιπτώσεις, ἐπίσης, καὶ ἰδίως εἰς τὴν ἐπὶ τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς παράδοσίν του, συνδέει ἢ καὶ ταυτίζει ὁ Λούθηρος τὴν *iustitia Dei* πρὸς τὴν *iustitia fidei*. Ἐνδεικτικῶς παραπέμπομεν εἰς τὰ ἀκόλουθα ἀποσπάσματα. «*Iustitia Dei*», ... *qua induit hominem, dum eum iustificat: Ipsam scilicet misericordiam seu gratiam justificantem, qua apud deum iusti reputamur*» (WA 5, 144). «*Non hic loquitur de Iustitia, qua ipse iustus est, sed qua iustus est et nos iustificat*» (WA 56, 215). «...das wyr durch seyn (Jesu Christi) vordienst und mittell dich eynen vatter achten und nennen sollen, so du doch billich nach aller gerechticheyten gestrenger richter seynn moechtist uber unss sunder» (WA 10 II, 395). «*(Fides) est enim opus dei, non hominis, sicut Paulus docet. Caetera nobiscum et per nos operatur, hoc unicum in nobis et sine nobis operatur*» (WA 6, 530).

βάλλονται» ὡς ἀναγκαῖα μέσα διὰ τὴν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων. Ὁ ἄνθρωπος ἴσταται μόνος καὶ ἀμέσως — ἄνευ «μεσαζόντων» — ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Μόνον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ σφύζεται καὶ ὑπ' οὐδενὸς ἄλλου, διὸ καὶ εἶναι ὑπόλογος μόνον ἐναντι τοῦ Θεοῦ. Μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν ἀντιτίθεται ὁ Λ. πρὸς πᾶσαν τάσιν «ἐκ-κοσμικεύσεως» ἢ «ἐκκλησιαστικοποιήσεως» τῆς πίστεως. Ὁ Λ. ἀνυψώνει τὸν ἄνθρωπον, ἐξ ὧ, ὑπεράνω πάσης κοσμικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς αὐθεντίας, καί, ἔτσι, τὸν ἐλευθερώνει. «Ὁχι ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ Σάββατον, ἀλλὰ τὸ Σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐγένετο» (πρβλ. Μάρκ. 2, 27), εἶναι καὶ δι' αὐτὸν ἡ ἀρχὴ του. Διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ Θεὸς καὶ ἄνθρωπος ἐπανατοποθετοῦνται εἰς τὴν ἀρχικὴν των ἄμεσον καὶ «πρόσωπον-πρὸς-πρόσωπον» σχέσιν, ποὺ ὑφίσταται εἰς τὸν χῶρον τῆς θείας ἀποκαλύψεως. Μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου οὐδὲν «παρεμβάλλεται» ὡς ἀναγκαῖον μέσον διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Θεὸς μᾶς συναντᾷ προσωπικῶς καὶ ἀμέσως διὰ τοῦ λόγου του. Ἐδῶ ἔχει τὴν θέσιν τῆς ἡ αὐστηρὰ κριτικῆ τοῦ Λ. κατὰ τοῦ ρωμαιοκαθολικοῦ Institutionalismus καὶ κατὰ τοῦ Πάπα ὡς τοῦ ἀπαραιτήτου «μεσάζοντος» μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων. Σημειωτέον ὅτι ἡ κριτικὴ αὕτη τοῦ Λ. δὲν πλήττει τὴν ἐκκλησιολογίαν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Ἡ ὀρθόδοξος θεολογία θεωρεῖ τὴν ἐκκλησίαν ὡς τὸ «σῶμα Χριστοῦ», ὡς τὸν «τόπον» δηλ. εἰς τὸν ὁποῖον καὶ διὰ τοῦ ὁποῖου ἐνεργεῖ ὁ ἴδιος ὁ ἐν τριάδι Θεὸς τὴν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων. Εἰς τὴν σχέσιν «σῶμα Χριστοῦ» ὁ Θεὸς δὲν δεσμεύεται ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ αὐτοδεσμεύεται, ἰδίῳ θελήματι σαρκωθεὶς καὶ προσλαβὼν τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. Ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι τι τὸ «μέσον» μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἀλλ' εἶναι ἡ ἀνθρωπίνη μὲν φύσις, ὅμως ἡ φύσις τοῦ θείου Λόγου.

Συγχρόνως ὅμως θὰ πρέπει νὰ λεχθῇ, ὅτι, παρὰ τὸ ἄμεσον τῆς σχέσεως ταύτης μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, τὸ ὁποῖον ἐξαίρει ὁ Λ., ὁ Λουθήρος εἶναι ὁ θεολόγος ἐκεῖνος, ὅστις τονίζει μὲ τὴν μεγίστην δυνατὴν ἔμφασιν τὴν ἄπειρον ποιοτικὴν διαφορὰν καὶ ἀπόστασιν, νὰ ἀντίθεσιν, μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, διὰ νὰ χρησιμοποιήσω μίαν φράσιν τοῦ Barth, τὴν ὁποίαν δανείζεται οὗτος ἐκ τοῦ Kierkegaard. Ὁ Λουθήρος λαμβάνει πολὺ σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν του τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι Θεὸς καὶ ὁ ἄνθρωπος εἶναι κτίσμα· τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ὁ ἅγιος, ὁ δὲ ἄνθρωπος εἶναι ἁμαρτωλός, δηλ. παραβάτης τοῦ θελήματος καὶ τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ. Ἡ θέσις αὕτη τοῦ Λουθήρου διήκει δι' ὅλης τῆς θεολογίας του καὶ προσδιορίζει ἀποφασιστικῶς ταύτην. Μόνον ὁ Θεὸς ἐνεργεῖ τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου· ὁ ἄνθρωπος, ὅχι μόνον δὲν συν-εργεῖ, δὲν συμ-βάλλει, ἀλλὰ καὶ ἀντιτίθεται εἰς αὐτήν. Ὁ ἐκτὸς τῆς ἐν Χριστῷ θείας χάριτος ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἀπλῶς ἀδύναμον κτίσμα, ἀλλ' εἶναι κτίσμα ἁμαρτωλὸν καὶ διεστραμμένον· κτίσμα, τοῦ ὁποῖου τὸ θέλημα ἀντιτίθεται πρὸς τὸ θέλημα τοῦ ἁγίου Θεοῦ· διὸ καὶ πάντα τὰ ἔργα μετὰ τὴν πτώσιν αὐτοῦ, καὶ τὰ πλέον ἀγαθὰ, εἶναι κατ' οὐσίαν ἁμαρτωλά, κλάμποντα ἐγ-

κλήματα», διότι φέρουν τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἐγωΐσμοῦ καὶ τῆς ἀπειθείας ἐναντι τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ⁴⁷. Μόνον ὁ Θεὸς σφύζει τὸν ἄνθρωπον, καὶ τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας εἶναι ἀποκλειστικῶς ἰδικόν του ἔργον. Ὁ Θεὸς εἶναι «ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν» (Α΄ Κορ. 12,6), ὁ μόνος ἐνεργῶν τὴν σωτηρίαν ἡμῶν (μονενέργεια).

Πρὸς τὰς ἀνωτέρω περὶ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου ἀντιλήψεις τοῦ Λ. συνδέονται σωρεῖα ἄλλων θεμάτων, ὅπως εἶναι τὸ περὶ ἀπολύτου διττοῦ προορισμοῦ θέμα, τὸ ὁποῖον, ὅπως φαίνεται, ἀποτελεῖ ἀδιαμφισβήτητον διδασκαλίαν τοῦ Λ., τὸ θέμα τῆς πίστεως ὡς «τοῦ ἔργου τοῦ Θεοῦ ἐν ἡμῖν ἄνευ ἡμῶν», καί, συναφῶς πρὸς αὐτά, ὅλα τὰ θέματα τῆς χριστολογίας, τῆς ἐκκλησιολογίας καὶ τῆς σωτηριολογίας. Περὶ τὰ θέματα ταῦτα εἰς τὴν σκέψιν καὶ εἰς τὴν θεολογίαν τοῦ Λ. ἔχει ἐργασθῇ τόσον πολὺ καὶ τόσον ἐμβριθῶς ἡ δυτικὴ —κυρίως ἡ προτεσταντικὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ ρωμαιοκαθολικὴ— θεολογικὴ ἐπιστήμη, ὥστε, καὶ ἂν ἀκόμη εἴχομεν τὴν φιλοδοξίαν, οὐδὲν τὸ νέον θὰ ἡδυνάμεθα νὰ προσφέρωμεν. Ἡ εὐρεῖα αὕτη περὶ τὴν θεολογίαν τοῦ Λ. ἔρευνα ἔρριπεν ἅπλετον φῶς εἰς τὰς ιδέας τοῦ Λ. καὶ ἐφώτισεν ὅχι μόνον τὰς θετικὰς, ἀλλὰ καὶ τὰς ἀρνητικὰς ὀψεις αὐτῆς, παρ' ὅλον ὅτι δὲν δύναται νὰ ἐγείρῃ τὴν ἀξίωσιν ὅτι ἔχει κατανοήσει πλήρως τὸ βαθυστόχαστον πνεῦμα τοῦ Λ. ἢ ὅτι ἔχει δώσει τελεσιδίκους ἀπαντήσεις εἰς ὅλα τὰ πρὸς τὴν θεολογίαν τοῦ Λ. σχετιζόμενα προβλήματα. Ὁ Λ. παραμένει μία μακρινὴ νοσταλγία προσεγγίσεως, τὰ δὲ ὑφ' ἡμῶν περὶ αὐτοῦ λεγόμενα δὲν ἐκφράζουν μόνον τὸν Λ., ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς τοὺς ἰδίους, καὶ ἔχουν σημασίαν ὅχι τόσον ὡς πρὸς τὸ τί εἶπε καὶ πῶς ἐθεολόγησεν ὁ Λ., ἀλλὰ κυρίως ὡς πρὸς τοῦτο: ἐὰν δηλ. ἡ περὶ τὸν Λ. ἐνασχόλησίς μας ὠφελεῖ ἢ ὅχι ἡμᾶς τοὺς ἰδίους, συντείνουσα ἢ ὅχι εἰς τὸν ἀδιάλειπτον προσανατολισμόν μας πρὸς τὴν εὐαγγελικὴν ἀλήθειαν καὶ εἰς τὴν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἐπανένωσίν μας, —πρᾶγμα ὅπερ ἀπετέλει τὸν διακαῆ καὶ διαρκῆ πόθον καὶ τοῦ ἰδίου τοῦ Λ. Διότι, ὅπως ἀναγνωρίζεται γενικῶς, ὁ Λ. δὲν ἤθελε τὴν διάσπασιν τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν πιστῶν, δὲν ἐπεδίωκε δηλ. τὴν ἵδρυσιν μιᾶς νέας ἐκκλησίας, ἀλλ' ἐπέζητει τὴν μεταρρύθμισιν τῆς «ἱστορικῆς» Ρωμαιοκαθολικῆς ἐκκλησίας συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ Εὐαγγελίου. Καὶ πρὸς προώθησιν τοῦ σκοποῦ τούτου ἡ ἐνασχόλησις περὶ τὸν Λ. καὶ τὴν θεολογίαν του μᾶς εἶναι ἀναγκαία καὶ πολυτιμωτάτη.

Ὁ ἴδιος ὁ Λ. καὶ τὸ θεολογικόν του ἔργον ἀποτελοῦν, ὡς ἐλέχθη, μίαν μακρινὴν νοσταλγίαν καὶ οὐδέποτε θὰ δυνηθῶμεν νὰ ὑπεισέλθωμεν τελείως εἰς τὸ πνεῦμα του καὶ νὰ ἐξιχνιάσωμεν, πῶς ἐνόει οὗτος κατὰ περιεχόμενον τὰ διάφορα θέματα, πού τὸν ἀπτησχόλουν. «Τίς γὰρ οἶδεν ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀν-

47. Πρβλ. «*Liberum arbitrium post peccatum res est de solo titulo, et dum facit quod in se est, peccat mortaliter*» (WA 1, 354): αὕτη ἀποτελεῖ τὴν 3ην θέσιν τῆς Heidelberg Disputatio.

θρώπου, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ» (Α' Κορ. 2,11); Πολλῶ δὲ μᾶλλον, ἀφοῦ, ὅπως εἶναι γνωστόν, ὁ Λ. διετύπωνε τὰς θεολογικὰς του σκέψεις κατὰ παράδοξον καὶ ἀντινομικὸν τρόπον, διαλεκτικῶς καὶ sub contrario, μὲ προτάσεις δηλ. αἱ ὁποῖαι ἐφαίνοντο ἐκ πρώτης ὄψεως νὰ ἀποκλείουν λογικῶς ἢ μία τὴν ἄλλην, ἢ παρὰλληλος παράθεσις τῶν ὁποίων ὅμως ἦτο ἀναγκαία διὰ νὰ ἀποδοθῇ μία ἀλήθεια εἰς τὸ πλήρωμά της. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀποτελεῖ ἓνα πρόσθετον λόγον δυσκολίας κατανοήσεως τοῦ Λ. καὶ ἐγκυμονεῖ τὸν κίνδυνον νὰ ἀδικήσωμεν αὐτὸν εἰς τὰς σκέψεις του. Ἐξ ἄλλου ὁ Λ. δὲν ἦτο δογματικός, συστηματικός, θεολόγος· τρέφων ἀπέχθειαν πρὸς τὸν σχολαστικὸν Rationalismus, ἀνέπτυξε τὰς σκέψεις του κηρυγματικῶς μὲ διαρκῆ ἀναφορὰν εἰς τὴν Ἀγίαν Γραφήν καὶ εἰς τὴν ἐκάστοτε συγκεκριμένην περίστασιν.

Πῶς ἐνόει π.χ. ὁ Λ. τὴν ὑπ' αὐτοῦ πρεσβευομένην *μονενέργειαν* τοῦ Θεοῦ⁴⁸; Ἀπέκλειεν οὗτος τὸν ἄνθρωπον παντελῶς ἀπὸ πάσης συμμετοχῆς καὶ εὐθύνης; Καὶ δὲν ἐξεμηδένιζεν οὕτως αὐτόν; Ἐὰν μόνον ὁ Θεὸς ἐνεργῇ τὰ πάντα, δὲν εἶναι, ἄραγε, οὗτος ὁ αἷτιος καὶ τοῦ κακοῦ; Συμβιβάζεται, ἄραγε, ἢ εἰκὼν περὶ τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐνὸς παντοδυνάμου ὄντος, πρὸς τὴν περὶ Θεοῦ εἰκόνα τῆς ΚΔ, πρὸς τὸν «φιλόανθρωπον» Πατέρα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις ἐνεργεῖ τὰ πάντα ἐξ ἀγάπης πρὸς τοὺς ἀνθρώπους καὶ πρὸς σωτηρίαν των; Ἐπίσης· ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἶναι ἀκόμη ὁ Θεὸς τῆς «οἰκονομίας», ὅταν ὑποβιβάζεται οὗτος εἰς ἀπλοῦν «*opus dei*», εἰς τὸ ὄργανον δηλ., διὰ τοῦ ὁποίου ἐνεργεῖ καὶ ἐπιτελεῖ ὁ παντοδύναμος Θεός, ὡς δι' ἐνὸς ξένου ἔργου, τὸ ἰδικόν του; Δὲν ἐπιστρέφει, ὅμως, ἔτσι ὁ Λ. εἰς τὴν ἀρχαίαν αἵρεσιν τοῦ Subordinatianismus; Πρόσοι, ἄραγε, ἐκ τῶν προτεσταντῶν θεολόγων ἠκολούθησαν καὶ ἀκολουθοῦν τὴν διδασκαλίαν ταύτην τοῦ Λ. περὶ *Alleinwirksamkeit Gottes*, ἥτοι περὶ «μονενεργείας τοῦ Θεοῦ»;

Πολλὰ ἐρωτηματικὰ ἐγείρει, ἐπίσης, ἡ περὶ τοῦ ἐκτὸς τῆς ἐν Χριστῷ χάριτος ἀνθρώπου ἀντίληψις τοῦ Λ., τὸν ὁποῖον ἐκλαμβάνει οὗτος ὡς ἁμαρτωλὸν μόνον, καί, συνεπῶς, ὡς στερούμενον παντελῶς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, κατὰ τὸ Ἰω. 8,34: «πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν δοῦλός ἐστι τῆς ἁμαρτίας». Τί σημαίνει ὅμως τοῦτο, τὸ νὰ ἴδωμεν δηλ. τὸν «φυσικόν» ἄνθρωπον ὅτι ἔχει μόνον τὸ *servum arbitrium*, ἥτοι θέλησιν ἀνελευθέραν καὶ

48. Ὁ Λούθηρος ὁμιλεῖ συχνάκις ὅχι μόνον περὶ πανενεργείας, ἀλλὰ περὶ μονενεργείας τοῦ Θεοῦ, ὅπως π.χ. εἰς τὰ ἀκόλουθα χωρία του: «Dum omnia, quae condidit solus, solus quoque movet, agit et rapit omnipotentiae suae motu, quem illa non possunt vitare nec mutare, sed necessario sequuntur et parent, quodlibet pro modo suae virtutis sibi a Deo datae, sic omnia etiam impia illi cooperantur» (WA 18, 753). «Cum hic fieri nos doceamur, non facere, et non nos operemur, sed deus nos operetur, facturae non factores simus, funditus scilicet ruit omnis Theologia superborum» (WA 5, 544). Πρβλ. ἰδιαιτέρως καὶ WA 18, 754.

ὑποδουλωμένην⁴⁹; Σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔπαυσε μετὰ τὴν ἁμαρτίαν νὰ εἶναι ἄνθρωπος, δηλ. ἀπώλεσε τὸ «κατ' εἰκόνα»; Σημαίνει ὅτι «ἐδαιμονοποιήθη» μετὰ τὴν ἁμαρτίαν, ὅτι ἀποκλίνει διαρκῶς καὶ μόνον πρὸς τὸ κακόν, ὅτι εἶναι μὴ-δεκτικός τῆς θείας χάριτος, ὅτι δὲν ἔχει «ἔχνη» καὶ «φωτεινάς» στιγμὰς καὶ ἀγαθοῦ, ἐνὶ λόγῳ ὅτι εἶναι truncus et lapis; Ἄλλ', ἐὰν τὸ ἀνθρώπινον ἦτο μόνον ἀρνητικόν, δηλ. μόνον ἀμαρτωλόν, ὅπως εἶναι ἡ φύσις τῶν δαιμόνων, δὲν θὰ ἦτο δεκτικὸν τοῦ θείου Λόγου, ὅστις «σὰρξ ἐγένετο», οὔτε καὶ ἐπιδεκτικὸν σωτηρίας!

Ὁ Walter Kasper ὑποστηρίζει ὅτι «ἡ ἐκπτώσις τῆς διαστάσεως τῆς κτίσεως ἄγει εἰς κατάλυσιν τῆς διαστάσεως τοῦ θεολογικοῦ ἐν γένει»⁵⁰. Θεολογικῶς δὲν δικαιούμεθα νὰ ἀποξενώσωμεν τὸν Θεὸν καὶ τὸν Λόγον αὐτοῦ ἐκ τῆς κτίσεώς του. Ἡ Γραφή ἀναφέρει ὅτι ὁ Θεός, καὶ μετὰ τὴν ἁμαρτίαν καὶ τὴν πτώσιν, συνέχισε τὸν διάλογον μὲ τὸν ἄνθρωπον, καὶ ὅτι «οὐκ ἁμάρτυρον ἑαυτὸν ἀφῆκεν, ἀγαθοποιῶν» τὸν κόσμον του (Πρξ. 14,17), καί, ἀκόμη, ὅτι ὁ θεὸς Λόγος, δι' οὗ «ἐγένετο» ὁ κόσμος, πάντοτε «ἐν τῷ κόσμῳ» ἦν καὶ «ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον» (Ἰω. 1, 9-10).

Ἐπίσης εἶναι βέβαιον ὅτι καὶ οἱ «ἐθνικοὶ» ποιοῦν «ἀγαθὰ» ἔργα· ἔργα ἀγάπης, ἀρετῆς, εὐσεβείας καὶ ἔχουν σκέψεις θεαρέστους. Ἡ ἐκκλησία ὅμως εἶδε τὰ ἐκτὸς Χριστοῦ «ἀγαθὰ» ἔργα, ὅχι ὡς splendor in vitiis οὔτε ὡς ἔργα τῶν ἐθνικῶν, ἀλλὰ ὡς ἔργα, ἐνεργούμενα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν ἐθνικῶν, κατὰ τὸ δόγμα αὐτῆς: «πάντων αἷτιος τῶν καλῶν ὁ Θεός», κατὰ τὴν ἐπιγραμματικὴν φράσιν Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως⁵¹. Ὁ δὲ Γρηγόριος Νύσσης προχωρεῖ ἔτι περαιτέρω καὶ θεωρεῖ χριστοκεντρικῶς καὶ τὸ ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν ἐπιτελούμενον ἀγαθόν, λέγων: «ἐν τῷ Χριστῷ... πάντας εἶναι τοὺς θησαυροὺς τῶν ἀγαθῶν μεμαθήκαμεν, (διὸ καὶ) ὁ ἐν ἀγαθῷ τινὶ γενόμενος ἐν τῷ Χριστῷ πάντως ἐστὶ τῷ περιεκτικῷ παντὸς ἀγαθοῦ»⁵².

Ὑπὸ τὴν ἐποψιν ταύτην θεωρούμενον καὶ τὸ «ἐκτὸς» Χριστοῦ ἀγαθὸν προσλαμβάνει διάφορον τῆς συνήθους θεολογικὴν ἀξιολόγησιν. Τὰ ἀγαθὰ δὲν εἶναι ἔργα ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν, ὡς προσωπικὰ κατορθώματα, ἐπιτελούμενα, ἀλλ' εἶναι ἀγαθὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν ἐθνικῶν ἐνεργούμενα. Συνεπῶς ἀπο-

49. Πρβλ. «Liberum arbitrium extra gratiam constitutum nullam habet prorsus facultatem ad iustitiam, sed necessario est in peccatis» (Römerbriefvorlesung, ed. Ficker, Scholie 212, 16).

50. W. Kasper, Die Schöpfungslehre in der gegenwärtigen Diskussion, ἐν: Konturen heutiger Theologie, ἐκδ. ὑπὸ G. Bitter/G. Miller, München 1976, σ. 93.

51. Κληήμειςτος Ἀλεξανδρέως, Στρωματεῖς Α', V. BEP 7, 245. Πρβλ. πλείονα περὶ τοῦ θέματος τούτου ἐν: Μ. Φαράντου, Ἡ Ὁρησκεία, 1978, σ. 65 ἐξ.

52. Γρηγόριος Νύσσης, Περὶ ἀρετῆς ἡτοι εἰς τὸν βίον Μωυσέως, Β', 408: ἐν: Opera, ἐκδ. ὑπὸ W. Jaeger, VII/1, 1964, σ. 120.

κλείεται, ἐδῶ, πᾶς Synergismus ὡς προσωπική συμβολή εἰς τὴν σωτηρίαν, ἀφοῦ «ὁ Θεὸς ἐστὶν ὁ ἐνεργῶν ἐν ἡμῖν καὶ τὸ θέλει καὶ τὸ ἐνεργεῖν ὑπὲρ τῆς εὐδοκίας» (Φιλ. 2,13). Τὸ σημεῖον ἐπαφῆς, ἐδῶ, δὲν εἶναι ὁ ἄνθρωπος καὶ τὰ ἔργα του, ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ἄνθρωπῳ, διὰ τοῦ ὁποίου «παρασκευάζει» οὗτος τοὺς ἀνθρώπους νὰ δεχθοῦν τὴν σωτηρίαν των (ἡ παλαιότερα Δογματική ὁμιλεῖ καὶ περὶ «προπαρασκευαστικῆς» θείας χάριτος). Συγχρόνως ὁμοῦς ὁ ἄνθρωπος δὲν ὑπομένει παθητικῶς, ἀλλὰ συμμετέχει διὰ τῆς θελήσεώς του καὶ ἐνεργῶς εἰς τὴν σωτηρίαν του· τὸ γεγονὸς δὲ τοῦτο συνιστᾷ τὴν προσωπικὴν ἐνοχίαν του ὡς τὴν ἐμμονήν του ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ. Ἡ δὲ ἐν Χριστῷ ἐπιστροφή δὲν συμβαίνει ἀπλῶς ὡς συμπλήρωσις τῆς ἐξωχριστιανικῆς εὐσεβείας, ἀλλὰ ὡς πλήρωμα καὶ τελείωσις. Τὸ ἀγαθὸν δηλ., τὸ ὁποῖον ἐπετελεῖτο πρότερον ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου μερικῶς καὶ ἀτελῶς καὶ διὰ τινων μόνον ἐκ τῶν δυνάμεων αὐτοῦ, λόγῳ τῆς πεσούσης φύσεως, ἐπιτελεῖ τώρα διὰ τῆς χάριτος ὁ ἐν Χριστῷ δικαιοθεὶς πιστὸς ὡς ὅλον καὶ δι' ὅλης τῆς ὑπάρξεώς του (ὁ ὑπαρξιακὸς χαρακτήρ τῆς πίστεως), λόγῳ τῆς συμμετοχῆς του εἰς τὴν καινὴν ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ φύσιν⁵³.

Ἐν τούτοις τὰ ἀγαθὰ ἔργα τῶν ἐθνικῶν δύνανται νὰ γίνωνται αὐτό, ποὺ λέγει ὅτι εἶναι ὁ Λούθηρος, δηλ. *splendit vitia*, ἐὰν οἱ ἐθνικοὶ ἐκλάβουν ταῦτα ὡς δικὰ των κατόρθωμα, ἐπιτελούμενον ὑφ' ἑαυτῶν καὶ διὰ τῶν ἰδικῶν των δυνάμεων, καὶ ἐὰν προσφέρονται εἰς τὸν Θεὸν ὡς ἰδία συμβολή εἰς τὴν σωτηρίαν των καὶ ὡς προσωπικὴ καύχησις, —πρᾶγμα, ὅπερ συμβαίνει κατὰ κανόνα μὲ τὸν ἁμαρτωλὸν ἄνθρωπον, ὅστις σκέπτεται καὶ φέρεται ἐγωκεντρικῶς. Καὶ ἴσως τὴν τάσιν ταύτην τοῦ ἁμαρτωλοῦ ἀνθρώπου θέλων νὰ καταπολεμήσῃ ὁ Λούθηρος, τὸ νὰ προβάλλῃ δηλ. οὗτος τὰ «ἀγαθὰ» του ἔργα ὡς καύχησιν καὶ ὡς συμβολὴν εἰς τὴν σωτηρίαν του, ὡς ἐκ τῶν ἀπόψεων περὶ «ἀθέου» ἀνθρωπισμοῦ τοῦ Erasmus, ἀπέρριψε ταῦτα, ἐνδιαφερόμενος νὰ δείξῃ ὅτι ὁ ἄνθρωπος σφύζεται ἐκ μόνου τοῦ Θεοῦ, ἀφ' ἑαυτοῦ δὲ εἰς οὐδὲν δύναται νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν σωτηρίαν του, —μία διαπίστωσις, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἀδιαμφισβήτητον εὐαγγελικὴν ἀλήθειαν. Κατ' οὐδένα τρόπον ὁμοῦς, ὅπως πιστεύω, δύναται τὸ *servum arbitrium* τοῦ Λ. νὰ ἔχῃ σχέσιν πρὸς τὸ δεδημιουργημένον τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ H. J. Iwand, ὅστις λέγει: «Ἡ ἀνελευθέρα θέλησις εἶναι, λοιπόν, τὸ αὐτὸ ὡς καὶ ἡ πεπερασμένη θέλησις»⁵⁴. Ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει μεταθέτομεν τὸ κακὸν ὡς ἐγκείμενον ἐν τῇ φύσει, ὅπως δέχεται ὁ Πλατωνισμός. Τὸ κακὸν

53. Καὶ ὁ Λούθηρος ὑποστηρίζει, ὅτι πίστις ἄνευ «καρπῶν» δὲν εἶναι ἀληθινὴ πίστις: «...fides... est vere latría et primi mandati primum opus» (WA 5, 394); «Impossibile est fidem esse sine assiduis, multis et magnis operibus» (WA 7, 231).

54. H. J. Iwand, *Gesammelte Aufsätze*, Münchener Ausgabe. Erg.-Bd. I, 286.

εἰς τὸν Χριστιανισμόν ὑπάρχει ὄχι φύσει, ἀλλὰ θέσει. Τὸ *servum arbitrium* τοῦ Λ. ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν ἁμαρτωλότητα καὶ ὄχι πρὸς τὸ «κτιστὸν» τοῦ ἄνθρωπου.

4. Τὸ ἐρώτημα περὶ τῆς ἀληθοῦς Ἐκκλησίας.

Ἄλλ' ἀφήνω κατὰ μέρος ὅλα τὰ ἐπὶ μέρους θέματα, τὰ σχετιζόμενα πρὸς τὴν περὶ δικαιοσύνης διδασκαλίαν τοῦ Λ. Ἐρχομαι δὲ εἰς τὸ θέμα τῆς ἐκκλησίας, τὸ ὅποιον κεῖται εἰς ἄμεσον συνάρτησιν πρὸς τὰς περὶ δικαιοσύνης ἀντιλήψεις τοῦ Λ. Ὡς γνωστὸν ὁ Λ. ἀκριβῶς εἰς τὴν περὶ δικαιοσύνης διδασκαλίαν τοῦ ἐπληξε καιρίως τὴν περὶ ἐκκλησίας ἀντίληψιν τῆς ρωμαιοκαθολικῆς θεολογίας. Κάπως σχηματικῶς διατυπώνων τὰς σκέψεις μου θὰ ἐτόλμων νὰ εἶπω ὅτι ὑπάρχουν τρία βασικὰ «μοντέλλα» χριστιανικῆς ἐκκλησιολογίας.

I. Τὸ ρωμαιοκαθολικόν, τὸ ὅποιον θὰ ἡδύνατο νὰ παρασταθῇ μὲ τὸ σχῆμα: ἐκκλησία-Χριστὸς-πιστοί. Ἐδῶ ὑπὸ «ἐκκλησίαν» ἐννοοῦμεν κυρίως τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ρώμης, δηλ. τὸν Πάπαν, διότι, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῆς ρωμαιοκαθολικῆς θεολογίας, ἄνευ τῆς ἐκκλησίας ταύτης δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ ἓν γένει ἐκκλησία. Κατὰ τὸ «μοντέλλον» τοῦτο, ὅσον «ἀσύλληπτον» καὶ ἂν φαίνεται, «ὁ Χριστὸς παρέδωκε τὴν *potestas* του εἰς ἓνα ἄνθρωπον». «Τὸ ἀσύλληπτον εἶναι γεγονός, ὅτι δηλ. ὁ Χριστὸς μετεβίβασε τὴν ἐξουσίαν του εἰς ἓνα ἁμαρτωλὸν (*fehlbaren*), θνητόν, ἄνθρωπον, τὸν ὅποιον κατέστησε πέτραν τῆς ἐκκλησίας». «Ὁ μοναδικὸς Χριστὸς δίδει περαιτέρω τὴν ἐξουσίαν του («καθὼς ἀπέσταλκέ με ὁ Πατήρ, καὶ γὰρ πέμπω ὑμᾶς»), ὡσαύτως τὴν πέτρα-λειτουργίαν του». «Ὁ Χριστὸς ἐγκαθιστᾷ, λοιπόν, τὴν *successio sui*—ὅπως κατέστη τοῦτο ἡδὴ σαφὲς κατὰ τὴν μεταβίβασιν τῆς πέτρα-λειτουργίας ἐπὶ τοῦ Πέτρου. Εἰς τὴν σειράν τῆς ἀποστολῆς Πατὴρ→Χριστὸς→Ἀπόστολοι (μεταξὺ αὐτῶν ὁ Πέτρος) τὸ ἀποφασιστικώτερον εἶναι ἀναμφισβητήτως ἡ ἀντιστροφή ἐκείνη, ἐνθα ἡ θεία αὐθεντία παραδίδεται εἰς ἀνθρώπους. Αὕτη εἶναι μία *successio*, ριζικωτέρα τῆς ὁποίας δὲν μπορεῖ νὰ νοηθῇ. Κάθε περαιτέρω *successio* εἶναι, ἐν σχέσει πρὸς αὐτήν, ὑποδεεστέρα»⁵⁵.

Οὕτως ὁ Πάπας, ὡς ὁ διάδοχος τοῦ Πέτρου, καὶ ἡ ἐκκλησία τῆς Ρώμης εἶναι, κατὰ τὴν ρωμαιοκαθολικὴν θεολογίαν, τὸ πᾶν. Ὁ Πάπας εἶναι ἡ ὁρατὴ κεφαλὴ τῆς ἐκκλησίας, ἐνῷ ὁ Χριστὸς εἶναι ἡ «ἀόρατος» κεφαλὴ αὐτῆς. Ἄνευ δὲ τοῦ Πάπα δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ σωτηρία τῶν πιστῶν. Διὰ τὸν πιστὸν καὶ διὰ τὴν σωτηρίαν του σχεδὸν ἀρκεῖ τὸ γεγονός καὶ μόνον ὅτι πιστεύει εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ εἰς τὸν Πάπαν. Διότι εἰς τὴν πίστιν ταύτην ἐμπεριέχεται—υποτίθεται— καὶ ἡ εἰς Θεὸν πίστις. Ὁ Πάπας εἶναι ὁ βικάριος τοῦ Χρι-

55. H. Schütte, Protestantismus, 436 ἐξ., 444.

στοῦ, ὁ ἀντιπρόσωπος, ὁ τοποτηρητής, τρόπον τινὰ ὁ «ὄρατος» Χριστός, ὁ ἀντιπροσωπεύων τὸν «ἀόρατον» Χριστὸν ἐπὶ τῆς γῆς, μὲ ἄλλα λόγια ὁ Χριστός ἀντὶ τοῦ Χριστοῦ, — ὁ «Ἀντί-χριστός», ὅπως ἀπεκάλει αὐτὸν ὁ Λουθηρός⁵⁶. Ἐδῶ ἀκριβῶς ἐγκρίεται καὶ ἡ τεραστία ἐλξίς καὶ ἡ ἐπιρροή, ποῦ ἀσκει ὁ Πάπας εἰς τὰ πλήθη. Ἡ ἐκκλησία «ἐμ-περιέχει» τὸν Χριστόν, ναὶ εἶναι ἡ ἴδια ὁ *Christus prolongatus*, ὁ διὰ τῶν αἰώνων παρατεινόμενος Χριστός (Möhlér). Ἡ ἐκκλησία χορηγεῖ τὴν χάριν καὶ σφίζει τοὺς ἀνθρώπους, ὅχι ὁ Χριστός διὰ τῆς ἐκκλησίας. Ἐν αὐτῇ εἶναι «ἀποτεθησαυρισμένη» ἡ χάρις καὶ τὰ περισσεύματα τῆς ἀξιομισθίας τῶν ἀγίων, τὰ ὅποια διαθέτει κατὰ τὸ δοκοῦν ὁ Πάπας. Ἡ Ἐκκλησία δὲν ἔχει ἀνάγκη «πηγῶν» τῆς θείας ἀποκαλύψεως· εἶναι ἡ ἴδια πηγή τῆς θείας ἀληθείας⁵⁷.

Ἦσως ἀποτελεῖ τὴν μεγίστην προσφορὰν τοῦ Λουθήρου εἰς τὴν Δύσιν τὸ γεγονός ὅτι οὗτος διέγνωσε μὲ ἀσφαλτον αἰσθητήριον τὸ σημεῖον, ἐπὶ τοῦ ὁποῦ ἐγκρίεται τὸ «σάπιον» τῆς ἐκκλησιολογίας ταύτης, καὶ κατεπολέμησε μὲ ὅλην τὴν δύναμίν του τοῦτο, τὸ ὅτι δηλ. ἡ *potestas* τοῦ Χριστοῦ οἰκιοποιεῖται καὶ σφετερίζεται ὑπὸ τοῦ Πάπα ὡς *potestas* δική του καὶ τῆς ἐκκλησίας του, — ἐν γεγονός, διὰ τὸ ὅποιον εἶχεν ἡ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία πρὸ πολλῶν ἡδὴ αἰώνων ἀπὸ τῆς Μεταρρυθμίσεως «διαμαρτυρηθῇ» καὶ διαχωρισθῇ ἀπὸ τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας. Τὸ «μοντέλλον» τοῦτο τῆς ἐκκλησιολογίας ἐκπροσωπεῖ ἓνα ἐκκλησιολογικὸν Μονισμόν, ὅστις ἀφομοιώνει ἐν ἑαυτῷ τὰ πάντα: τὸν Χριστόν, τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, τὴν πίστιν τῶν πιστῶν κλπ.

Ἡ ρίζα τοῦ κακοῦ ἐγκρίεται εἰς τὸν ἰσχυρισμόν του ὅτι ὑπάρχει *successio* τοῦ Χριστοῦ δι' ἀνθρώπων, ἥτοι «μεταβίβασις τῆς *potestas* τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν Πέτρον». Ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος εἶναι ὄντως ὅχι μόνον λογικῶς, ἀλλὰ καὶ θεολογικῶς «ἀσύλληπτος». Ἐδῶ καταργεῖται τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ὡς ὁ «διάδοχος» τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὸ ἀπολυτρωτικόν του ἔργον καὶ ὑποκαθίσταται διὰ τοῦ Πάπα. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἔχει τὴν θέσιν του τὸ *filioque* καὶ ἡ συνάρτησις του μὲ τὸν Πάπαν, τὸ ὅποιον, χωρὶς πολὺν βασανισμόν καὶ διὰ νὰ τονίσουν κυρίως τὸν χριστοκεντρισμόν των, παρέλαβον καὶ υἱοθέτησαν καὶ οἱ Προτεστάνται. Οὐδαμοῦ, σχεδόν, εἰς τὴν ρωμαιοκαθολικὴν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν προτεστάντικὴν θεολογίαν ἔρχεται εἰς τὸ δίκαιόν του τὸ γεγονός τῆς Πεντηκοστῆς, ὡς ἡ συνέχισις τοῦ ἔργου τοῦ Ἰησοῦ ὑπὸ τοῦ Παρακλήτου καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ συγκρότησις τῆς ἐκκλησίας. Ἐχει δίκαιον, λοιπόν, ὁ

56. «Quid est Antichristus, si talis Papa non est Antichristus?... Quid dicam? Papam quem vis, etiam impium, deum nobis facit et robur divinae scripturae, id est verbi dei vim quod est ipse deus, ex illius hominis, etiam impii, autoritate pendere statuit...» (WA 6, 328).

57. Πρβλ. M. Schmaus, *Der Glaube der Kirche*, I, 1969, 166 ἐξ.

Moltmann, ὅταν λέγῃ ὅτι ἡ αἵρεσις τοῦ filioque ἐν τελικῇ συνεπείᾳ καταργεῖ τὸ πρόσωπον τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ μεταβάλλει τὴν Trinität εἰς Binität⁵⁸. Διότι εἰς τὴν σκέψιν τῆς ρωμαιοκαθολικῆς ἐκκλησιολογίας τὸ ἀπολυτρωτικὸν ἔργον τοῦ Θεοῦ περατοῦται μὲ τὴν ἐκ τοῦ κόσμου ἀπέλευσιν τοῦ Ἰησοῦ· μετὰ δὲ συνεχίζεται ὑπὸ τοῦ Πάπα. Ἡ πίστις ὅμως τῆς θείας ἀποκαλύψεως μᾶς λέγει αὐτό, ποῦ ἐτόνισε μὲ κάθε ἐμφασιν ὁ Λούθηρος, ὅτι δηλ. τὸ ἔργον τῆς ἀπολυτρώσεως καὶ τῆς προσωπικῆς σωτηρίας μας εἶναι ἀποκλειστικῶς ἔργον τοῦ Θεοῦ. Ἡ λύτρωσις γίνεται ὑπὸ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ ἔργου τοῦ Υἱοῦ του, τὸ ὁποῖον συνεχίζει, ὡς προσωπικὸν ἀγιασμόν, ὁ Παράκλητος. Πάντες δὲ οἱ ἄνθρωποι, μὴδὲ καὶ τῶν ἀποστόλων καὶ τῆς Θεοτόκου Μαρίας ἐξαιρουμένων, δὲν εἶναι «διάδοχοι» — ὑπάρχει διαδοχὴ μόνον τῶν ἀποστόλων (successio apostolica), ὅχι ὅμως καὶ διαδοχὴ τοῦ Χριστοῦ—, ἀλλὰ «δοῦλοι» καὶ ὄργανα τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ ἔργον του, —παρὰ τὸν ἀπέραντον σεβασμόν, τὸν ὁποῖον τρέφομεν πρὸς τὰς ἀγίας ταύτας μορφάς. Ὁ Λούθηρος ὁμιλεῖ συχνάκις περὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ τοῦ ἀγιαστικοῦ του πρὸς ἡμᾶς ἔργου. Ἰσως διησθάνῃ τὸ κενὸν τοῦτο τῆς ρωμαιοκαθολικῆς πνευματολογίας. Ἐν τούτοις, τόσον ὁ ἴδιος ὅσον καὶ ὁλόκληρος ὁ Προτεστантиσμός παρέμεινε δέσμιος ἐνὸς χριστοκεντρισμοῦ, χωρὶς νὰ δυνηθῇ νὰ ἀναπτύξῃ μέχρι τοῦδε μίαν ἀνάλογον πνευματολογίαν.

II. Τὸ ἐκκλησιολογικὸν «μοντέλλον» τοῦ Λουθήρου, καὶ θὰ ἔλεγον καὶ ὁλοκλήρου τοῦ Προτεστантиσμοῦ, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ παραστήσωμεν μὲ τὸ σχῆμα: Χριστὸς-πιστοὶ-ἐκκλησία. Ὁ Λούθηρος καταργεῖ πᾶν «μέσον», τὸ ὁποῖον παρεμβάλλεται μετὰξὺ Θεοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀποκαθιστᾷ τὸ ἄμεσον τῆς προσωπικῆς σχέσεως Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου, ὅπως ἀκριβῶς ἀπαντᾶται τοῦτο εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην. Μετὰξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων οὐδὲν — οὔτε καὶ ἡ ἐκκλησία— παρεμβάλλεται. Ἡ ἐκκλησία δὲν προ-ηγεῖται τῶν πιστευόντων, ἀλλ' ἀπαρτίζεται ἐκ τῶν πιστευόντων, δὲν ἀποτελεῖ τὸν «τόπον» ἐνθα γενᾶται ἡ πίστις, ἀλλ' εἶναι ὁ «καρπὸς» τῆς πίστεως. Ἡ δικαιοῦσα θεία χάρις ἀναγεννᾷ τοὺς ἀνθρώπους εἰς πιστοὺς, οἱ δὲ πιστοὶ συγκροτοῦν τὴν congregatio fidelium. Ἐτόνιζεν ὁ Ρωμαιοκαθολικισμὸς ὑπὲρ ἅγαν τὸ ὅρα-τὸν στοιχεῖον τῆς ἐκκλησίας, καταλήγει ὁ Λούθηρος εἰς τὸ ἀντίθετον ἄκρον· ἡ ἐκκλησία εἶναι «invisibilis et spiritualis», ὅπως ἀκριβῶς εἶναι καὶ ὁ Χριστός, ἡ «κεφαλὴ» αὐτῆς, καὶ ἡ πίστις τῶν πιστευόντων⁵⁹. Ὅπως ἀντιλαμ-

58. Πρβλ. J. Moltmann, Trinität und Reich Gottes. Zur Gotteslehre, 1980, σ. 159 ἐξ.

59. «Igitur sicut Petra ista sine peccato, invisibilis et spiritualis est sola fide perceptibilis, ita necesse est Ecclesiam sine peccato, invisibilem et spiritualem sola fide perceptibilem esse: oportet enim fundamentum esse cum aedifico eiusdem conditionis» (WA 7, 710)· «abscondita est ecclesia, latent sancti» (WA 18, 652).

βάνεται τις, ἀκριβῶς εἰς τὴν περὶ δικαιοσύνης διδασκαλίαν τοῦ ἐπληξεν ὁ Λούθηρος καιρίως τὰ θεμέλια τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ Ἐκκλησία δὲν ἀποτελεῖ ἀναγκαῖον καὶ ἀποφασιστικὸν παράγοντα διὰ τὴν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων. Οἱ ἄνθρωποι σφύζονται μὲν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ διὰ τῆς ἐκκλησίας· διὰ τοῦ κηρύγματος τοῦ θεοῦ λόγου καὶ διὰ τῆς τελείσεως τῶν μυστηρίων τοῦ Βαπτίσματος καὶ τῆς Εὐχαριστίας⁶⁰, — ἀλλὰ ὡς δι' ὄργανου. Ἡ ἐκκλησία οὐδεμίαν potestas κέκτηται. Ἡ ἐκκλησία ζεῖ ἐκ τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ⁶¹. Ὁ Χριστὸς οὐδεμίαν ἐξουσίαν παραδίδει εἰς ἀνθρώπους. Ὁ Χριστὸς καὶ ὄχι ὁ Πέτρος ἢ ὁ Πάπας εἶναι τὸ θεμέλιον τῆς ἐκκλησίας⁶². Δὲν ὑπάρχουν ἀξιώματα, δὲν ὑπάρχει διάκρισις μεταξὺ κλήρου καὶ λαοῦ εἰς τὴν ἐκκλησίαν· ὅλοι οἱ βαπτισθέντες πιστοὶ εἶναι ἱερεῖς καὶ δύνανται νὰ κηρύσσουν καὶ νὰ τελοῦν τὰ Μυστήρια, τὸ πρόσωπον δὲ τοῦ κηρύσσοντος τὸν θεὸν λόγον καὶ τελοῦντος τὰ Μυστήρια εἶναι μηδαμινὸν καὶ οὐδένα ρόλον παίζει εἰς τὸ ἔργον τῆς σωτηρίας. Τὸ πρόσωπον τοῦ κηρύσσοντος καὶ ἱεουργοῦντος τὰ Μυστήρια εἶναι «Larve». «Πρόσεχε μόνον εἰς τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ μὴ ἐνοχλεῖσαι ἀπὸ τὸ «φαινόμενον» τοῦ προσώπου»⁶³. Ἀκόμη καὶ διὰ τοῦ Ἰούδα καὶ τοῦ Πιλάτου μπορεῖ ὁ Χριστὸς νὰ μεταδώσει κήρυγμα⁶⁴. Ὁ μόνος δικαῖων καὶ σφύζων τὸν ἄνθρωπον εἶναι ὁ Θεὸς διὰ τοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἐπιτελεσθέντος ἔργου του, ἐγείρων εἰς τὸν ἄνθρωπον πίστιν διὰ τοῦ Ἀγίου Πνεύ-

60. Ὁ Λούθηρος ἀναγνωρίζει δύο μόνον Μυστήρια: τὸ βάπτισμα καὶ τὴν θείαν εὐχαριστίαν, εἰς δὲ τὸ κήρυγμα ἀποδίδει μυστηριακὸν χαρακτήρα. «Euangelium enim prae pane et Baptismo unicum, certissimum, et nobilissimum Ecclesiae symbolum est» (WA 7, 721). «Omnia verba, omnes historiae Euangelice sunt sacramenta quaedam, hoc est sacra signa, per que in credentibus deus efficit, quicquid ille historiae designant... Ita verba Christi sunt sacramenta, per que operatur salutem nostram. Itaque sacramentaliter notandum est Euangelium, idest verba Christi sunt meditanda tamquam symbola, per que detur illa ipsa iusticia, virtus, salus, quam ipsa verba pre se ferunt» (WA 9, 440). «Verbum, inquam, et solum verbum, est vehiculum gratiae dei» (WA 2, 509).

61. «Breviter, tota vita et substantia Ecclesiae est in verbo Dei» (WA 7, 721). «Ecclesia creatura verbi» (6, 560). «Verbum dei enim supra Ecclesiam est in comparabiliter, in quo nihil statuere, ordinare, facere, sed tantum stutui, ordinari, fieri habet tanquam creatura; «... ipsa (Ecclesia) per promissiones dei constituitur, non promissio dei per ipsam» (WA 6, 560-561).

62. «Vere enim retractat et dicit, Petrum non esse petram, sed confessum esse petram... Ergo super seipso fundavit Christus ecclesiam» (WA 2, 286). «Veritas divina est etiam domina Papae» (WA 2, 18).

63. «Tu in verbum intende et mitte larvam personae» (Resolutionen über die 95 Thesen von 1517).

64. «Ideo qui Euangelium docet, ille Papa est, Petri successor, Qui non docet, Iudas est, Christi traditor» (WA 7, 721). «Quare ipsam sedem Bestie nego, nihil moratus, sit ne bonus an malus, qui in ea sedet» (WA 7, 136).

ματος⁶⁵. Ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ, λοιπόν, καὶ ἡ προσωπικὴ πίστις, ὡς ἐμπιστοσύνη εἰς τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀποτελοῦν τοὺς ἀποφασιστικούς παράγοντας δικαιοσύνης καὶ σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου⁶⁶. Ἡ ἐκκλησία δὲν προ-ηγεῖται τῶν πιστῶν, ἀλλὰ σύγκειται ἐκ τῶν πιστῶν, καὶ μεσολαβεῖ ὡς «ὄργανον» καὶ μόνον τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν δικαιοσύνη των⁶⁷. «Ὅ,τι ἔχει σημασίαν νὰ τονισθῇ ἐνταῦθα εἶναι ὅτι ὁ Λούθηρος καταργεῖ τὸν ἀναγκαῖον χαρακτῆρα τῆς ἐκκλησίας διὰ τὴν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων.

Ἐπὶ τοῦ χώρου ὅμως τῆς «ὕποκειμενικῆς» ἐκκλησιολογίας τὸ ἔργον τοῦ Λ. παρουσιάζεται ἀξιόλογον. Ὁ Λ. διέκρινεν ὅτι ἡ ἐκκλησία τείνει νὰ μεταβληθῇ εἰς μίαν θρησκευτικὴν ἰδεολογίαν μὲ ὁπαδούς, οἱ ὅποιοι καὶ μόνον διότι ὑπακούουν εἰς τὰ προστάγματα τῆς ἐκκλησίας εἶναι τέλειοι πιστοί, ἀνεξαρτήτως τῆς σχέσεώς των πρὸς τὸν Θεόν. Εἰς τὴν ἔννοιαν ταύτην τῆς ἐκκλησίας ἐμπερικλείεται καὶ ἡ σκέψις τοῦ Ντοστογιέφσκι περὶ τοῦ Ἱεροξεταστοῦ τῆς Σεβίλλης, ὅστις, ἐξ ὑπακοῆς πρὸς τὴν ἐκκλησίαν, θὰ ἦτο πρόθυμος, νὰ «ξανασταυρώσει» καὶ τὸν ἴδιον τὸν Ἰησοῦν, ἐὰν τυχὸν οὗτος δὲν θὰ ἦτο διατεθειμένος νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὰ «ἐκκλησιαστικά» θέσμια. Τὸ αὐτό, ὅμως, συμβαίνει καὶ μὲ πολλοὺς χριστιανούς, οἱ ὅποιοι τηροῦν μὲν τὰς ἐκκλησιαστικὰς συνθηκὰς, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἐναρμονίζουν τὴν ζωὴν των πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὅπως τοῦτο ἀποκαλύπτεται ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ὁ Λ. ἀντιστρέφει τοὺς ὅρους· ἐπαναφέρει τὸν ἀνθρώπον εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ζητεῖ τελείαν ὑποταγὴν εἰς τὸ θέλημά του καὶ τελείαν συμμόρφωσιν τῆς ζωῆς του πρὸς τὴν ζωὴν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ⁶⁸. Πίστις ἐδῶ παύει νὰ εἶναι ἡ συμμόρφωσις πρὸς τὰς ἐπιταγὰς καὶ τὰς διδασκαλίας τοῦ Ἱερατείου καὶ γίνεται «ὕπαρξιακή» πίστις, δηλ. τρόπος ζωῆς σύμφωνος πρὸς τὸ ἐν Χριστῷ ἐκφραζόμενον θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ὁ Λ. ἀπορρίπτει τὴν ἐκκλησίαν τῆς μάζης καὶ τῆς ἰδεολογίας, τὴν ἐκκλησίαν τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ ποσοτικοῦ, καὶ ἀπαιτεῖ ἐπιστροφὴν εἰς τὴν εὐαγγελικὴν πίστιν, εἰς τὴν

65. «Sihe, also wart Christus krafftloss am Kreutz, und eben da selb thet er die groste macht, ubirwand die sund, tod, welt, helle, teuffel und allis ubel» (WA 7, 586).

66. «Fides nisi sit sine ullis etiam minimis operibus, non iustificat, imo non est fides» (WA 7, 231).

67. Ὁ W. Schneemelcher ἀναφέρει σχετικῶς πρὸς τὴν προέλευσιν τῆς ἐκκλησίας: «Ἐπικυρώνεται ἔτσι ἡ θέσις, ὅτι ἡ πίστις τῶν μαθητῶν σημαίνει τὴν ἀρχὴν τῆς ἐκκλησίας; «Ὅμως τοῦτο θὰ ἦτο μία πολὺ ἀπλὴ ἀπάντησις... Δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἐξηγῇ τις τὴν προέλευσιν τῆς πρώτης ἐκκλησίας μόνον διὰ τοῦ συμβάντος τῆς πίστεως τῶν μαθητῶν». Διότι καὶ «εἰς τὴν ἀνάστασιν τοῦ Ἰησοῦ» ἀνάγεται ἡ πίστις τῶν μαθητῶν, ἀλλὰ καὶ εἶναι αὕτη «ἔργον τοῦ Θεοῦ» (Das Urchristentum, Urban-Tasch. 336, 1981, σ. 85). Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀποφεύγεται ἡ τελεία «ὕποκειμενικοποίησις» τῆς Ἑκκλησίας.

68. «Wenn das nun ein Mensch glaubet, der selbige wurd ein ding mit Christo und hatt alles, was Christus hat» (WA 10 I, 2, 306).

πίστιν τοῦ ποιοτικοῦ, εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν «πτωχῶν» καὶ τῶν «ἐκλεκτῶν». Ἵσως, ἐὰν οἱ χριστιανοὶ εἶχον ὑπακούσει εἰς τὸ κήρυγμα τοῦτο τοῦ Λουθήρου καὶ δὲν ἀπεδεικνύοντο τόσον ἀσυνεπεῖς εἰς τὴν ζωὴν των πρὸς ὅ,τι πιστεύουν, ἡ χριστιανικὴ πίστις νὰ μὴν εἶχεν ὑποστῇ τὰς τόσας περιπετείας, διὰ τῶν ὁποίων διήλθε κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους καὶ ἐκ τῶν ὁποίων ἀκόμη χειμάζεται. Διότι, ὅ,τι σκανδαλίζει ἰδιαίτερος τοὺς μὴ πιστεύοντας, εἶναι ἡ ἀσυνέπεια, τὴν ὁποίαν δεικνύουν οἱ χριστιανοὶ, μεταξύ ἐκείνου, τὸ ὁποῖον πιστεύουν, καὶ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα πράττουν εἰς τὴν καθ' ἡμέραν ζωὴν των. Καὶ ἀκόμη κἀτι' ἡ «ὑποκειμενικὴ» αὕτη ἐκκλησιολογία τοῦ Λ. ἀποτελεῖ τὴν βαθυτέραν ρίζαν τῆς ἀνεξαντλήτου ἐκείνης δυνάμεως τοῦ Προτεσταντισμοῦ, ἐκ τῆς ὁποίας ἀναδύονται αἱ θαυμάσιαι ἐκεῖναι χαρισματικαὶ καὶ θεολογικαὶ προσωπικότητές του, τὰς ὁποίας μᾶς προσφέρει καὶ μᾶς προσέφερε τόσον πλουσίως κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μέχρι τοῦδε ζωῆς του.

III. Τὸ «μοντέλλον» τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησιολογίας ριζοῦται εἰς τὰ δύο μεγάλα δόγματα τῆς Ἀρχαίας Ἐκκλησίας, εἰς τὸ τριαδικὸν καὶ εἰς τὸ χριστολογικόν, καὶ θὰ ἡδύνατο νὰ παρασταθῇ μὲ τὸ σχῆμα: Χριστὸς-ἐκκλησία-πιστοί. Κατὰ τὴν ὀρθόδοξον θεολογίαν ἡ ἐκκλησία εἶναι τὸ «σῶμα Χριστοῦ», σῶμα δὲ Χριστοῦ εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ θεοῦ Λόγου προσληφθεῖσα, παθοῦσα, ἀναστηθεῖσα καὶ θεωθεῖσα ἀνθρωπίνη φύσις⁶⁹. «Ὅπως ἐν τῷ πρώτῳ Ἀδὰμ οἱ

69. Τὴν θεολογίαν τῆς σαρκώσεως τοῦ θεοῦ Λόγου ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν ἐκκλησιολογίαν καὶ τὴν σωτηριολογίαν ἀναπτύσσει κατὰ μοναδικὸν καὶ ἐξαίρετον τρόπον ὁ μέγας Ἀθανάσιος, τοῦ ὁποίου αἱ βασικαὶ σκέψεις θὰ ἡδύνατο νὰ συνοψισθοῦν εἰς τὰ ἀκόλουθα χωρία του: «ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος σῶμα ἀνέλαβεν, καὶ ἀνθρωπίνῳ κέχρηται, ἵνα καὶ ζωοποιήσῃ τὸ σῶμα» (ΒΕΠ 30, 112). Τὸ ὑπὸ τοῦ Λόγου προσληφθὲν «σῶμα» εἶναι σύμπασα ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, ἄλλως δὲν θὰ ἡδύνατο νὰ σώσῃ πάντας τοὺς ἀνθρώπους. «Ὁ θεὸς Λόγος «ἀνθρώπος γέγονε, καὶ οὐκ εἰς ἀνθρώπον ἦλθε»· «εἰς ἀνθρώπον ἐπεδήμησεν ὁ Λόγος» πάσαι ποτὲ εἰς τοὺς προφήτας (275). «Εἰ γὰρ αὐτὸς ὁ Λόγος... δι' ἑαυτὸν ἐστὶ λαβὼν καὶ δοξασθεὶς,... ποῖα τοῖς ἀνθρώποις ἐστὶν ἐλπίς; Μένουσι γάρ, ὥσπερ ἦσαν, γυμνοὶ καὶ δειλαιοὶ καὶ νεκροί, οὐδὲν κοινὸν ἔχοντες πρὸς τὰ δοθέντα τῷ Ἰῶν»· ἔτσι, ὅμως, «τὴν ἀνθρωπότητα τῆς χάριτος ἐρημοῦμεν» (282). «Ὁ θεὸς Λόγος ὅμως «γέγονε σάρξ, οὐ δι' ἑαυτὸν, ἀλλὰ διὰ τὴν σάρκα», τουτέστιν «ἵνα λυτρώσῃται τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων» (283). «Ὡς γὰρ ὁ Κύριος, ἐνδυσάμενος τὸ σῶμα, γέγονεν ἀνθρώπος, οὕτως ἡμεῖς οἱ ἀνθρώποι παρὰ τοῦ Λόγου τε θεοποιούμεθα προσληφθέντες διὰ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, καὶ λοιπὸν ζωὴν αἰώνιον κληρονομοῦμεν» (279). «Ἡ θέσις ὅτι ὁ θεὸς Λόγος σαρκωθείς προσέλαβεν ὅλον τὸ ἀνθρωπίνον διήκει δι' ὅλης τῆς ἐλληνικῆς πατερικῆς παραδόσεως. Οὕτω λέγει ὁ Γρηγόριος Θεολόγος: «Ὡς δὲ δούλου μορφῇ, συγκαταβαίνει τοῖς ὁμοδόμοις καὶ δούλοις, καὶ μορφοῦται τὸ ἄλλοτριν, ὅλον ἐν ἑαυτῷ ἐμὲ φέρων μετὰ τῶν ἐμῶν, ἵνα ἐν ἑαυτῷ δαπανήσῃ τὸ χειρὸν, ὡς κηρὸν πῦρ, ἢ ὡς ἀτμίδα γῆς ἥλιος, κάγῳ μεταλάβω τῶν ἐκείνου διὰ τὴν σύγκρασιν» (Λόγος Α', 6. ΕΠΕ; 4, 162). «Ὁ δὲ ἅγιος Μάξιμος, ἐρμηνεύων τὸ χωρίον τοῦτο, λέγει: ὁ θεὸς Λόγος προσέλαβε «τὴν ἀνθρωπεῖαν φύσιν ὁλόκληρον» καὶ ἔτσι «ὅλην ἐργάσατο τοῦ γένους τὴν σωτηρίαν, ἑαυτοῦ ποιούμενος τὸ ἡμέτερον» (Φιλοσοφικὰ καὶ θεολογικὰ ἐρωτήματα, ἐν: «Ἐπὶ τὰς πηγὰς», Α', 1978, σ. 72. 74).

πάντες ἀπέθανον, λόγῳ τῆς ἀνυπακοῆς του εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ἔτσι καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ Ἀδὰμ, τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ, οἱ πάντες σφύζονται, λόγῳ τῆς ὑπακοῆς του εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Οἱ Ἕλληνες πατέρες ἔχουν πάρα πολλάς ὠραίας σκέψεις, διὰ τῶν ὁποίων προσπαθοῦν νὰ ἐρμηνεύσουν τὸ πλῆθος τῶν μαρτυριῶν ἐκείνων τῆς Γραφῆς, καθ' ἃς ὁ Χριστὸς «ὑπὲρ πάντων ἀπέθανε» (Β' Κορ. 5,15), καὶ «ὥσπερ ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀποθνήσκουσιν, οὕτω καὶ ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιηθήσονται» (Α' Κορ. 15,22). Ὁ Χριστὸς, ἀναλαβὼν τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, τὴν ἐκκλησίαν ἀνέλαβε, διότι ἐν Χριστῷ συνετελέσθη ἡ τελεία κοινωνία μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, — καὶ ἐκκλησία εἶναι ἀκριβῶς αὐτό: τελεία κοινωνία Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων. Ὁ Κύριος, σαρκωθεὶς, ἀνέλαβε σῶμα, «ὅπερ σῶμα ἀπαρχὴ ἐστὶ τῆς Ἐκκλησίας», λέγει ὁ μέγας Ἀθανάσιος, ὁμιλῶν «περὶ τῆς ἀνθρωπότητος αὐτοῦ, ἥτις ἐστὶ πᾶσα ἡ Ἐκκλησία»⁷⁰. Ὁ ἴδιος πατὴρ κατανοεῖ μὲ μεγάλην ἐρμηνευτικὴν δεξιότητι τὸ Ἐφεσ. 5,22 ἐξ., ἐνθα γίνεται λόγος περὶ τῆς σχέσεως Χριστοῦ καὶ ἐκκλησίας, ὡς ἀναφερόμενον εἰς τὴν σχέσιν τοῦ Θεοῦ Λόγου πρὸς «τὴν σάρκα» του, πρὸς τὸ «γέγονεν ἄνθρωπος»⁷¹. Συναφῶς λέγει καὶ ὁ Μακάριος ὁ Αἰγύπτιος: «Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, αὐτὸς ἐστὶν ὁ θεμέλιος καὶ αὐτὸς ἐστὶ τὸ συμπλήρωμα, ὁ ἀκρογωνιαίος. Ἀπὸ γὰρ τῆς γῆς καὶ τοῦ οὐρανοῦ ἐστὶν ὁ Κύριος· ἐξ οὐρανοῦ γὰρ Θεὸς ἦλθε, καὶ ἔλαβε τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ γῆς καὶ συνεκράσθη τῷ ἀνθρώπῳ»⁷². Οὕτως ἡ ἐκκλησία, ὡς τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ἀποτελεῖ τὴν

70. Μεγάλου Ἀθανασίου, Περὶ τῆς ἐνσάρκου ἐπιφανείας τοῦ Θεοῦ Λόγου (ἀμφιβ.), 12. BEΠ 33: 228. 236).

71. Μεγάλου Ἀθανασίου, Κατὰ Ἀρειανῶν Β', 67. BEΠ 30, 236.

72. Μακρίου τοῦ Αἰγυπτίου, Ὁμιλία ΚΑ'. BEΠ 42, 99. Ἐκ τῆς συντακτικῆς τῆς ἐκκλησίας πρὸς τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἐξηγεῖται τὸ γεγονός ὅτι παύρχει πῖστις πρὸς τὴν ἐκκλησίαν, ὅπως καὶ εἰς τὸν ἐν τριάδι Θεόν, καθὼς ἐκφράζει τὰ αὐτὴν τὸ Σύμβολον Νικαίας-Κ/Πόλεως, — «Θεοῦ γὰρ ἦν σῶμα»· «ὅθεν τῆς σαρκὸς πασχούσης, οὐκ ἐκτὸς ταύτης ὁ Λόγος», λέγει ὁ μέγας Ἀθανάσιος (BEΠ 30, 276), καὶ ἀκόμη κατανοεῖται ἡ περὶ προῦπαρξεν τῆς ἐκκλησίας διδασκαλία, ἡ ὁποία ἀνεπτύχθη ἤδη ἀπὸ τῶν μεταποστολικῶν χρόνων· διότι ὁ Χριστὸς εἶναι «τὸ ἀρνίον (τὸ) ἐσφαγμένον ἀπὸ καταβολῆς κόσμου» (Ἀποκ. 13,8). Οὕτω λέγει Κλήμης ὁ Ρώμης: «Οὐκ οἶμαι δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν ὅτι ἐκκλησία ζωσα σῶμα ἐστὶ Χριστοῦ... Ἦν γὰρ πνευματικὴ, ὡς καὶ ὁ Ἰησοῦς ἡμῶν, ἐφανερῶθη δὲ ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν, ἵνα ἡμᾶς σώσῃ. Ἡ ἐκκλησία δὲ πνευματικὴ οὕσα ἐφανερῶθη ἐν τῇ σαρκὶ τοῦ Χριστοῦ» (Πρὸς Κορινθίους Β', XIII. BEΠ 1, 45). Ὡσαύτως καὶ ἐν τῷ «Ποιμένι τοῦ Ἐρμᾶ» ἀναφέρεται: «Ἡ Ἐκκλησία... πάντων πρώτη ἐκτίσθη· διὰ τοῦτο πρεσβύτερα καὶ διὰ ταύτην ὁ κόσμος κατηρτίσθη» («Ορασις β', IV. BEΠ 3, 42). Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ θεολογία τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας παρέχει ἀπολογίαν περὶ ἀναφορῶν τῆς Γραφῆς, ὡς αἱ: Ὁ Θεὸς «ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν αὐτῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου» (Ἐφ. 1,4)· καὶ: «τὴν χάριν τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ πρὸ χρόνων αἰώνων, φανερωθεῖσαν δὲ νῦν διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ» (Β' Τιμ. 1, 9-10). Καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἀναφέρει: «τὴν περὶ τῆς σωτηρίας ἡμῶν οἰκονομίαν» προητοίμασεν ὁ Θεὸς «καὶ πρὶν γενέσθαι ἡμᾶς, μᾶλλον δὲ καὶ πρὸ καταβολῆς τοῦ κόσμου» (Κατὰ Ἀρειανῶν Β', 75. BEΠ 30, 243). Βεβαίως ὅχι «πλατω-

μόνην καὶ τὴν διαρκῆ δυνατότητα σωτηρίας καὶ ἡμῶν· διότι ταύτην καὶ μόνον προσέλαβε καὶ ἐξωποιοῖσεν ὁ θεῖος Λόγος καὶ φέρει μαζί του εἰς τὸ διηνεκές.

Πῶς ὅμως σφύζομεθα ἡμεῖς, καὶ εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ Λουθέρου: πῶς συμβαίνει ἡ δική μας δικαίωσις; — Ἀκριβῶς, ὅπως συνέβη καὶ ἡ διὰ τοῦ θείου Λόγου λύτρωσις τοῦ ἀνθρωπίνου του, δηλ. διὰ τῆς προσλήψεως. Ἐδῶ μεσολαβεῖ τὸ γεγονός τῆς Πεντηκοστῆς. Κατὰ τὴν Πεντηκοστήν, μετὰ τὴν ἀπέλευσιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, κατήλθεν ὁ Παράκλητος, ὅστις καὶ συνεχίζει τὸ ἔργον αὐτοῦ, ἐποικοδομῶν τὴν ἐκκλησίαν του. Οὕτως ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ «ἀληθινὸς θεμέλιος καὶ ἀκρογωνιαίος», ἡμεῖς δὲ «οἱ ἐποικοδομούμενοι λίθου», λέγει ὁ Μακάριος Αἰγύπτιος⁷³. Ὁ Παράκλητος μᾶς προσλαμβάνει, ὅπως προσέλαβεν ὁ θεῖος Λόγος τὴν «σάρκα» του, καὶ μᾶς συσσωματώνει εἰς τὸ ἅγιον καὶ πνευματικὸν σῶμα τοῦ Κυρίου ἔτσι, ὥστε, γινόμενοι σύσσωμοι καὶ σύναιμοι αὐτοῦ, θεοῦμεθα — ὅχι θεοποιούμεθα —, ὅπως καὶ τὸ ἅγιον σῶμα του. Οὕτως ὁ Χριστὸς εἶναι καὶ πάλιν παρὼν εἰς ἡμᾶς, ὅμως ἐν Πνεύματι Ἀγίῳ. Ὅπως ἐποίησε, λοιπόν, ὁ θεῖος Λόγος σαρκωθείς, «οὕτως ἡδύοκῃσε ποιῆσαι, καὶ τοῖς οὖσιν ἀπὸ γῆς ἔδωκε Πνεῦμα Ἅγιον ἐξ οὐρανοῦ, ἵνα τοὺς ἄνω καὶ τοὺς κάτω ποιήσῃ μίαν ἐκκλησίαν συγκεράσας τὴν θεότητα τῇ ἀνθρωπότητι»⁷⁴. Ὁ Παράκλητος, λοιπόν, εἶναι ὁ δημιουργὸς τῆς «ὑποκειμενικῆς»

νικῆς» τῷ τρόπῳ, ὡς νὰ εἶχον ὅλα διαδραματισθῇ προαιωνίως, ἡ δὲ ἱστορία νὰ ᾔτο ἀπλοῦν ἀπεικόνισμα τῆς αἰωνιότητος. «Καὶ ἡ μὲν βουλὴ καὶ ἡ πρόθεσις πρὸ τοῦ αἰῶνος ἡτοιμάσθη· τὸ δὲ ἔργον γέγονεν, ὅτε ἡ χρεῖα ἀπῆλθῃ, καὶ ἐπεδήμησεν ὁ Σωτὴρ», ἀναφέρει ὁ ἴδιος πατήρ (σ. 244). Πᾶν τὸ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐπιτελούμενον ἐπιτελεῖται μὲν ἐν χρόνῳ, ἔχει ὅμως τὴν ἀρχὴν του εἰς τὴν αἰδιον ζῶν τοῦ Θεοῦ. Ἡ θεο-λογία δὲν μπορεῖ νὰ μετατραπῇ εἰς οἰκονομολογίαν χωρὶς νὰ κινδυνεύσῃ νὰ ἐκφυλισθῇ εἰς ἕνα σαβελιανισμόν!

73. Μακάριου τοῦ Αἰγυπτίου, Ὁμιλ. ΚΑ'. ΒΕΠ 42, 99. Παρομοίως σκέπτεται καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος, λέγων: Ὁ θεῖος Λόγος «τὸ ἡμέτερον ἐνεδύσατο σῶμα», «ἄνθρωπος γενόμενος», καὶ οὕτως «εἰς τὸ βάθος τῆς γῆς» κατετέθη, γενόμενος «θεμέλιος», «ἵνα καὶ ἡμεῖς ἐπ' αὐτὸν ὡς λίθοι τίμιοι ἐποικοδομεῖσθαι δυνηθῶμεν, καὶ γενώμεθα ναὸς τοῦ ἐν ἡμῖν οἰκούντος Ἀγίου Πνεύματος. Ὡς περὶ δὲ θεμέλιος αὐτός, ἡμεῖς δὲ λίθοι ἐποικοδομούμενοι ἐπ' αὐτόν... Οὕτω γὰρ δι' ἡμᾶς θεμελιούται, τὰ ἡμῶν ἀναδεχόμενος, ἵνα ἡμεῖς, ὡς σύσσωμοι συναρμολογούμενοι καὶ συνθεθέντες ἐν αὐτῷ διὰ τῆς ὁμοιώσεως τῆς σαρκός, εἰς ἄνδρα τέλειον καταστήσαντες, ἀθάνατοι καὶ ἄφθαρτοι διαμεινώμεν» (Κατὰ Ἀρειανῶν Β', 74. ΒΕΠ 30, 242). Καὶ κατωτέρω: «Ἡ ζωὴ ἡμῶν ἐτεθεμελίωτο καὶ ἡτοιμάσθη ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, «ὅν ἡμεῖς ὡς ἐπ' αὐτόν ἐποικοδομούμενοι, μεταλάβωμεν, ὡς λίθοι εὐάρμοστοι, τῆς παρ' αὐτοῦ ζωῆς τε καὶ χάριτος» (σ. 244).

74. Μακάριου τοῦ Αἰγυπτίου, Ὁμιλ. ΚΑ'. ΒΕΠ 42, 99. Πρβλ. καὶ: Μεγάλου Βασίλειου: «Διὰ Πνεύματος Ἀγίου ἢ εἰς παράδεισον ἀποκατάστασις· ἢ εἰς βασιλείαν οὐρανῶν ἄνοδος· ἢ εἰς υἰοθεσίαν ἐπάνοδος· ἢ παρρησία τοῦ καλεῖν ἑαυτῶν Πατέρα τὸν Θεόν, κοινωνὸν γενέσθαι τῆς χάριτος τοῦ Χριστοῦ,...» (Περὶ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος ΙΕ', 36. ΒΕΠ 52, 260). Τὸ Ἅγιον Πνεῦμα: «αὐτὸ ἐστὶν ἁγιασμός..., φύσει ἐστὶν ἀγαθόν» «τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον πηγὴ ἁγιασμοῦ» (σ. 222). «Ἡ δὲ τελείωσις διὰ τοῦ Πνεύματος» (σ. 225). Αἱ τῶν ἁγίων ὑπάρξεις, «ἐλλαμψεῖσαι παρὰ τοῦ Πνεύματος», γίνονται «πνευματοφόροι» (σ. 250). «Ἀλλὰ πάντα μὲν ὁμοῦ συμπληροῖ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ

ἐκκλησίας. Ὅπως ὁ Κύριος, σαρκωθεὶς, ἐλύτρωσε σύμπασαν τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἔτσι καὶ ὁ Παράκλητος νῦν ἀγιάζει ἕνα ἕκαστον ἄνθρωπον, προσλαμβάνων καὶ νεκρῶν ἡμᾶς διὰ τοῦ βαπτίσματος καὶ ζωοποιῶν περαιτέρω ἡμᾶς διὰ τῆς συσσωματώσεως ἡμῶν εἰς τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου, τὸ ὁποῖον μᾶς προσφέρει πρὸς μετέληψιν⁷⁵. Ἡμεῖς δηλ., καίτοι μεταλαμβάνομεν «κτιστόν», ὅμως σφζόμεθα, διότι τοῦτο εἶναι τὸ ἀναστηθὲν καὶ τεθεωθὲν σῶμα τοῦ θεοῦ Λόγου⁷⁶. Ὡστε τὸ ἔργον τοῦ Παρακλήτου εἰς τὸν κόσμον εἶναι τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ. Ἄνευ τοῦ Παρακλήτου δὲν θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ τελείωσις τοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ, τὸ ὁποῖον ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων. Ἄνευ τοῦ Χριστοῦ δὲ δὲν θὰ ἦτο δυνατόν τὸ ἔργον τοῦ Παρακλήτου, ἀφοῦ δὲν θὰ ὑπῆρχε λευτρωμένη καὶ τεθεωμένη ἀνθρωπίνη φύσις πρὸς μετέληψιν καὶ συμμετοχήν.

Ἐκ τοῦ «μοντέλλου» τούτου τῆς ἐκκλησιολογίας θὰ ἡδύνατο νὰ ἐξαχθῇ πληθὺς ἀκολουθιῶν, ἀνταποκρινομένων πλήρως εἰς τὸ πνεῦμα τῆς θείας ἀποκαλύψεως, καὶ δῆ:

— ἡ ἐκκλησία εἶναι τόσον οὐράνιος ὅσον καὶ ἐπίγειος,

— ἡ ἐκκλησία εἶναι τόσον «μία, ἁγία, καθολική», ὥς οὕσα τὸ σῶμα Χριστοῦ — ἡ ἐκκλησία εἶναι ἐκ τῆς ἐπόψεως ταύτης ἀδιαίρετος καὶ ἀδιάσπαστος —, ὅσον καὶ διηρημένη, ἐκκλησία ἁμαρτωλῶν, —ὡς πρὸς τὰ μέλη της·

— ἡ ἐκκλησία εἶναι τόσον ἡ ἀγιάζουσα ἡμᾶς —διὰ τοῦ βαπτίσματος καὶ τῆς θείας Εὐχαριστίας—, ὥς οὕσα τὸ τεθεωμένον σῶμα τοῦ Κυρίου, ὅσον

ἐν τῇ ἐνότητι τοῦ Πνεύματος· ... Καὶ ὡς μέρη δὲ ἐν ὅλῳ, οἱ καθ' ἕνα ἐσμὲν ἐν τῷ Πνεύματι· ὅτι οἱ πάντες ἐν ἐνὶ σώματι, εἰς ἓν Πνεῦμα ἐβαπτίσθημεν» (σ. 284). Ὡσαύτως καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος ἀναφέρει: «...ἡμεῖς δὲ θέσει καὶ χάριτι υἱοποιούμεθα δι' αὐτοῦ (τοῦ Χριστοῦ), μετέχοντες τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ» (Κατὰ Ἀρειανῶν Γ', 19. BEΠ 30, 266).

75. Ὁ ἱερεὺς Χρυσόστομος ἀναφέρει χαρακτηριστικῶς: «Τί ἐστίν, εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐβαπτίσθημεν»; Εἰς τὸ καὶ αὐτοὶ ἀποθανεῖν, ὥσπερ ἐκεῖνος· σταυρὸς γὰρ ἐστὶ τὸ βάπτισμα. Ὅπερ οὖν ὁ σταυρὸς τῷ Χριστῷ καὶ ὁ τάφος, τοῦτο ἡμῖν τὸ βάπτισμα γέγονεν, εἰ καὶ μὴ ἐπὶ τῶν αὐτῶν... Θάνατος... ὁ μὲν σαρκὸς ὁ τοῦ Χριστοῦ, ὁ δὲ ἁμαρτίας ὁ ἡμέτερος» (Εἰς τὴν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολήν. Ὁμιλ. ΙΑ', 525E, ἐν: Ἀπαντα ἁγίων πατέρων, τ. 80, σ. 367). Καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἀναφέρει: «Ἀναγεννηθέντες δηλονότι διὰ τῆς ἐν τῷ βαπτίσματι χάριτος... Ἀρχὴ μοι ζωῆς τὸ βάπτισμα, καὶ πρώτη ἡμερῶν ἐκείνη ἡ τῆς παλιγγενεσίας ἡμέρα» (ἀν. μν. ἔργ., σ. 251). Καὶ Γρηγόριος ὁ Πάλαμᾶς ὁμιλεῖ περὶ «τῶν διὰ τοῦ βαπτίσματος χάριτι γεγεννημένων ἐκ τοῦ Πνεύματος καὶ πνεῦμα γεγονότων, δηλαδὴ πνευματικῶν, διὰ τῆς ἐκ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος υἱοθεσίας» (ἀν. μν. ἔργ., Γ', σ. 191).

76. Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Πάλαμᾶς ἀναφέρει σχετικῶς: «Πάντα μὲν γὰρ τὰ τοῦ Πατρὸς ἐν τῷ Λόγῳ ἦν ἀεί, πάντα δὲ τὰ ἐν τῷ Λόγῳ εἴληφεν ἡ προσληφθεῖσα σὰρξ» (μν. ἔργ., Γ', 171). Ὁμοίως καὶ κατὰ μέγα ν Ἀθανάσιον: Τὸ σῶμα «διὰ τὸν ἐνοικῆσαντα τοῦ Θεοῦ Λόγον ἐκτὸς φθορᾶς» ἐγένετο (BEΠ 30, 91)· «ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος σῶμα ἀνέλαβε, ... ἵνα καὶ ζωοποιήσῃ τὸ σῶμα» (112)· «Θεὸς ὢν, προσέλαβε τὴν σάρκα, καὶ ἐν σαρκὶ ὢν ἐθεοποίησε τὴν σάρκα» (282)· ἐν τῷ θείῳ Λόγῳ «ἦν ἡ σὰρξ ἀναστᾶσα, καὶ ἀποθεμένη τὴν νέκρωσιν, καὶ θεοποιηθεῖσα» (289).

καὶ ἡ ἀγιαζομένη, ὡς πρὸς τὰ μέλη της, καὶ ἡ τελοῦσα εἰς διαρκῆ ἀνα-φορὰν πρὸς τὸν Κύριον τόσον ὡς «ἄλλον», ὅπως τὸ «σῶμα» πρὸς τὴν «κεφαλὴν» αὐτοῦ, ὅσον καὶ ὡς «μέλη» —πάντα τὰ μέλη—, ἅτινα τελοῦν εἰς διαρκῆ ἀνα-φορὰν πρὸς τὸ «σῶμα» καὶ δι' αὐτοῦ πρὸς τὴν «κεφαλὴν» του. Τὰ πάντα ἐνεργοῦνται ὑπὸ τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι· ἄλλ' εἰς τὸν «χώρον» πάντοτε τῆς ἀνθρωπίνης τοῦ Χριστοῦ φύσεως⁷⁷. Ἐδῶ συνδέονται ἀρρήκτως τὰ δύο δόγματα τῆς Ἀρχαίας Ἐκκλησίας: τὸ τριαδικὸν καὶ τὸ χριστολογικόν. Ὑπὸ τοῦ Παρακλήτου προσαγόμεθα εἰς τὸν Υἱόν, καί, ἐνούμενοι, γινόμεθα («ἐν» μετ' αὐτοῦ. Ὁ δὲ Υἱὸς προσάγει ἡμᾶς εἰς τὸν Πατέρα, «Ὅστις, ἕνεκα τοῦ Υἱοῦ του, μᾶς καθιστᾷ τέκνα καὶ συγκληρονόμους τοῦ Υἱοῦ του καὶ λαμβάνομεν ἔτσι τὴν παρρησίαν νὰ ἔχωμεν καὶ νὰ προσφωνῶμεν τὸν Θεόν, ὅ,τι ἔχει καὶ ὅπως προσφωνεῖ αὐτὸν ὁ ἴδιος ὁ Υἱὸς του, δηλ. «Ἀββᾶ». Αὕτη εἶναι ἡ «δικαιώσις», νοουμένη δηλ. ὡς «θέωσις»: ὡς μετὰθεσις τῆς ζωῆς μας εἰς τὴν ζωὴν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ⁷⁸.

77. Πρβλ. Μεγαλοῦ Ἀθανασίου, λέγοντος: «Ἐπειδὴ γὰρ ὁ Λόγος ἐστὶν ἐν τῷ Πατρὶ, τὸ δὲ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Λόγου δίδεται, θέλει λαβεῖν ἡμᾶς τὸ Πνεῦμα, ἵνα, ὅταν ἐκεῖνο λάβωμεν, τότε ἔχοντες τὸ Πνεῦμα τοῦ Λόγου τοῦ ὄντος ἐν τῷ Πατρὶ, δόξωμεν καὶ ἡμεῖς διὰ τὸ Πνεῦμα ἐν γίνεσθαι ἐν τῷ Λόγῳ, καὶ δι' αὐτοῦ τῷ Πατρὶ» (Κατὰ Ἀρειανῶν Γ', 25. ΒΕΠ 30, 271.) Καὶ ἐν σ. 269: «Εἰ γὰρ μὴ ἤμην ἐλθὼν καὶ φορέσας τὸ τοῦτων σῶμα, οὐδεὶς ἂν αὐτῶν ἐτελειώθη, ἀλλ' ἔμεινον οἱ πάντες φθαρτοί. Ἐνέργησον τοίνυν ἐν αὐτοῖς, Πάτερ· καὶ ὥσπερ δέδωκάς μοι τοῦτο φορέσαι, δὸς αὐτοῖς τὸ Πνεῦμά σου, ἵνα καὶ οὗτοι ἐν τούτῳ ἐν γένωνται, καὶ τελειωθῶσιν ἐν ἐμοί». Οἱ πιστοί, γινόμενοι μέλη τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, «τριαδοποιούνται», γίνονται τριαδικῇ ἐγώτης, ἐνότης ἐν κοινωνικότητι ἐν ἑαυτοῖς, ὡς ἡ ἔκφρασις τῆς «τρισυποστάτου μονάδος» (Γρ. Παλαμάς, Συγγρ. Ι, 1962, σ. 495).

78. Ἡ «θέωσις» σημαίνει πρωτίστως, διὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, «ἐξανθρωπισμὸν» τοῦ ἀνθρωπίνου, ἥτοι «συμμόρφωσιν» τῆς ζωῆς ἡμῶν πρὸς τὴν ζωὴν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὁ Χριστὸς εἶναι «δι' ἡμᾶς», διότι μᾶς καθιστᾷ «ἀπαραλλάκτους», δηλ. «ἀφωμοιωμένους καὶ ἡνωμένους κατὰ τὴν χάριν αὐτῶν». «Τί δὲ πρὸς ἡμᾶς εἰ ναὸν ἑαυτῷ κατεσκευάσεν τὴν ἐξ ἀνθρώπων ἀπαρχήν, ἡμᾶς δ' οὐχὶ ναοὺς κατασκευάζει τῆς οἰκίας θεότητος» (Γρηγορίου Παλαμά, μν. ἐργ., Γ', 173-174); Ἡ ὀρθόδοξος θεολογία λαμβάνει πολὺ σοβαρῶς ὑπ' ὅψιν τὴν τὸν ἀγιασμόν. Οἱ ἄγιοι γίνονται, ὅ,τι καὶ ὁ Χριστὸς. Τὴν ὅψιν ταύτην τῆς θεώσεως παριστᾷ κατ' ἐξάρτεον τρόπον ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Νύσσης, τονίζων τὰ ἀκόλουθα: «Χαρακτῆρες δὲ τοῦ ὄντως Χριστιανοῦ πάντα ἐκεῖνά ἐστιν, ὅσα περὶ τὸν Χριστὸν ἐνοήσαμεν... Οὐκοῦν πάντα τὰ ἐρμηνευτικὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ σημασίας ὀνόματα ἐπιλαμβάνει χρὴ τῷ τοῦ Χριστιανοῦ βίῳ, τὰ μὲν διὰ μιμήσεως, τὰ δὲ διὰ προσκυνήσεως» (Περὶ τελειότητος, ἐν: Opera, ἐκδ. ὑπὸ Jaeger, VIII/1, 178). Ὁ Χριστιανὸς δὲν θὰ πρέπει νὰ ὁμοιάζῃ μὲ τὰ μυθικὰ τέρατα, δηλ. μὲ «βουκεφάλους τινὰς ἢ ἱπποκενταύρους» (178). «Οὕτως οὐδ' ἂν Χριστιανὸς ἀκριβῶς ὀνομασθεῖν ὁ τὴν κεφαλὴν ἄλογον ἔχων, τουτέστιν ὁ τὴν τοῦ παντὸς κεφαλὴν, ἥτις ὁ Λόγος ἐστίν, ἐν τῇ πίστει μὴ ἔχων, καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ἄρτιος ἦ... καὶ διφυῆς τις ἱπποκένταυρος ἐκ λογικοῦ τε καὶ ἀλόγου γινόμενος» (179). «Ὡστε, ὁ μὴ κατὰ Χριστὸν ζῶν, «αὐτὸς ἑαυτῷ πολέμιος γίνεται» (180). Ἡ πίστις εἶναι τρόπος ζωῆς συμφώνου πρὸς τὴν ζωὴν τοῦ Χριστοῦ. «Ὡστε τὸν ταῦτα καθορῶντα ἐν τῇ ζωῇ τῇ ἡμετέρᾳ προσμαρτυρεῖν ἡμῖν τὴν πρὸς τὸν Χριστὸν ἀδελφότητα» (204).

Πῶς ἐννοεῖται, ἐδῶ, ἡ προσωπικὴ μας πίστις; Ὡς συμβολή, ἀραγε, καὶ ὡς συνεργία εἰς τὴν σωτηρίαν μας; — Ὁχι. Τὸ πᾶν εἶναι ἔργον τοῦ Θεοῦ⁷⁹. Ὁ Θεὸς μᾶς λυτρώνει διὰ τοῦ ἔργου τοῦ Υἱοῦ του καὶ διὰ τῆς προσαγωγῆς ἡμῶν εἰς τὸν Υἱόν του ὑπὸ τοῦ Πνεύματός του⁸⁰. Προσαγόμενοι δὲ καὶ συσσωματούμενοι εἰς τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου καὶ βασταζόμενοι ὑπ' αὐτοῦ, ἱκανούμεθα εἰς πίστιν καὶ ἀγιαζόμεθα. «Αὐτὸς (δηλ. ὁ Χριστός) ἐστὶν ἡ χάρις καὶ αὐτός ἐστιν ἡ πίστις... Αὐτός ἐστιν ὁ ἥλιος τῆς δικαιοσύνης καὶ αὐτός ἐστὶ τὸ φῶς τῶν ψυχῶν»⁸¹. Εἰς τὴν ὀρθόδοξον θεολογίαν ποτὲ δὲν θὰ τεθῇ τὸ ἐρώτημα, ἂν ἡ δικαίωσις εἶναι ἀποκλειστικῶς ἔργον τοῦ Θεοῦ ἢ ἂν συμβάλλῃ εἰς ταύτην ἀπ' ἑαυτοῦ καὶ ὁ ἄνθρωπος. Οἱ πατέρες, προκειμένου νὰ δείξουν τὴν σχέσιν τῆς θείας χάριτος πρὸς τὸν ὑπ' αὐτῆς ἐγειρόμενον εἰς πίστιν ἄνθρωπον, χρησιμοποιοῦν μίαν πολὺ ὥραIAN εἰκόνα, τὴν εἰκόνα τοῦ πυρακτωμένου σιδήρου. «Καὶ ὥσπερ ὁ σίδηρος ἐν μέσῳ τῷ πυρὶ κείμενος, τὸ μὲν σίδηρος εἶναι οὐκ ἀποβέβληκε, τῇ δὲ σφοδροτάτῃ πρὸς τὸ πῦρ ὁμιλία ἐκπυρακτωθεὶς καὶ πᾶσαν εἰς ἑαυτὸν τὴν τοῦ πυρὸς φύσιν ὑποδεξάμενος καὶ χρώματι καὶ ἐνεργείᾳ πρὸς τὸ πῦρ μεταβέβηκεν· οὕτω καὶ αἱ ἄγιοι δυνάμεις, ἐκ τῆς πρὸς τὸ φύσει ἅγιον κοινωνίας, δι' ὅλης τῆς ἑαυτῶν ὑποστάσεως κεχωρηκότα ἤδη καὶ συμπεφυσιωμένον τὸν ἁγιασμόν ἔχουσι», βεβαίως «ἐκ μετουσίας», ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, ἐν ᾧ «φύσις ἡ ἁγίωσύνῃ» ὑπάρχει⁸². Καὶ ὁ ἄνθρωπος μὲν συν-εργεῖ εἰς τὴν

79. Πρβλ. Συμμεῶν τοῦ νέου θεολόγου, λέγοντος: «Τίς γὰρ καὶ ἐξ ἔργων νόμου δικαιωθήσεται; Οὐ δικαιωθήσεται γὰρ ἐνώπιόν σου πᾶς ζῶν· ἀλλ' ἐκ πίστεως τῆς εἰς αὐτὸν τὸν Θεόν μου ἐλπίζω σωθῆναι διὰ τῆς ἀφάτου εὐσπλαγχνίας αὐτοῦ δωρεάν» (Κεφάλαια πρακτικὰ καὶ θεολογικά, μζ': ἐν: Φιλοκαλία, Γ', 1860, 245). «Ἄνευ γὰρ χάριτος οὐ δύναται τι κατορθοῦναι» (σ. 263). «καὶ ἑαυτὸν τότε λογίσῃ ἐνεργούμενον ὑπὸ τῆς χάριτος, ὅταν ἁμαρτωλότερον πάντων ἀνθρώπων ἐν ἀληθείᾳ ἔχῃ» (σ. 267). «Οὐδεὶς δὲ καὶ τὸν κατορθοῦντα ἐξ ἰδίου κόπου τοῦτο λογίζεσθαι, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος» (σ. 269). Ὁμοίως καὶ ὁ ἱερομάρτυς Πέτρος Δαμασκηνὸς ἀναφέρει: «...ἡμεῖς ὀφείλομεν εὐχαριστεῖν τῷ Θεῷ, ὅτι καὶ τὴν εὐχὴν καὶ τὴν γνῶσιν καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὰς ἀρετὰς καὶ ἡμᾶς καὶ τὰ περὶ ἡμᾶς πάντα ἐποίησε κατὰ χάριν» (ἐν: Φιλοκαλία, Γ', 10). «Πᾶσα δὲ γνῶσις, ἀρετὴ τε καὶ ἰσχύς, χάρις Θεοῦ εἰσιν, ὥσπερ τᾶλλα πάντα... καὶ ὅτι αἱ ἐντολαὶ αὗται φυλάττουσι μᾶλλον ἡμᾶς καὶ χάρις Θεοῦ εἰσι· διότι ἐκτὸς τῆς αὐτοῦ χάριτος, οὐδὲ αὐτὰς τηρεῖν ἰσχύομεν» (σ. 17).

80. «Τίς ὁ σκοπὸς τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ Λόγου; ... ἵνα, μετεσχηκῶς τῶν ἡμετέρων, κοινωνοὺς τῶν ἐκείνου ποιήσῃ ἡμᾶς. Ὁ γὰρ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦτο υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐγένετο, ἵνα υἱὸς Θεοῦ ποιήσῃ τοὺς ἀνθρώπους ἡμᾶς· ὅπερ ἐστὶ κατὰ φύσιν ἐκεῖνος, ἀνάγων κατὰ χάριν τὸ γένος ἡμῶν. Γενῶν ἡμᾶς ἄνωθεν ἐν Πνεύματι Ἁγίῳ καὶ εὐθὺς εἰσάγων ἡμᾶς εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν» (Συμμεῶν τοῦ νέου θεολόγου, μν. ἐργ., σ. 257-258).

81. Μακαρίου Αἰγυπτίου, Λόγ. ΝΒ'. ΒΕΠ 42, 19.

82. Μεγάλου Βασιλείου, Κατὰ Εὐνομίου, Γ', 2. ΒΕΠ 52, 222. Ὁμοίως καί: Μακαρίου Αἰγυπτίου, Ὁμιλ. ΝΒ', 6. ΒΕΠ 42, 18.

δικαίωσίν του, όμως όχι αὐτοτελῶς, ἀλλὰ προσλαμβανόμενος καὶ ἱκανούμενος εἰς τοῦτο διὰ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Ὁ Παράκλητος μᾶς προσάγει διὰ τοῦ κηρύγματος καὶ τῶν ἱερῶν Μυστηρίων εἰς τὸν Υἱόν, καθιστῶν ἡμᾶς μέλη τοῦ «σώματός» του, καὶ ὁ Υἱὸς μᾶς προσάγει εἰς τὸν Πατέρα, «Ὅστις χάριν τοῦ Υἱοῦ του μᾶς υἰοποιεῖ. Τὸ ἀγωνιώδες ἐρώτημα τοῦ Λουθήρου: «Wie kriege ich einen gnädigen Gott?», εἶναι ἀδιανόητον διὰ τὴν ὀρθόδοξον σκέψιν. Ὁ πιστὸς αἰσθάνεται ὡς βασταζόμενος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἀκόμη καὶ ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ του. Δὲν αἰσθάνεται τὸν Θεὸν μακρὰν ἑαυτοῦ ὄντα, ἀλλὰ ἑαυτὸν μακρὰν τοῦ Θεοῦ ὄντα. Ὁχι ὑπὸ τὸ σκότος τῆς ἁμαρτίας, ἀλλὰ ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἐν Χριστῷ ἀπολυτρώσεως θεωρεῖ ὁ ὀρθόδοξος πιστὸς τὴν σχέσιν του πρὸς τὸν Θεόν. Ἡ θεώρησις αὕτη δὲν ὀδηγεῖ εἰς ἕνα λανθασμένον triumphalismus. Ὁχι ἐγὼ εἶμαι πιστὸς εἰς τὸν Θεόν —διὰ νὰ καυχῶμαι—, ἀλλ' ὁ Θεὸς μόνον εἶναι καὶ παραμένει πιστὸς εἰς ἐμέ⁸³.

Εἰς τὸ «μοντέλλον» τοῦτο τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησιολογίας:

— Οὐδέποτε ἐγκυμονεῖται ὁ κίνδυνος νὰ αὐτονομηθῇ ἡ ἐκκλησία ἐναντι τοῦ θείου Λόγου. Ἡ σχέσις τῆς ἐκκλησίας πρὸς τὸν θεῖον Λόγον εἶναι πάντοτε ἀνα-φορικὴ, ὡς τὸ «σῶμα» πρὸς τὴν κεφαλὴν.

— Οὐδέποτε ἐγκυμονεῖται ὁ κίνδυνος νὰ ὑποβιβασθῇ ἡ ἐκκλησία εἰς ἀπλὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν, εἰς «κοινωνίαν πιστευόντων». Αὕτη εἶναι τὸ ἀναστηθὲν καὶ τεθεωθὲν σῶμα τοῦ θείου Λόγου, δηλ. καίτοι εἶναι αὕτη «σὰρξ», ὅμως, ὡς οὐσα ἢ σὰρξ τοῦ θείου Λόγου, ἀνήκει εἰς τὸν χῶρον τοῦ θείου καὶ όχι μόνον τοῦ ἀνθρώπινου. Ἡ ἐκκλησία εἶναι —ὀντολογικῶς— «ἀγία», δηλ. εἶναι θε-ανθρώπινος ὁργανισμός.

— Οὐδέποτε ἐγκυμονεῖται ὁ κίνδυνος νὰ διχασθῇ εἰς «ὄρατὴν» ἢ εἰς «ἀόρατον». Ἡ ἐκκλησία εἶναι ἀμφοτέρα, θεανθρωπίνη πραγματικότης, ὅπως καὶ ὁ Ἰησοῦς Χριστός.

— Οὐδέποτε ἐγκυμονεῖται ὁ κίνδυνος ἐν μέλος τῆς ἐκκλησίας νὰ διεκδικῇ ἰδιαίτερα προνόμια ἐν αὐτῇ (περίπτωσις Πάπα). Πάντα τὰ μέλη τῆς ἐκκλησίας εἶναι ἰσότημα καὶ ἁμαρτωλά, σφζόμενα διὰ τῆς χάριτος τοῦ Χριστοῦ.

— Οὐδέποτε ἐγκυμονεῖται ὁ κίνδυνος νὰ ἁγιοποιήσωμεν τὰ πρόσωπα, λόγῳ τῆς ἀγιότητος τῶν ἀξιωμάτων ποὺ κατέχουν (Πάπας), οὔτε ὅμως καὶ νὰ ἀπορρίψωμεν τὰ ἀξιώματα, λόγῳ τῆς ἀναξιοτήτος τῶν κατεχόντων ταῦτα προσώπων. Τὰ ἀξιώματα εἶναι ἀξιώματα τῆς ἐκκλησίας, καί, συνεπῶς, εἶναι ἅγια καὶ θεοσύστατα, διότι τὸ περιεχόμενον αὐτῶν ἀντιστοιχεῖ

83. Ἡ ἀγωνιώδης μέριμνα τοῦ ὀρθοδόξου πιστοῦ εἶναι όχι ἡ ἰδική του, ἀλλ' ἡ σωτηρία τοῦ πλησίον του. Οὕτω λέγει Συμεὼν ὁ νέος θεολόγος: «Καὶ γὰρ διδασκόμεθα μὴ τὸ ἑαυτῶν ζητεῖν, ἀλλὰ τὸ τῶν ἐτέρων, ἵνα σωθῶσι» (μν. ἔργ., σ. 267), κατὰ τὸ Α' Κορ. 10, 24,

πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου. Διὸ καὶ δὲν ὑπάρχει κριτικὴ κατὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωμάτων. Οἱ φορεῖς, ὅμως, τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωμάτων εἶναι «εὐτελεῖς καὶ ἀνάξιοι δοῦλοι» τοῦ Κυρίου, κατὰ τὴν θεϊαν Λειτουργίαν τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου, — καὶ ὄχι «διάδοχοι» αὐτοῦ μὲ «προσωπικὴν» ἐξουσίαν. Τὰ ἀξιώματα ἀσκοῦν «εἰς τύπον Θεοῦ»⁸⁴, καί, συνεπῶς, κρίνονται καὶ ἐλέγχονται, ἐὰν καὶ κατὰ πόσον τὸ ἔργον των ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀξιώματος, τὸ ὁποῖον διακονοῦν. Κατὰ παγίαν θέσιν τῆς ὀρθοδόξου θεολογίας τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα εἶναι ἀκατάργητα. Πάντες ὅμως οἱ φορεῖς τῶν ἀξιωμάτων τούτων, διότι δὲν ἔχουν *προσωπικὴν* ἐξουσίαν, ἀλλ' εἶναι «λειτουργοὶ» τῆς ἐκκλησίας, δύνανται νὰ ἐκπέσουν ἐκ τοῦ ἀξιωματός των, ἐὰν δὲν ἴστανται ἐν τῷ δόγματι καὶ τῷ ᾗθει τῆς ἐκκλησίας, — ἀντιθέτως πρὸς ὅ,τι πρεσβεύει ὁ Ρωμαιοκαθολικισμός, καθ' ὃν ὁ Πάπας οὐδέποτε δύναται νὰ ἐκπέσῃ ἐκ τοῦ ἀξιωματός του, διότι κατέχει τὴν ἐξουσίαν ὡς *προσωπικὴν* αὐθεντίαν⁸⁵.

Προσέτι εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὡς τὸ σῶμα Χριστοῦ ἐκ τοῦ ὁποίου τρέφονται τὰ μέλη της διὰ νὰ ζήσουν, οὐδέποτε ἐγκυμονεῖται ὁ κίνδυνος νὰ ἐκληφθῇ ἡ θεία Λειτουργία ὡς ἀνθρώπινον ἔργον, προσφερόμενον εἰς τὸν Θεὸν ἢ ὡς συμβολὴ ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων πρὸς δικαίωσίν των, ὅπως ἐνόησεν αὐτὴν ὁ Λούθηρος καὶ τὴν ἀπέρριψεν⁸⁶. Εἰς τὴν θεϊαν Λειτουργίαν ὁ Χριστὸς προσφέρει ἑαυτὸν — τὸ «σῶμα» του —, διὰ νὰ μεταλάβωμεν αὐτοῦ καὶ νὰ ζωοποιηθῶμεν. Ὁ Χριστὸς εἶναι «ὁ θύτης καὶ τὸ θῦμα», «ὁ προσφέρων καὶ ὁ προσφερόμενος» διὰ χειρῶν «εὐτελῶν καὶ ἀναξίων δούλων». «Αὐτός ἐστιν ὁ μόσχος ὁ τυθεὶς καὶ αὐτός ἐστιν ὁ θύων ἀρχιερεὺς», ἀναφέρει ὁ Μακάριος ὁ Αἰγύπτιος, εἰς ἐκ τῶν μεγίστων ἐμπειρικῶν θεολόγων τῆς Ἀνατολικῆς Ἑκκλησίας⁸⁷. Εἰς Σέ, Κύριε, οὐδὲν ἄφ' ἑαυτῶν προσφερόμεν, ἀλλὰ μόνον «τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν», λέγει ἡ Λειτουργία τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου.

Τέλος εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξαρθῇ μία ἀκόμη ἀκολουθία, ἡ ὁποία ἀπορρέει ἐκ τῆς ὀρθοδόξου ταύτης ἐκκλησιολογίας, αὕτη δὲ εἶναι ὁ «καθολικός»,

84. Ἰγνατίου Ἀντιοχείας, Μαγνησιεύσιν VI. BEΠ. 2, 269.

85. Πρβλ. Μ. Φράντου, Δογματικὰ καὶ Ἠθικά, I, 1983, σ. 149 ἐξ., 193 ἐξ.

86. Κατὰ τὸν E. Schott ἡ Λειτουργία τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς ἐκκλησίας «ἐξαρτᾶ τὴν καταλλαγὴν μὲ τὸν Θεὸν ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων ἔργων καὶ εἶναι ἡ πηγὴ πάσης τῆς ρωμαϊκῆς δικαιοσύνης ἐκ τῶν ἔργων». Διότι ἡμεῖς ἐλυτρώθημεν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶναι «μία καθημερινὴ ἐπαναλαμβανομένη θυσία περιττή... ἀκόμη δὲ περισσώτερον: ἐπιζημία». Ἐν τῇ Λειτουργίᾳ μετατίθεται ὁ ἄνθρωπος «μὲ τὸ ἔργον του εἰς τὴν θέσιν τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ σωτηρίᾳ ἀποκαλύψει του» καὶ ὁ ἱερεὺς γίνεται «συνεργὸς τῆς θυσίας», μὲ ἄλλα λόγια: ἐν τῇ Λειτουργίᾳ ἐκφράζεται «ὁ θρᾶμβος τοῦ ἔργου ἐπὶ τῆς πίστεως» (Trennt die Rechtfertigungslehre die Konfessionen noch heute?, ἐν: Im Lichte der Reformation, Jahrbuch 1961, Göttingen, σ. 22, 30 ἐξ.).

87. Μακάριου Αἰγυπτίου, Ὁμιλ. NB'. BEΠ 42, 18.

ὁ οἰκουμενικός, ὁ παγκόσμιος χαρακτήρ τῆς ἐκκλησίας, τὸν ὁποῖον ἐξαίρει ὅλως ἰδιαίτερος ἢ ὀρθόδοξος ἐκκλησιολογία. Ἡ ἐκκλησία δὲν τείνει νὰ γίνη, ἀλλ' εἶναι «καθολικὴ», ὡς ὀνομάζει αὐτὴν τὸ Σύμβολον, ἢ μᾶλλον, οὕσα καθολικὴ (ὄντολογικῶς), τείνει καὶ νὰ γίνη καθολικὴ (ὄντικῶς), δηλ. νὰ περιλάβῃ ἐν ἑαυτῇ πάντας τοὺς ἀνθρώπους. Ὁ Κύριος, διὰ τῆς σαρκώσεώς του, προσέλαβε καὶ ἐθέωσε σύμπασαν τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, καί, δι' αὐτῆς, σύμπασαν τὴν κτίσιν. Ἡ ἐκκλησία, οὕσα τὸ σῶμα Χριστοῦ, περιλαμβάνει ἐν ἑαυτῇ σύμπασαν τὴν ἀνθρωπότητα καὶ σύμπασαν τὴν κτίσιν οὕτως, ὥστε θὰ ἠδύνατο νὰ λεχθῇ, ὅτι, μετὰ Χριστόν, οὐδεὶς ἀνθρώπος κεῖται «ἐκτὸς» Χριστοῦ· εἰς μίαν προέκτασιν τῶν σκέψεων τοῦ Rahner θὰ ἔλεγον ὅτι ὅλοι οἱ ἀνθρώποι εἶναι «ἀνώνυμοι» ἢ μᾶλλον «δυνάμει» χριστιανοί, δὲν εἶναι ὅμως ὅλοι ἐπώνυμοι, ἀλλὰ μόνον ὅσοι ὁμολογοῦν συνειδητῶς καὶ ὀρθῶς τὸν Χριστόν⁸⁸.

Ἐδῶ ἐκφράζεται τὸ βάθος τοῦ παγκοσμίου χαρακτῆρος τῆς «καταλλαγῆς» τοῦ Θεοῦ μὲ τοὺς ἀνθρώπους, δηλ. τὸ «ὑπὲρ πάντων». Δὲν ὑπάρχουν ἀνθρώποι ἀτιδίως καταδικασμένοι εἰς αἰώνιον κόλασιν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὅπως ἐπίστευεν ὁ Λούθηρος. Ὁ Θεὸς «πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι» (Α' Τιμ. 2,4). Ὑπάρχουν μόνον ἀνθρώποι, ποὺ δὲν θέλουν νὰ ζήσουν, ποὺ δὲν ἀποδέχονται τὸ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ ἐπιτελεσθὲν σωτήριον δι' ἡμᾶς ἔργον του. Ὁ Θεὸς μᾶς κατήλλαξεν ὅλους ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ· καὶ μᾶς καλεῖ νὰ ἔλθωμεν ὅλοι εἰς προσωπικὴν ἐπίγνωσιν καὶπραγμάτωσιν τῆς «καταλλαγῆς» ταύτης.

Ἰδιαίτερος ὅμως ὁ Θεὸς καλεῖ νὰ ἔλθουν εἰς «καταλλαγὴν» τοὺς χριστιανούς, τὰ συνειδητὰ καὶ ἐνεργὰ μέλη τῆς ἐκκλησίας. Ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησιολογία θεωρεῖ εἰς μίαν βαθυτάτην συνάφειαν, ἀλληλοπεριχώρησιν, καὶ ἐνότητα τοὺς πιστοὺς τῆς ἐκκλησίας. Εἰς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησιολογίαν ἀπουσιάζει πᾶσα σκέψις, ποὺ θὰ εἶχε κάποιαν σχέσιν μὲ τὸ *pro me* τοῦ Λουθήρου, καὶ θὰ ἔλεγον: αὐτὸς εἶναι ὁ βαθύτερος λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ἀπουσιάζει μία συστηματικὴ περὶ δικαιοσύνης διδασκαλία εἰς τὴν ὀρθόδοξον θεολογίαν. Θὰ ἐτόλμων νὰ εἶπω ὅτι διὰ τὴν ὀρθόδοξον σκέψιν ἀποτελεῖ ἁμαρτίαν νὰ ἐνδιαφερόμαι διὰ τὴν προσωπικὴν μου δικαίωσιν καὶ σωτηρίαν. Δι' ἐμὲ φροντίζει ὁ Θεός! Ἐγὼ καλοῦμαι νὰ φροντίζω μόνον διὰ τὴν σωτηρίαν — ἐδῶ ἡ «σωτηρία» ὑπὸ ἑννοίαν εὐρυτάτην — τῶν ἀδελφῶν μου. Καὶ μόνον ὅταν πράττω τοῦτο, ὅταν δηλ. ἡ ὑπαρξίς μου γίνη ἑτερο-κεντρικὴ καὶ ἐξωστρεφής, ἀρχίζω νὰ κινεῖμαι καὶ πρὸς τὴν προσωπικὴν μου δικαίωσιν. Εἰς τὴν σχέσιν ἡ ἐκκλησία: σῶμα Χριστοῦ, οἱ πιστοί: μέλη της, ὑπάρχει ἓνας βαθύτατος καὶ οὐσιώδης δεσμός. Οὐδὲν μέλος μπορεῖ καὶ θέλει νὰ ζήσῃ ἄνευ τοῦ ἰσώματος, ὅπως καὶ τὸ «σῶμα» δὲν δύναται νὰ ζήσῃ ἄνευ τῆς κεφαλῆς του. Καὶ συγχρόνως οὐδὲν μέλος θέλει καὶ δύναται νὰ ζήσῃ ἄνευ τοῦ ἄλλου ἢ τῶν ἄλλων μελῶν· διότι πάντα τὰ μέλη εἶναι «ἀδελφοί», τρεφόμενα ὑπὸ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ

88. Πρβλ. καί: Μ. Φαράντου, Ἡ Ὁρησκεία, 1978, 96 ἐξ.

«σώματος» τοῦ Χριστοῦ, ζωοποιουμένου ὑπὸ τοῦ ἐνὸς Ἀγίου Πνεύματος. «Ὅστις ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν προσωπικὴν του δικαίωσιν χωρὶς νὰ σκέπτεται τὴν σωτηρίαν τῶν ἀδελφῶν του, ἀπέχει πολὺ ἀκόμῃ ἀπὸ τὴν ὥραν τῆς δικαιοσύνης, κατὰ τό: «Ὁς γὰρ ἂν θέλει τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτὴν» (Ματθ. 16,25)⁸⁹.

Εἰς τὴν συνάφειαν ταύτην ἔχει τὴν θέσιν της καὶ ἡ περὶ Ἀγίων καὶ μέσης καταστάσεως αὐτῶν μετὰ θάνατον ὀρθόδοξος διδασκαλία. Οἱ Ἅγιοι εἶναι αἱ κατ' ἐξοχὴν ἑτεροκεντρικαὶ καὶ ἐξωστρεφεῖς ὑπάρξεις τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν. Τὸ εἶναι τῶν εἶναι διαρκὲς ἀνα-φορὰ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ διαρκὲς στροφή πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ἀκριβῶς ὅπως εἶναι καὶ ἡ ὑπαρξίς τῶν ἀγγέλων. Διότι δὲ αὐτὸ εἶναι τὸ εἶναι τῶν Ἀγίων, διὰ τοῦτο δὲν δύνανται οὗτοι νὰ ἀναπαυθοῦν, δὲν δύνανται καὶ δὲν θέλουν νὰ εἶναι εἰς τὸν παράδεισον· διότι ἡμεῖς εὐρισκόμεθα ἀκόμῃ ἐν ὁδοιπορίᾳ, διότι ἀκόμῃ πάσχομεν. Οὕτω δὲ μετὰ θάνατον μένουν εἰς μίαν «μέσῃ» κατάστασιν, μὴ δυνάμενοι «χωρὶς ἡμῶν» νὰ τελειωθῶσιν (Ἐβρ. 11,40). Ἡ σχέσις, λοιπόν, ἡμῶν πρὸς τοὺς Ἅγίους ἐκφράζει τὸ βάθος τῆς συναλληλίας ὅλων μὲ ὅλους, τὴν περιχώρησιν ὅλων τῶν πιστῶν ἐν τῷ ἐνὶ σώματι τοῦ Χριστοῦ· ὅτι δηλ. ἕκαστον μέλος τῆς ἐκκλησίας εἶναι ἐκεῖ καὶ ζεῖ καὶ ἐργάζεται διὰ τὰ ἄλλα μέλη τῆς ἐκκλησίας, καὶ ὅχι δι' ἑαυτό. Οἱ Ἅγιοι δὲν μᾶς σφύζουν διὰ τῶν πρεσβειῶν των. Ὁ Χριστὸς μᾶς σφύζει διὰ τῆς χάριτός του. Αἱ ὑπὲρ ἡμῶν πρεσβεῖαι των ὅμως —καὶ ὁ ἀπόστολος Παῦλος παρακαλεῖ τοὺς χριστιανούς νὰ προσεύχωνται ὑπὲρ ἀλλήλων— ἐκφράζουν τὸ ἀληθινὸν εἶναι τῆς χριστιανικῆς ὑπάρξεως: ὡς εἶναι δηλ. διὰ τοὺς ἄλλους. Καὶ ἔτσι μᾶς καλοῦν νὰ τοὺς μιμηθῶμεν, κατὰ τὸ τοῦ ἀποστόλου Παύλου: «μιμηταί μου γίνεσθε» (Α' Κορ. 4,16).

89. Κατὰ Γρηγόριον τὸν Νύσσης: «Ὁ δὲ κεφαλὴν τῆς ἐκκλησίας τὸν Χριστὸν εἶναι μαθὼν τοῦτο πρὸ πάντων διανοεῖσθω, ὅτι πᾶσα κεφαλὴ τῷ ὑποκειμένῳ σώματι ὁμοφυῆς ἐστὶ καὶ ὁμοούσιος καὶ μία τίς ἐστὶ τῶν καθ' ἕκαστον μελῶν πρὸς τὸ ὅλον ἢ συμφυῖα, διὰ μιᾶς συμπνοίας κατεργαζομένη πρὸς τὰ μέρη τῷ παντὶ τὴν συμπάθειαν. Οὐκοῦν εἴ τι τοῦ σώματος ἐστὶν ἐκτός, τοῦτο πάντως καὶ πρὸς τὴν κεφαλὴν ἀλλοτρίως ἔχει. Παιδεύει τοῖνυν διὰ τούτων ὁ Λόγος ἡμᾶς, ὅπερ ἐστὶν ἡ κεφαλὴ κατὰ τὴν φύσιν, τοῦτο καὶ τὰ καθ' ἕκαστον γίνεσθαι μέλη, ἵνα πρὸς τὴν κεφαλὴν οικείως ἔχῃ. Ἡμεῖς δὲ ἐσμεν τὰ μέλη, οἱ εἰς τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ συντελοῦντες» (Περὶ τελειότητος, ἐν: Opera, ἐκδ. ὑπὸ Jaeger, VIII/1, σ. 197-198). «Οὐκοῦν διὰ τῆς ὁμοτρόπου ἀναγεννήσεως τῆς δι' ὕδατος καὶ Πνεύματος καὶ ἡμεῖς ἀδελφοὶ τοῦ Κυρίου γεγόναμεν τοῦ δι' ἡμᾶς γενομένου πρωτοτόκου ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς» (σ. 203). Κατὰ δὲ τὸν Μέλαν Βασίλειον: «Ἀλλὰ πάντα μὲν ὁμοῦ συμπληροῖ τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ ἐνότητι τοῦ Πνεύματος· ἀλλήλοις δὲ ἀναγκαίαν τὴν ἐκ τῶν χαρισμάτων ἀντιδίδωσιν ὠφέλειαν. Ὁ μὲν γὰρ Θεὸς ἔθετο τὰ μέλη ἐν τῷ σώματι, ἐν ἕκαστον αὐτῶν, καθὼς ἠθέλησε. Τὰ μέντοι μέλη τὸ αὐτὸ μεριμνῶσιν ὑπὲρ ἀλλήλων, κατὰ τὴν πνευματικὴν κοινωνίαν τῆς συμπαθείας αὐτοῖς ὑπαρχούσης... Καὶ ὡς μέρη δὲ ἐν ὅλῳ, οἱ καθ' ἓνα ἐσμεν ἐν τῷ Πνεύματι· ὅτι οἱ πάντες ἐν ἐνὶ σώματι, εἰς ἐν Πνεῦμα ἐβαπτίσθημεν» (Περὶ Ἀγίου Πνεύματος, ΚΣΤ'. BEP 52, 284). Λέγει δὲ χαρακτηριστικῶς καὶ Σιμεὼν

Ἡ ὁρθόδοξος ἐκκλησιολογία, λοιπόν, ἐνώνει τοὺς πιστοὺς τῆς ἐκκλησίας εἰς μίαν βαθυτάτην ἐνότητα καὶ περιχώρησιν. Οἱ πάντες εἶναι ὄντως ἀδελφοὶ τοῦ Κυρίου, — διὸ καὶ πρὸς ἀλλήλους —, τρεφόμενοι ἐκ τοῦ σώματος αὐτοῦ καὶ ζωοποιούμενοι ὑπὸ τοῦ ἐνὸς Ἀγίου Πνεύματος. Συναφῶς ἀναφέρω ἐν ἀπόσπασμα ἐκ τῶν πνευματικῶν Ὁμιλιῶν τοῦ Ἀγίου Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου, τὸ ὅποιον εἶναι πως ἐκτενὲς μὲν, ἀλλὰ συνοψίζει ὁλόκληρον τὴν ἐκκλησιολογίαν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Ἐχει δὲ οὕτω: «... τοῦ ἀληθινοῦ Χριστοῦ γεννηθέντος σήμερον», (γέγονε καταλλαγὴ θεότητος πρὸς ἀνθρωπότητα καὶ ἀνθρωπότητος πρὸς θεότητα... Σήμερον ὁδὸς γέγονε πρὸς Θεὸν τοῖς ἀνθρώποις καὶ Θεοῦ ὁδὸς εἰς τὴν ψυχὴν... Σήμερον αὐτῷ (Ἀδὰμ) γέγονε λύτρωσις καὶ ἐλευθερία τῆς καταλλαγῆς καὶ ἡ κοινωνία πρὸς τὸ Πνεῦμα καὶ ἡ συνάφεια πρὸς τὸν Θεόν... Σήμερον ἐνότης καὶ κοινωνία καὶ καταλλαγὴ τῶν ἐπουρανίων καὶ τῶν ἐπιγείων γέγονε, Θεὸς καὶ ἄνθρωπος.

Ἐπρεπε γὰρ αὐτῷ ἐνδυσασμένῳ τὸ σῶμα ἐλθεῖν καὶ ἐπιστρέψαι καὶ καταλλάξαι τοὺς ἀνθρώπους τῷ ἰδίῳ Πατρί... δι' αὐτοῦ ἐπολέμησε καὶ ἀπέκτεινε τὸν θάνατον... διὰ τοῦ ἰδίου ὅπλου κατέκρινεν ἐν τῷ σώματι τὴν ἁμαρτίαν... Νεκρὰ γὰρ ἦν ἡ ἀνθρωπίνη φύσις τὸ πρὶν ἀπὸ Θεοῦ, ἄκαρπος· στεῖρα καὶ ἄγονος ἡ ψυχὴ. Νῦν ἐξ οὐρανοῦ σπέρμα ἐδέξατο, ἵνα δυνηθῇ καρποὺς τοῦ Πνεύματος ἐνεργεῖν... εἰ μὴ συνήφθη Ἀδὰμ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ, καρποὺς οὐκ ἐποίει. Οὕτως ἐὰν μὴ συναφθῇ ἡ ψυχὴ καὶ κοινωνήσῃ τῷ Χριστῷ, καρποὺς τοῦ Πνεύματος ἐνεργεῖν οὐ δύναται...

Καὶ ὥσπερ τὸ σῶμα λαβὼν ὁ Κύριος ἀνήνεγκε καὶ ἐκάθισεν ἄνω ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν ὑψηλοῖς, οὕτω καὶ νῦν τὰς πιστευούσας ψυχὰς καὶ ἀξίας τοῦ Θεοῦ μεθιστᾷ καὶ μεθίστησιν εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, γεννήσας αὐτὰς ἄνωθεν ἐκ τοῦ ἰδίου Πνεύματος καθὼς φησιν ὁ Κύριος· ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ μεταβέβηκεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν. Οἱ γὰρ ἐν ἀληθείᾳ πιστοὶ καὶ ἐν τῇ γῇ μένοντες ἄνω ἐν τοῖς οὐρανοῖς διακονοῦσι τῷ Κυρίῳ καὶ αὐτοὺς δέ, ἄνω καθεζόμενος εἰς τὸν θρόνον τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ, κάτω ταῖς τῶν ἁγίων ψυχῶν ὡς ἐν θρόνοις ἐπαναπαύεται. Μέλη γὰρ καὶ σῶμα αὐτοῦ εἰσι, πᾶσα ἡ ἐκκλησία τῶν ἁγίων, αὐτοὺς δὲ ἡ κεφαλὴ τῆς ἐκκλησίας τυγχάνει. Ὡσπερ γὰρ ψυχὴ ἐν ὅλῳ τῷ σώματι ἐστι, καὶ ἕκαστον μέλος τοῦ σώματος ὑπὸ τῆς μιᾶς ψυχῆς διοικεῖται, οὕτω πάντες οἱ ἅγιοι εἰς τὸ Πνεῦμα τῆς Θεότητος ζῶσι καὶ ὑπ' αὐτοῦ διοικοῦνται καὶ ἕκαστον μέλος ζῇ ἐν τῇ ὑποστάσει καὶ τῇ θεϊκῇ ψυχῇ.

Καὶ ὡς τὸ σῶμα, ἐὰν ᾗ παρὰ χεῖρα ἢ παρὰ πόδα ἢ παρ' ὀφθαλμόν, ἐπίμωμός ἐστιν ὁ ἄνθρωπος, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ χωρὶς τῆς ἐπουρανοῦ ψυχῆς

ὁ νέος θεολόγος: «Πάντας τοὺς πιστοὺς ὡς ἓνα βλέπειν ὀφειλομένον οἱ πιστοὶ καὶ ἐπὶ ἐνὶ ἑκάστῳ αὐτῶν εἶναι λογίζεσθαι τὸν Χριστόν» (μν. ἐργ., σ. 247).

καὶ τοῦ θεικοῦ Πνεύματος ἀτελὲς καὶ ἐπίμωμός ἐστιν, ἀπόβλητος τῆς βασιλείας τυγχάνουσα»⁹⁰.

Ὅπως, νομίζω, ἐγένετο ἀντιληπτόν, ἡ κατὰ τῆς ἐκκλησίας κριτική, τὴν ὁποίαν ἤσκησεν ὁ Λούθηρος, δὲν ἀφορᾷ εἰς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησιολογίαν· οὔτε ὅμως καὶ ἡ ἐκκλησιολογία, τὴν ὁποίαν ἀνέπτυξεν οὗτος περαιτέρω, συμφωνεῖ κατὰ πάντα πρὸς ταύτην. Ὁ G. Sauter εἰς τὴν μελέτην του περὶ τοῦ «ἀνθρώπου» εἰς τὸν Λούθηρον⁹¹ παρατηρεῖ ὀρθῶς, ὅτι ἡ θεολογία τοῦ Λουθήρου ἐπεδίωξε καὶ συνέβαλε τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ πάσης κοσμικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς αὐθεντίας καὶ εἰς τὴν ὑποταγὴν του μόνον εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, συμφώνως καὶ πρὸς τὸ αἷτημα τῆς ἐποχῆς του. «Ὁ Λούθηρος εἶναι ὁ ἀπόστολος τῆς ἐλευθερίας τῆς πίστεως, ἐν τῇ ὁποίᾳ ριζοῦται πᾶσα ἀτομικὴ ἐλευθερία». Τὸ περὶ ἐλευθερίας κήρυγμα τοῦτο τοῦ Λουθήρου δὲν ἔχασε καὶ σήμερον τὴν σημασίαν του, ἀφοῦ εἰς πλεῖστα ὅσα μέρη τοῦ κόσμου ὑπάρχουν λαοὶ καὶ ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι ζοῦν ὑπὸ βίαν καὶ τυραννίαν. Σήμερον, ὅμως, ἡ ἀνθρωπότης ἔχει ἀνάγκην ἐνὸς νέου θεολογικοῦ κηρύγματος, τὸ ὁποῖον δὲν ἀναιρεῖ, ἀλλὰ συμπληροῖ τὸ περὶ ἐλευθερίας, —ἐννοῶ τὸ κήρυγμα περὶ συμφιλίσεως, καταλλαγῆς, ἐνότητος καὶ εἰρήνης μεταξὺ τῶν λαῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων τῆς γῆς, ἰδιαίτερος δὲ μεταξὺ τῶν χριστιανῶν, τῶν ὁποίων ἡ διάσπασις προϋξένησε μέγιστα κακὰ ὅχι μόνον εἰς τὸ σῶμα τῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ εἰς ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα. Ἡ θεολογία καλεῖται σήμερον νὰ ἀναπτύξῃ, μὲ βάσιν τὴν μέχρι τοῦδε ἐκκλησιολογικὴν τῆς ἐμπειρίαν, τὴν περὶ ἐκκλησίας ἐκείνην ἔννοιαν, ἡ ὁποία θὰ ἀντιστοιχῇ εἰς τὸ πνεῦμα τῆς εὐαγγελικῆς ἀληθείας καὶ τῆς μιᾶς Ἀρχαίας Ἑκκλησίας. Διότι μόνον μία τοιαύτη ἐκκλησία εἶναι δυνατὸν νὰ ἐνώσῃ καὶ νὰ συμφιλιώσῃ ὅλους τοὺς διηρημένους χριστιανούς καὶ ὄντως. Καὶ ὅχι μόνον τοὺς χριστιανούς, ἀλλὰ καὶ ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα τόσον πρὸς τὸν Θεὸν ὅσον καὶ πρὸς τὸ περιβάλλον αὐτῆς. Καὶ οἱ καιροὶ μᾶς καλοῦν ὅλους νὰ καταβάλωμεν ὑψίστας προσπάθειας πρὸς ἀμοιβαίαν καταλλαγὴν, εἰρήνην καὶ ἔνωσιν.

90. Μακκαρίου Αἰγυπτίου, Ὁμιλ. ΝΒ'. ΒΕΠ 42, 15 ἐξ.

91. G. Sauter, Die Wahrnehmung des Menschen bei Martin Luther (ἀνέκδ.). Μὲ τὸ περὶ δικαιοσύνης θέμα ἔχω ἀσχοληθῇ εἰς δύο προηγουμένας ἐργασίας μου: α) Die Gerechtigkeit bei Klemens von Alexandrien, Bonn 1972, ἐκδοθεῖσαν ἐλληνιστὶ ὡς: Περὶ δικαιοσύνης. Συστηματικὴ ἔρευνα εἰς τὸ ἔργον Κλήμεντος τοῦ Ἀλεξανδρέως, Ἀθήναι 1971· β) Ἡ δικαιοσύνη κατὰ τὴν ἰουδαιοχριστιανικὴν καὶ τὴν ἀρχαιοελληνικὴν παράδοσιν, Θεσσαλονίκη 1971.